

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

Gireidi
ya 4

TSHIVENDA LUAMBO

Bugu ya 2
Themo dza
3 & 4

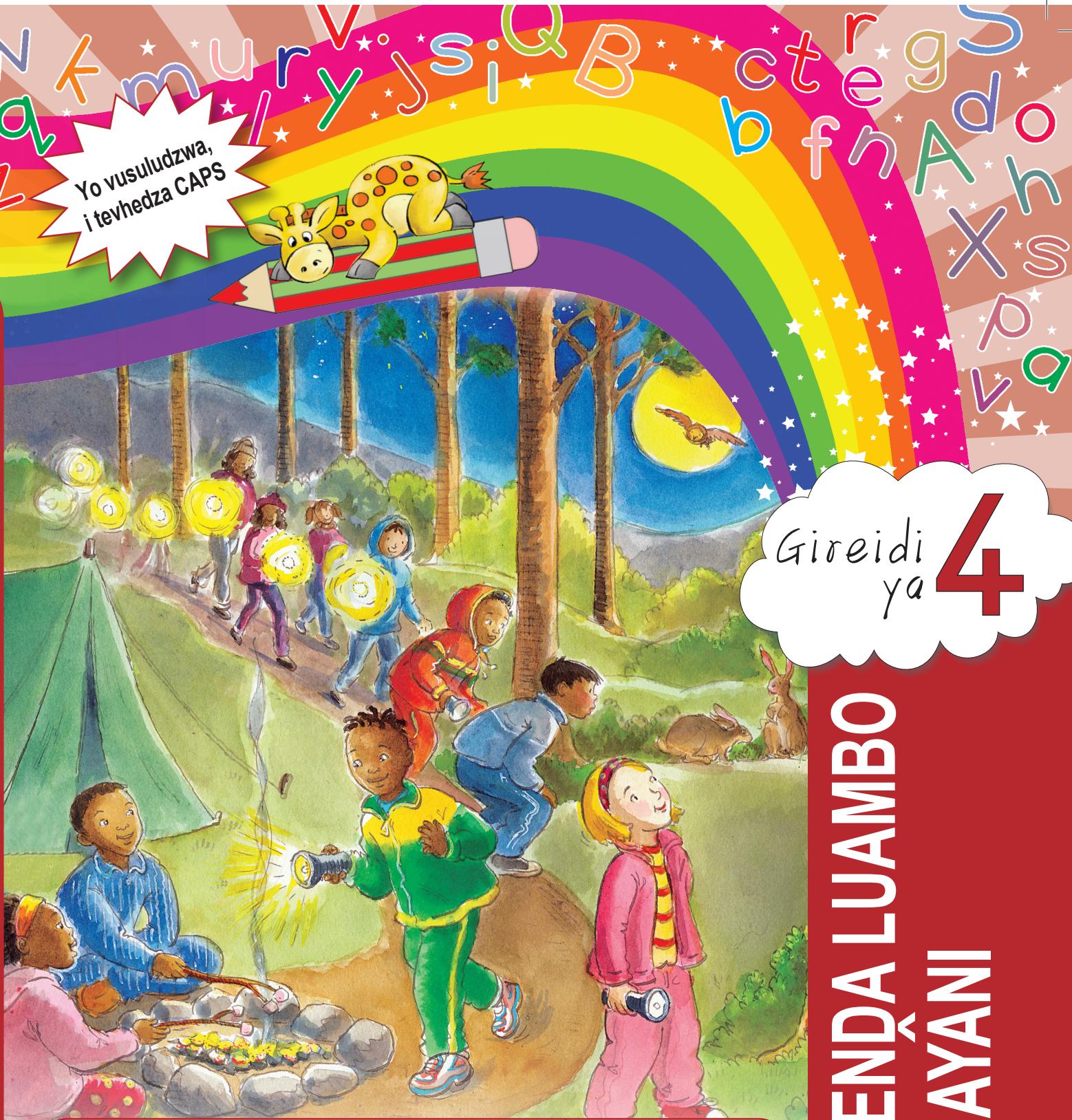

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Dzina:

Kilasi:

ISBN 978-1-4315-0090-1

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 4 Bugu ya 2

- Bugu dza mishumo dzi re kha tselano iyi:
- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
  - Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 4–6 (Nga Luisimane)
  - Litheresi ya Luambo lwa Hayani Gireidi 1–6 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
  - Mbalo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
  - Mbalo Gireidi 4–9 (Luisimane na Afrikaans)
  - Zwickili zwa Vhutshilo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)

- ISBN 978-1-4315-0090-1

ISBN 978-1-4315-0090-1

 9 781431 500901

Rainbow
WORKBOOKS

**TSHIVENDA HOME LANGUAGE
GRADE 4 – BOOK 2
TERMS 3 & 4**
ISBN 978-1-4315-0090-1
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
8th Edition

Kunwalele

Vho Angie Motshetka
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dzo iñwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Angie Motshetka na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Surty.

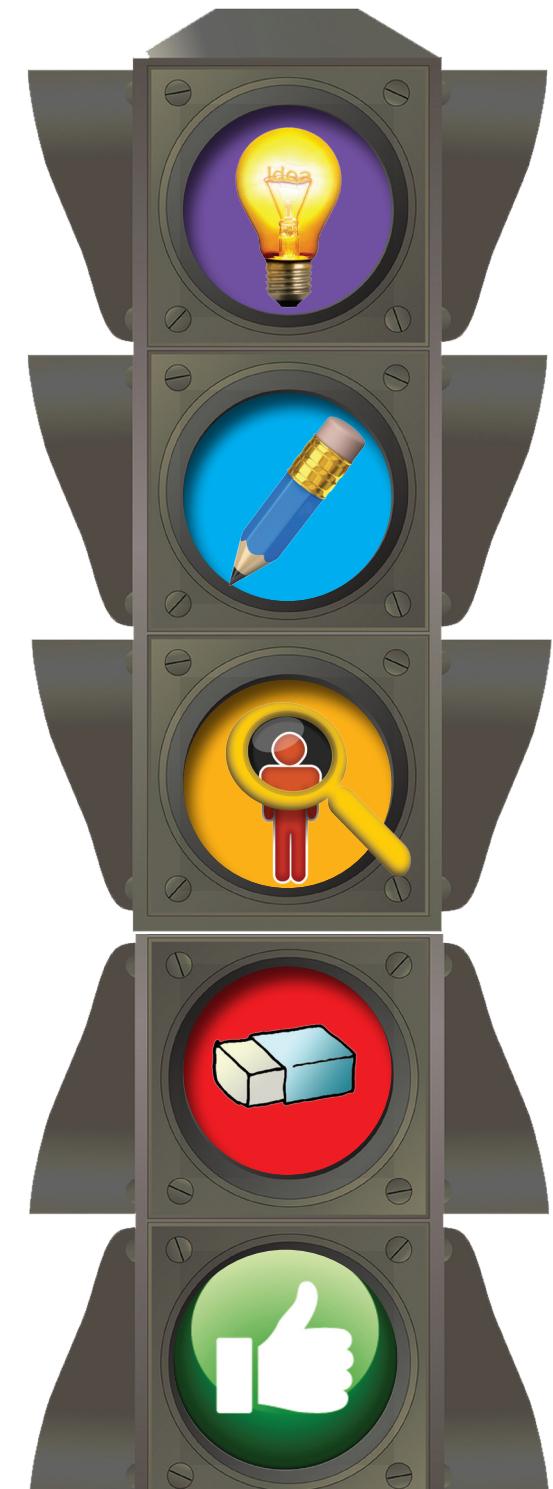
Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipida tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwiisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshiñwe tsha zwithu zwihiwlwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama ja Lushaka.

Hezwi two ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ja uri bugu idzi dzi do thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa duvha linwe na linwe khathihi na u vha na vhuñanzi uri vha khunyaledze kharikhulamu yothe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo li no bva limbiluni uri vhana vha do diphi a nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha do diphi a na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshañu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yanu siani ja puloto, vhaanewa/vhabvumbedza na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yanu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetshelesivhañaleli, tshivhumbeo na phara iñwe na iñwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lito ja u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhañwe nga inwi kiñasini na mudededzi wanu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u tola mupelelo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yanu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maniwalwa a u khunyaledza.

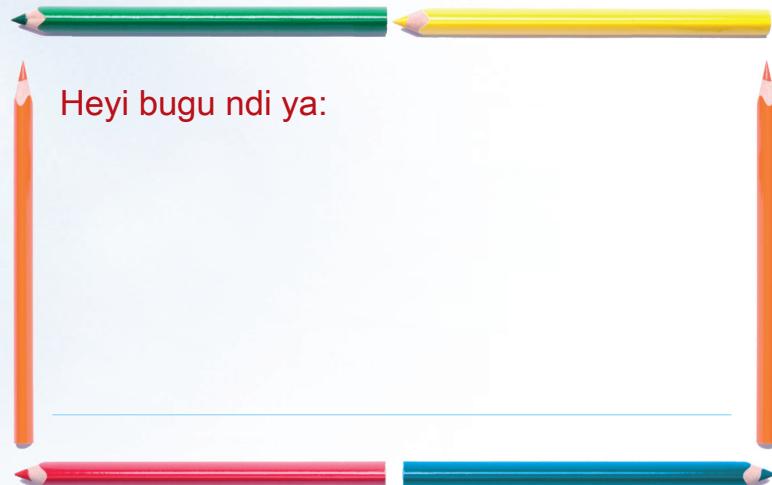

Gireidi ya **4**

Luambo
Iwahayani

NGA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

Bugu
ya
2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya
Mishumo khathihi na zwiñwe
zwiko zwi re hone. Kha vha tôle
CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya
Luambo Iwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani i a vha ḥanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buđa na kharikħuļamu. Ri na fulufhelo ḥuri vha ḥo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zvitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḥo ḥanganana na migaganyo ya zwine zwa ḥo funzwa kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege idzi mbili kha masiařari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshelesa na U amba (Orāla) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ḥewa zwikhala tshifhinga tshothe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula miħumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuñanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita nđowendow dza u tou amba.

2 U vhala na U ḥalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ḥalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede na tshaka dza mañwalwa nngede kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiñori zwipfufhi), folokuļoo (ngano), nganetshelomuñe, mañwalo, imeiñi, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza guranñda, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ḥuļuwedza, khungedzel, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuļu, nyolo, mepe ya miħumbulo, tshati dza mutsho, phosiñara, nđivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḥo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḥo ḥanganana na ḥalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanđa ya bugu iyi.

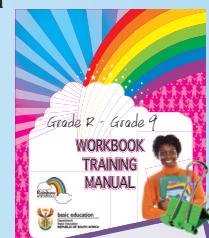
3 U ḥwala na U ḥekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita nđowendow dza u ḥwala musi na musi dza mafhung o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ḥwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḥo ḥudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ḥwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḥo ḥanganana na ḥalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuṭwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanđa ya iyi Bugu ya Mishumo.

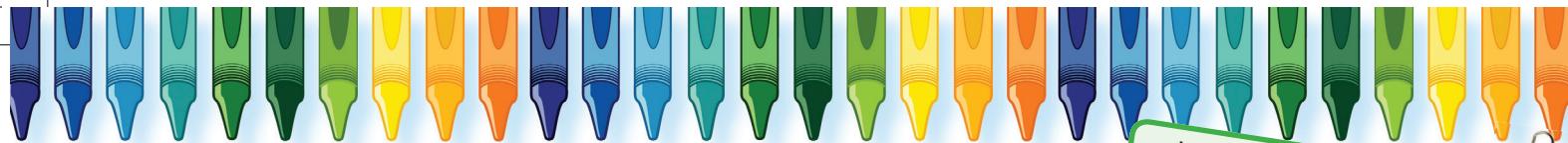

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ḥea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiterviwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iñwe na iñwe. Iyi Bugu ya Mishumo i džhenisa na nđowedzo nngede dza tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ḥalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ḥoda tsivhudzo iñwe kha vha tôle Workbook Training Manual.

Thero ya 5: Vhudipfi hashu na zwiito zwashu

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 2
Vhathu vha no vhavhalela vhanwe**65 Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann** 2

Therisano na u humbulela zwo disendeka nga tshifanyiso.
U vhala tshiṭori.

66 U elekanya nga tshiṭori 4

U rera nga tshiṭori e kha tshigwada.
U ḥwala magumo a tshiṭori.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshiṭori.
U ḥwala tshiṭivalwa tsha dayari.

67 U khetha tshifuwohaya 6

U vhala magumo a tshiṭori.
U topola nyito i no khou ḫadziswa nga maḍadzisi maḥwalwani.
U ḥwala fhungo li re na maḍadzisi.

68 U ḥwala dayari 8

U pulanela u ḥwala tshiṭivalwa tsha dayari nga u ḫadza mepe wa mihibulo.
U ḥwala tshiṭivalwa tsha dayari.

69 Mmbwa yo xela 10

U ita phosīṭara ya mmbwa yo xelaho.
U asesa phosīṭara ya muṛwe ngae a tshi shumisa thodea dze a ḫewa.
U shumisa maḍadzisi kha u vhumba mafhuno.

70 Mafhungotsekano 12

U topola maiiti a re kha mafhungotswititi.
U ṭanganya mafhungotswititi a vhumba mafhungotsekano.
U khethekanya mafhungotsekano a bva mafhungotswititi.
U shumisa maiiti a mafurase vhuimoni ha maipfi a re zwitangeni.
U ḥwala maiiti a mafurase one ngomu mafhungoni.

71 Vhalani dayari 14
U vhala zwiṭwalwa zwa dayari zwivhili.**72 U ḥwala dayari yaṇu inwi muṇe** 16

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga zwiṭwalwa zwa dayari.
U ḥwala zwiṭwalwa zwa dayari zwa ene muṇe zwa maḍuvha mararu.

Themo ya 3: Vhege dza 3 - 4
U vhalela mafhungomatsivhudzi**73 Zwikirinini** 18

U vhala mafhungomatsivhudzi a re kha phamfulethe.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga phamfulethe.

74 Phamfulethe 20

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phamfulethe.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ita phosīṭara i no ṭuṭuwedza vhana ura vha ite dzīnwe nyitovho nga nn̄da ha u ṭalela TV.
U saukanya tshatidungo.
U ita mutevhe wa vhuvhi ha u ṭalelesa zwikirini.

75 Hune zwithu zwa vha hone 22

U vhala tshiṭori tsha zwifanyiso.
U ḥwala mabulafhethu a re one kha tshifanyiso tshiṭwe na tshiṭwe.
U ḥwala mafhungo a tshifanyiso tshiṭwe na tshiṭwe a tshi shumisa mabulafhethu.
U sumbedzela mafanyisi, mamethafore na aljtheresheni.

76 U shengedzana 24

U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga u shengedzana.
U rera nga mbudziso dzi no kwama u shengedzana.

77 U elekanya nga u shengedzana 26

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phamfulethe i no mba nga u shengedzana.
U sainela u fhedza u shengedzana.
U shumisa maṭanganyi kha u ṭanganya mafhuno.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

78 Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḫaho zwa tshi khou/kha ḫi 28

U tambo mutambo wa zwifhinga zwo fhiraho na zwi ḫaho zwa **tshi khou/kha ḫi**.

79 Itani phamfulethe 30

U shumisa zwipulaneli kha u dizaina phumfulethe ya ene muṇe.
U gera na u peta siaṭari a tshi ita phamfulethe.
U shumisa zwipulaneli kha u fhedzisa phamfulethe nga vhudele.

80 Tshigeriwa tsha phamfulethe 31

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhudze khonani yanu uri ni vhona u nga tshitiori tshi do vha tshi tshi amba nga mini.

Ni vhona u nga vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio tshitiorini itshi?
Vha vhonala vhe na miñwaha mingana?

Kha ri vhale

Vhalani tshitiori ni fhindule mbudziso
dzi no tevhela.

U khetha tshifuwohaya

- **Musi ni sa athu vhala**
Lavhelesani zwifanyiso na ṭoho ni lingedze u humbulela uri maríwalwa aya a amba nga mini.
- **Tshimbidzani maño (u sikima) kha siatari ni wane**
uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- **Musi ni tshi khou vhala**
Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.

Ndi musi nwedzi wo tshena wo tou wee. Ndi musi lo no pfuka vhukati ha vhusiku ha Lavhuñanu. Mary Ann o ganama mmbetení, a songo fara khofhe. O vha a tshi khou elekanya nga kubwanana kune a do renga **nga matsheloni** musi ene na Nomsa vha tshi ya vhukhudazwipuka. Ho vha hu Mary Ann fhedzi kiłasini yawe we a vha a si na tshifuwohaya ngauri o di vha muthu wa u dzula fulétheni. Musi vha hawe vha tshi pfulutshela nduni yo imaho nga yothe, Mary Ann a thoma u vhulunga tshelede ya u renga tshibwanana. Zwino u na R25 ine a do bvisa a tshi itela kubwanana uku.

La mbo tsha, khathihi fhedzi, Mary Ann a mbo vukuluku a tsa mmbetení. A ḥambá a ambara a lindela **nga mbilu ndapfu** khonani yawe Nomsa, we a vha a tshi khou da u dala. Nomsa o vha o fulufhedzisa Mary Ann uri u do mu fhelekedza ngei vhukhudazwipuka uri a mu thusé u khetha tshibwanana.

Ndi fhalaha Nomsa a tshi swika. A tsa modoroni a gidima nga luvhilo a tshi dzhena nga gethe la ha Mary Ann, a lumelisa vha afha mudini na dakalofulu. Avha vhasidzana vhavhili vha mbo tshimbila **nga mafulufulu** vho livha vhukhudazwipuka. Vhuvhili havho

vho vha songo takala zwone, vha enda vha tshi amba **nga phosho** zwenezwi vhe ndilani. Vha pfuka bada nga u londa afha dzirobotoni vha mbo dzhena vhukhudoni.

Mary Ann o pfa o neta Iwe a vho swika a dzula nt̄ha ha thulwi ya zwisagana zwa zwiliwa zwa mmbwa. A mbo vhona zwibwanana zwa rathi zwe ya nga khofhe ngomu manngini. Avha vhasidzana vha mbo kotama vha thoma u vhandā zwibwanana izwi **nga vhulenda**, vha tshi divhudzisa uri vha nga khetha tshifhio.

“Mukololo, kha mmbudze, u khou ḥodou renga kubwanana?” ndi mulanguli a no vhudzisa.

“Ee! Hu na tshelede ye nda vhulunga ye nda ḥewa nga Duvha ja mabebo ḥanga na nge nda thusa mme anga u ḥanzwa zwigodelo hayani,” a mbo ralo.

Maṭo awe a vhonala o takala vhukuma.

“Tshi ḥo vha tshifuohaya tshanga tsha u tou thoma hetshi,” u vhudza mulanguli **nga dakalo**. A thi athu vhuya nda vha na tshifuohaya tshee nda vha hone.

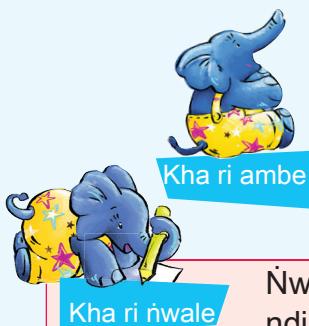
“Ho luga, litshani ndi ni vhudze zwinwe nga zwibwanana hezwi,” ndi mulanguli a tshi amba. “Zwibwanana zwi re na mabannda a muvhala mutswuku na mudala na wa ḥaḍa zwe no rengwa. Zwi amba uri inwi ni nga kona fhedzi u khetha kha zwivhili. Ni tea u khetha kha tshibwanana tshi re na bannda ja pinki na tshi re na bannda ja lutombo.”

“Hoo,” ndi Mary Ann a no ralo. “Tshi ja tshi re na bannda ja phephuṭu tshone? Tsho no rengwa?”

“Ni amba tshi ja?” hu fhindula mulanguli. “Ni nga si tshi takalele hetshi ja,” vha ralo. “Tsho bebwa khundu dzatsho dici sa iti zwavhuḍi lune tshi sa ḥo kona u gidima kana u tambisa bola.”

Mary Ann a mbo tshimbida maṭo na hoko dzoṭhe dza zwipuka. A lavhelesa mmbwa tshena dza vhukuse hu no fhefheda, mmbwa ḥukhu dza buraweni, mmbwa khulu dza ḥaḍa dici no funa vhathu, a lavhelesa zwimange na zwimangana.

Kha ri ambe

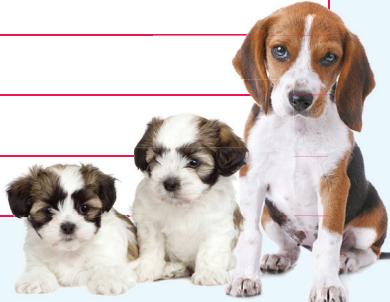
Musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe, ambanı nga tshiṭori itshi u swika zwino. Ni vhona u nga Mary Ann u ḋo renga tshifuwohaya tshifhio?

No vha ni tshi nga ita mini arali no vha ni Mary Ann?
Ni vhona u nga tshiṭori tshi ḋo fhela nga ndila ifhio?

Nwalani phara ni tshi amba uri ni vhona u nga tshiṭori tshi ḋo fhela nga ndila ifhio.

Vhalani tshiṭori hafhu ni fhindule mbudziso idzi.

Ndi mafhungo afhio a re tshiṭorini itshi ane a ri vhudza uri Mary Ann o vha o takala vhukuma uri u ḋo wana tshifuwohaya? A waneni ni a nwalululele hafha.

Ndi nga mini Mary Ann o vha ene e eṭhe kiłasini we a vha a si na tshifuwohaya?

Ri zwi ḋivha nga mini uri Mary Ann na Nomsa vho vha vhe khonani dza mbiluni?

Tshiṭorini ri pfa uri Marry Ann o vha o no neta musi avha vhasidzana vha tshi swika afha vhukhudoni. Ni vhona u nga o vha o netiswa nga mini?

Deithi:

Kha ri የwale

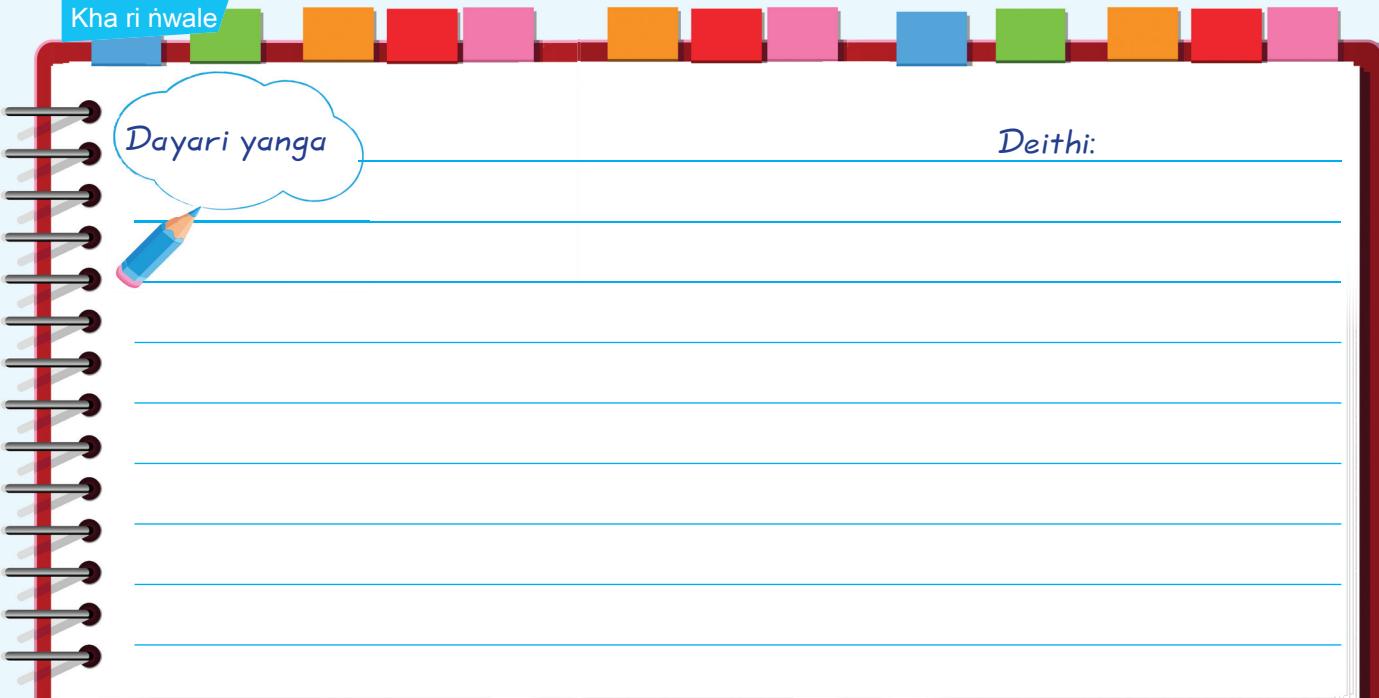
Mulanguli o vhudza mini avha vhasidzana malugana na zwibwanana zwa rathi zwe zwa vha zwi hone? Ndi zwibwanana zwifhio zwe zwa vha zwi tshi khou rengiswa nahone ndi zwifhio zwe zwa vha zwi si khou rengiswa? (Lavhelesani mivhala ya mabannda azwo.)

	<i>Tshibwanana itshi tsho vha tsho no rengwa.</i>

Kha ri የwale

Didzhieni hu inwi Marry Ann. ንwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi ታlutshedza uri no kundwa u fara khofhe nga tsha mulovha, na uri no ደipfa hani musi ni tshi tea u khetha tshibwanana tsho teaho.

Deithi:

TEACHER: Sign

Date

67 U khetha tshifuwohaya

Kha ri vhale

Zwino vhalani kufhelele (magumo) kwa tshitiori ni ku vhambedze na magumo e inwi na nwala.

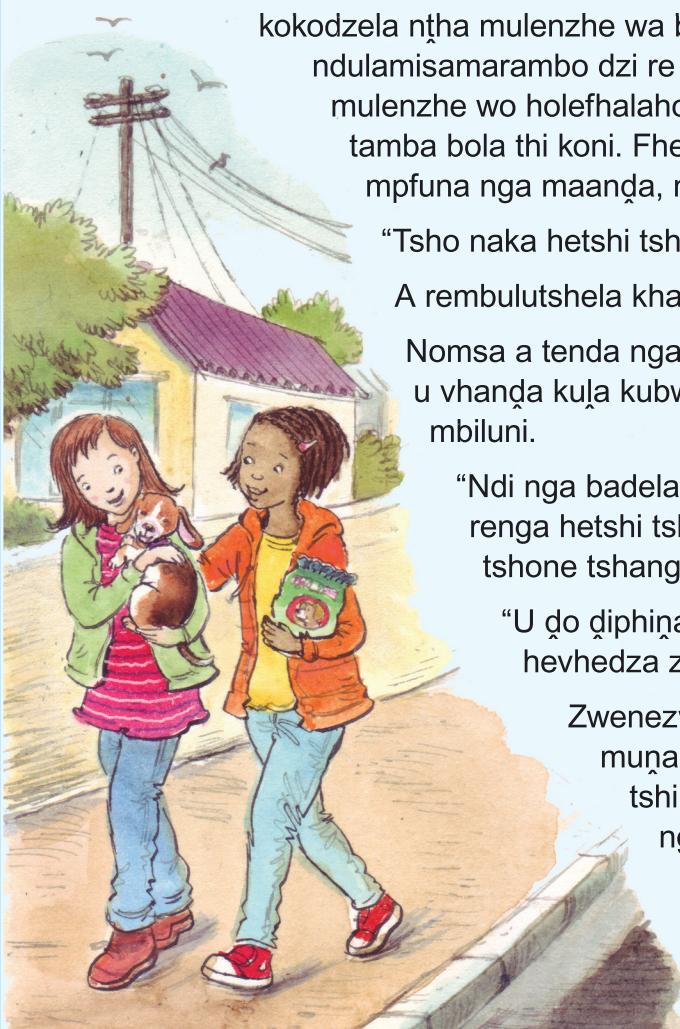
Tshifuwohaya tshiswa

Marry Ann a vhanda ku la kubwanana ku re na bannda ja phephulu. Kwa mbo imisa ndevhe, kwa dzungudza mutshila kwo lavhelesa Marry Ann nga ma to akwo a buraweni a sa kungi zwone. Marry Ann a mona a tshi lavhelesa izwi zwi nwe zwipuka zwi re vhengeleni. A lavhelesa zwi la zwibwanana zwa rathi zwi re manngini.

A mbo kotama a takula ku la ku re na bannda ja phephulu a ku gogodeda kha khana yawe. A pfa kubilu kwakwo ku tshi divhitha kha khana yawe. Kwa mu nukhedza, kwa dikuvhatedza kha mutshinga wawe kwa edela. Marry Ann a ku vhanda nga lufuno, a rembulutshela kha mulanguli.

“A zwi na mushumo naho ku sa koni u tamba bola kana u gidima,” a ralo. A mbo kokodzela ntsha mulenzhe wa bokhathi yawe a sumbedza mulanguli tsimbi dza ndulamisaramambo dzi re mulenzheni wawe. “Na nne ndo bebwa ndi na mulenzhe wo holefhalaho,” a ralo. “Na nne zwi a nkondela u gidima na u tamba bola thi koni. Fhedziha, ndi na mashaka na dzikhonani vhane vha mpfuna nga maanda, nahone a vha ntshileli.”

“Tsho naka hetshi tshibwanana,” a mbo ralo.

A rembulutshela kha Nomsa a mu vhudzisa, “Ni ri mini inwi, Nomsa?”

Nomsa a tenda nga thoho a tshi khwa thisedza a sendela a thoma u vhanda ku la kubwanana kwa bannda ja phephulu e na lufuno mbiluni.

“Ndi nga badela zwino?” ndi Marry Ann a tshi vhudzisa. “Ndi do renga hetshi tshibwanana tshi re na bannda ja phephulu. Ndi tshone tshanga tshenetshi!”

“U do diphi na hayani hau huswa, iwe muthu,” ndi ene a tshi hevhedza zwenezwi a tshi khou nekedza mulanguli R25.

Zwenezwi Marry Ann na Nomsa vha tshi tou bva nga muqango wa vhengele, ku la kubwanana kwa thoma u tshinisa mutshila zwi hulu. Avha vhasidzana vha tsa nga bada vho digeda vhe na kubwanana kwavho kwa bannda ja phephulu. Vha pfala vhe kha maseo na mapwapwala, zwenezwi vhe ndilani na mueni wavho.

Deithi:

Ri lavhelesa mađadzisi

Mađadzisi a bula
zwinzhi nga l̄iti. Ni
do vha ni kha di zwi
elelwa uri maiti ndi
maipfi a nyito.

Tsumbo:

Nomsa u tshimbila
nga u ongolowa.

Musidzana u amba nga u
tavhanya.

Mađadzisi a re kha muvhala wa lutombo a ri vhudza nga maiti.
A ri vhudza uri Nomsa u tshimbilisa hani khathihi na kuambele
kwa musidzana.

Kha ri ñwale

Lavhelesani tshīla tshītori ni sedze **mađadzisi** e a sumbedzwa nga muvhala
mutswuku a re kha tshipida tsha u thoma tsha tshītori kha bammbiri ja u
shumela ja 65. Talelani nyito ine ya khou ḥalutshedzwa nga l̄idadzisi l̄inwe
na l̄inwe. Shumisani maṭanu a mađadzisi ayo kha u vhumba mafhungo a
inwi muñe.

nga matsheloni	
nga mbilu ndapfu	
nga mafulufulu	
nga phosho	
nga vhulenda	
nga dakalo	
nduni	
vhukhudoni	

Humelani murahu kha tshipida tsha tshītori tshi re kha bammbiri ja u shumela ili (67).
Talelani mađadzisi othe a re na thangelavhuimo **nga**. Ni kone u tangedzela nyito dzine a
khou ḥadzisa kana u ḥalutshedza.

Tsha u fhedzisela, shumisani mađadzisi maṭanu e na talela kha u ñwala mafhungo añu inwi muñe.

TEACHER: Sign

--

Date

--

Kha ri ñwale

Didzhieni ni Mary Ann ni tshi khou pulanela u ñwala tshiñwalwa tsha dayari tshi no ɏalutshedza zwe zwa bvelela musi we na ya vhukhudazwipuka. Shumisani mepe wa mihumbulo u tevhelaho uri u ni thuse u pulanela tshiñwalwa itshi tshanu. Ni elelwe u ñwala tshiñwalwa tshañu tsha dayari tshi kha tshifhinga tsho fhiraho.

• Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela u ñwala • Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yañu a ni dzudzanye mvetamveto yañu • Vusuludzani mariwalwa añu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea • A ñwaleni nga vhudele buguni yañu.

1

**Zwe zwa bvelela
madekwe**

Madekwe ndo balelwa u edela ngauri ...

2

**U ya
vhukhudazwipuka**

Nomsa a vhuya a swika ra ya
vhukhudazwipuka nga milenzhe.

3

**U ta uri ndi khetha
tshifuwohaya tshifhio**

Nda nanga u renga kubwanana ku re na
bannda la phephulu ra kona u ...

4

**U humela
hayani**

Ndo zwi ðivha uri zwe nda ita ndi
zwone ngauri ...

Kha ri ñwale

Shumisani mepe wa mihumbulo wañu kha u ñwala tshiñwalwa tsha dayari. Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari sa mvetamveto ni humbele khonani yañu a ni lavhele sele tshone. Ni kone u ita ndulamiso ni tshi ñwale nga vhudele tshikhali tshi re kha siañari la seli.

Deithi:

Kha ri አውለ ንውልና ተሸካላና ተሸካላና ተሸካላና

Dayari yanga

Deithi:

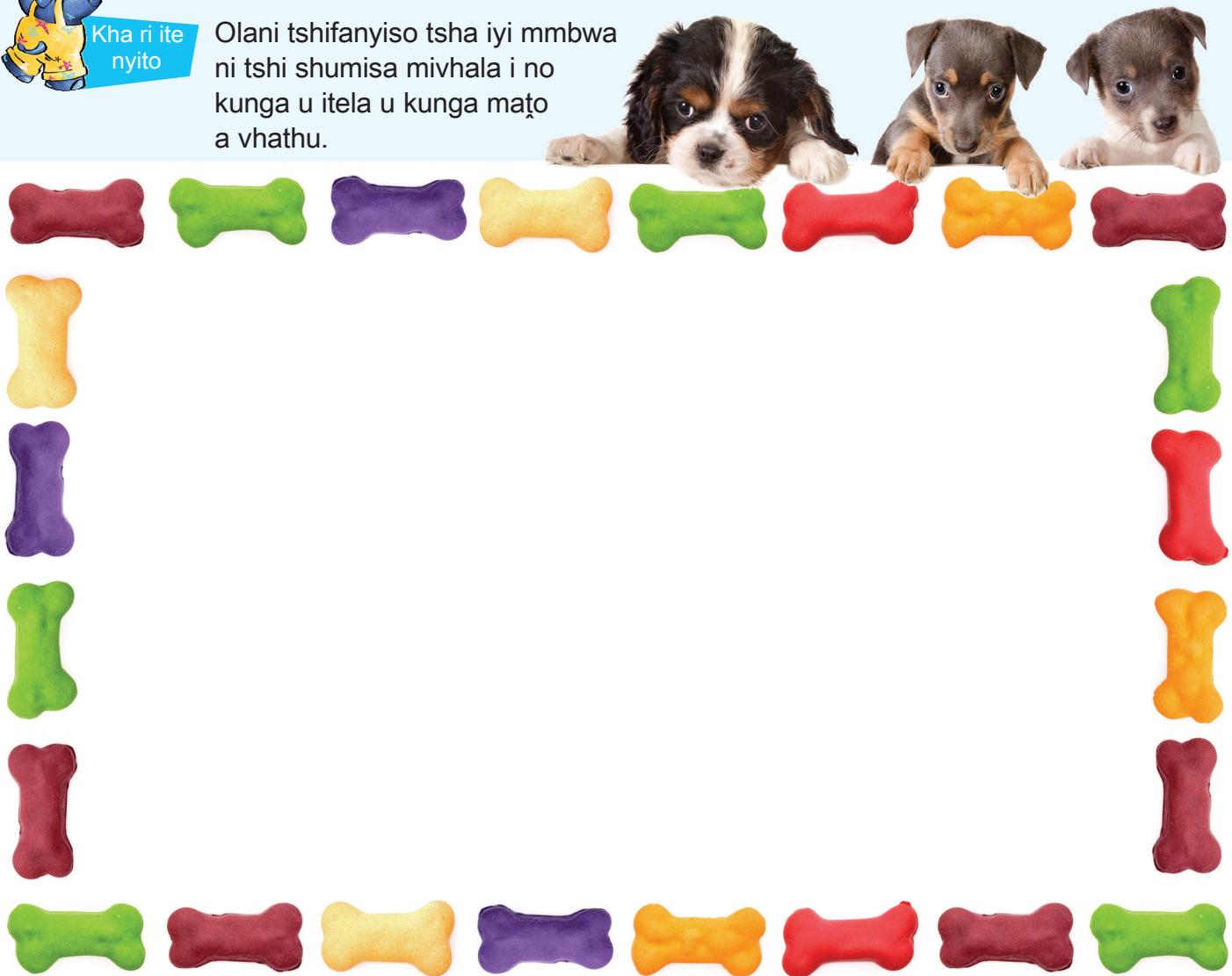
TEACHER: Sign _____ Date _____

Kha ri ite
nyito

Mmbwa ya Mary Ann yo xela. Itani phosītara ya MMBWA YO XELAHO ni ɳee zwidodombedzwa zwa mmbwa iyi na zwauri muɳe wayo a nga kwamiwa hani.

Olani tshifanyiso tsha iyi mmbwa ni tshi shumisa mivhala i no kunga u itela u kunga maʈo a vhathu.

Vhambedzani phosītara yanu na ya khonani yanu. Tolani phosītara dza vhoiwe ni tshi shumisa mutevhemetułoli u tevhelaho.

Phosītara i na:

Utolā

tshifanyiso tsha mmbwa?

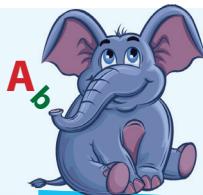
ṭhohwana khulwane i no kunga maʈo?

mafhungomatsivhudzi o teaho a no kwama uri muɳe wayo a nga waniwa hani?

ṭhalutshedzo i re khagala ya mbonalo ya mmbwa?

mafhungomatsivhudzi a no amba uri iyi mmbwa yo xela lini na uri yo xela ngafhi?

dzina la mmbwa?

Divhamaipfi

Vhunzhi ha mađadzisi a ri vhudza uri nyito yo itwa nga ndila ifhio nahone a anzela u vha na thangela vhuimo **nga**, naho hu na mařwe manzhi ane a vha a si na **nga**, sa vhusiku na masiari kana a fhela nga –**ni** sa, tshikoloni. Kha thebuļu iyi hu na dziňwe dla tsumbo.

masiari	nga matsheloni	vhusiku
nga u ongolowa	nga masiari	nga vhulenda
nga vhuronwane	mudini	tshikoloni

Lavhelesani mitshila ya maipfi (maledere a re magumoni) a re thebuļuni iyi nga vhuronwane.

Ni do vhona uri -**ni** yo ūumiwa kha madzina. Ni do dovha na zwi vhona uri hu na madzina ane a shuma na **nga** kana a shuma a si na **nga** musi a tshi đadzisa maiti mafhungoni. Thebuļu ya vhuvhili na yone i ri sumbedza zwiňhevho.

matshelonitsheloni	levhulevhу	tingačinga
vhusikusiku	khathakhaṭha	tshoṭhetshoṭhe
pesupesu	masiarisiari	ngomungomu

Ni vhona u nga ndi nga mini maipfi a re kha thebuļu ya vhuvhili e na u dovhoholowa ha madungo a maipfi?

Kha ri ūwale

Zwino shumisani mađadzisi maňa a no bva kha thebuļu idzi vhuvhili hadzo kha u vhumba mafhungo.
(hu tea u vha na mafhungo a malo o ūangana othe)

TEACHER: Sign _____ Date _____

Mafhungotserekano

Kha ri nwale

Mafhungotserekano a na maiti a no fhira lithihi. Talelani maiiti a re kha linwe na linwe la mafhungotswititi a tevhelaho. Ni kone u tanganya phere inwe na inwe yao ni tshi vhumba fhungotsekano, ni tshi shumisa maipfi a re zwitangeni.

Musidzana o tshimbila nga u ongolowa.

O vhaisala mulenzhe.

(ngauri)

Musidzana o tshimbila nga u ongolowa ngauri o vhaisala mulenzhe.

O balelwu u fara khofhe.

A dzhia bugu a vhala.

(zwino)

Kubwanana kwo dzungudza mutshila.

Kwo vha kwo takala.

(ngauri)

Ro ja khekhe.

Ro baka khekhe.

(musi)

Ndi takalela maapula.

Ndi takalela maswiri.

(na)

Kha ri nwale

Zwino khethekanyani fhungotsekano linwe na linwe li bve mafhungotswititi mavhili.

Mutukana o vha a tshi khou tudza ngauri o vha o divhaisa mulenzhe.

*Mutukana o vha a tshi khou tudza.**Mutukana o divhaisa mulenzhe.*

Vele o ja khekhe thanu ngauri o vha e musidzana wa tseدا.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phoso.

Ndo thusa mme anga u bika nda deka tafula.

Lavhelesani maipfi a re nga fhasi ha fhungo lìñwe na lìñwe.
Nangani ipfi lone ni li ñwale tshikhali tshe na ñewa.

Kha ri ñwale

Matsheloni mañwe na mañwe ndi (fhedza u edela) **vuwa** nga awara ya vhurathi.

vuwa	ima	vutshela
------	-----	----------

Ni tea (u litsha u tshimbila nga u ongolowa)
kana bisi i do ni siya.

u takusa milenzhe	u ḫavhanya	u tshimbila
-------------------	------------	-------------

Vhathu vho (tshina nga maanda)

phathini ya Mulalo.

Zwino dzenisani **maiti a mafurase** o teaho mafhungoni aya.

sala murahu	ima phanda	luma nñevhe	sia khofhe	posa iño
-------------	------------	-------------	------------	----------

luma mbilu	dzhena fhasi	kandela phanda	dzhieila fhasi	dzhieila nñha
------------	--------------	----------------	----------------	---------------

Ndavhe o

--

 a dzhena bambeloni ja madi a no khou rothola nga maanda.

Ngauri mulingo wo no vha tsini, ri tea u

--

 ra thoma u vhala.

Mulalo uri ene u khou lingedza u ñilugisela mulingo fhedzi hu na vhathu vhane vha khou mu

nga u ita phosho.

Muthu ane a

--

 vharñwe vhathu u a ñikukumusa.

Kubwanana kwa Mary Ann ku dzulela u mu

--

 hoÑhe hune a ya hone.

Mary Ann o ri u

--

 kha kubwanana a mbo ñi zwi vhona uri u a ku funa.

Makhulu vha ri vho

--

 ha Malume musi vho ya u vha dalela.

Arali a

--

 zwe nda mu vhudza ndi musi a songo dzhena khomboni nngafha.

Kha ri vhale

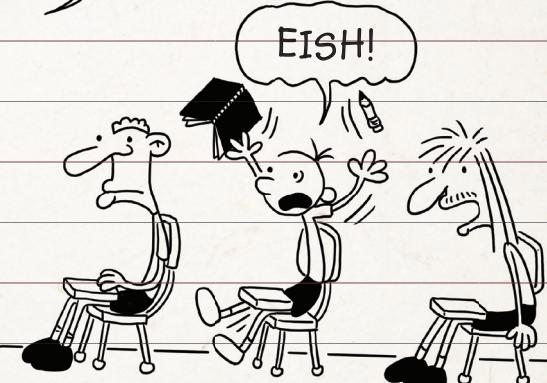
Vhalani zwiñwalwa zwa dayari ni fhindule mbudziso dzi no tevhela. Talelani maipfi othe e a peletwa o khakhea luñwaloni ulu.

Zwiñwalwa zwa dayari zwi tevhelaho zwi bva kha Diary of a Wimpy Kid nga Jeff Kinney. Zwiñwalawa zwa dayari izwi zwe ñwaliwa nga Jeff Kinney, ane a vha ñwana wa tshikolo tshikoloni tsha vhukati tsha Amerika. Tshikolo tsha vhukati tshi nga fana na Gireidi 4 u swika kha 7 fhano Afrika Tshipembe.

Namusi ndi duvha la u thoma la u vula ha tshikolo, zwino ro sokou dzula ro lindela mudededzi vha tshi fhedza tshati yavho ya vhudzulo hashu. Nda vho humbula u vha ndi tshi khou ñwalañwala zwithu buguni ndi tshi tshimbidza tshifhinga.

Irini ndi ni the nyeletshedzo ine ya shuma. Nga duvha la u thoma tshikoloni, ni tea u sedza vhukuma uri no newa vhudzulo vhufhio. Ni ri u swika tshikoloni na vhea zwithu zwanu nthia ha desike inwe na inwe ya kale hu si kale na pfa mudededzi wanu vha tshi ri -

NDI A FULUFHELA NOTHE NI
A TAKALELA HE NA DZUDZWA
HONE, NGAURI NDI HONE
VHUDZULO HA VHOIWE HA
TSHOTHE.

Zwino kilasini iyi ndo dzudzwa na Chris Hosey e nga phanda hanga na Lionel James e nga murahu hanga. Jason Brill ene o swika u lenga lwe a vhewa kha tsha u la tshanga, fhedzi nda zwi thivhela.

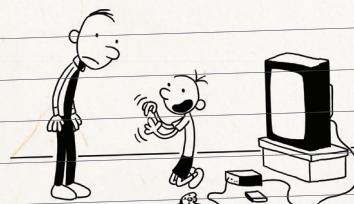
Deithi:

Lavhuvhili

A thi dīvhi uri ndo no vhuya nda zwi amba naa, nne ndi NGWENA ya mitambo ya video. Ndī nga ana uri ndi nga Kunda muriwe na munwe wa vhana vha gireidi yanga hu si na na khakhathi.

Tshi no dina ndi uri khotsi anga a vha vhona i mpho. Vha t̄wela u mmbudza uri ndi bve ndi ye vhanweni u tampa mitambo "i no fhata".

Zwino namusi nga madekwana musi Baba vha tshi thoma zwa u nt̄okonya vha tshi ri ndi bvele nnda, ndo lingedza u vha t̄lутshedza uri mitambo ya video i a shumiswa kha u tampa mitambo i no fana na bola ya milenzhe (sokha) nahone u a pfa muhiso khathihhi na u shisha biko.

Fhedzi, sa nga misi, Baba vho balelwua pfesesa.

Khotsi anga vho t̄lifha ri tshi tou angaredza fhedzi musi zwi tshi da kha u vha na luhonela lwa zwithu, vha a ntimatimisa.

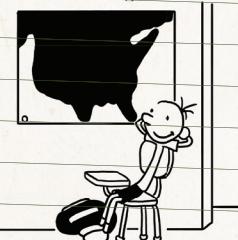

Ndi vhona u nga khotsi anga vho vha vha tshi nga kwatukanya mutshini wanga wa video arali vho vha vha tshi u pfesesa. Fhedzi ndi na mashudu ngauri vhatu vha no ita mitshini iyi vha ita uri u si kwamee nga vhabebi.

Lavhuraru

Namusi nga phiriyodo ya Divhashango ro vha na thesite, u tou ambavho ngoho, ho vha hu kale ndo i lindela.

Thesite ya hone yo vha i tshi kwama misanda ya mavundu, zwino nne ndi dzula murahu tsini na mepe muhuluhulu wa United States. Misanda yothe yo riwaliwa nga inkhi tswuku, zwino ndo vha ndi tshi zwi dīvha uri ndi do riwata ho fhola.

Musi ri sa athu thoma na thesite, Patty Farrell a mbo di vhidzelela e ngei phanda.

Patty a vhudza Vho Ira uri vha tibe mepe wa United States musi ri sa athu thoma.

Patty ho ngo nkona, ndo fhedza ndo feila thesite iyo. Ngoho ndi ya uri ndi do wana hune nda do mulifhedza hone kha zwe a nnyita.

TEACHER: Sign

Date

U ñwala dayari yanu inwi muñé

Ndi zwiitei zwifhio zwe zwa bulwa dayarini ya
Wipy Kid kha siañari lo fhiraho?

Kha ri ñwale

Bulani zwiitei zwine a khou ñwala ngazwo kha zwiñwalwa zwiraru zwa dayari.

1

2

3

Elekanyani nga tshiñwe na tshiñwe tsha zwiñwalwa izwi ni ñwale þohwana ya tshiñwe na tshiñwe tshazwo.

1

2

3

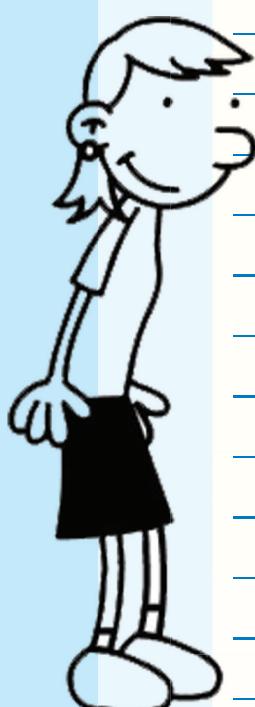
Kha ri ñwale

Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari tsha inwi muñé. Elekanyani nga tshenzhelo dzo fhambananaho dze na þangana nadzo dzine dza vha dzi khulwane, dzi tshi seisa kana u þungufhadza. Ni ñwale deithi na ðuvha, nahone ni elelwe u ñwala sa muthu wa u thoma (ni tshi shumisa “Nñe”) nahone kha tshifhinga tsho fhiraho. Ni nga kha di edzisela tsumbo ya Wimpy Kid. Ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tshiñwalwa tsha dayari tshiñwe na tshiñwe.

Dayari yanga

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

Deithi:

Dayari yanga

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa
tsha dayari

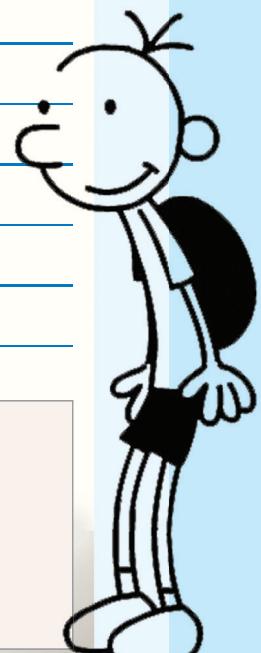

Dayari yanga

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

TEACHER: Sign

Date

17

Kha mabammbiri a u shumela o fhiraho no vhala na u ñwala tshiṭori. Kha vhege mbili dzi ḫaho ni ðo vha no sedzesha mañwalwa a u tsivhudza. Ni ðo vhala phumfuļethe dza tsivhudzo nahone ni ðo dizaina phamfuļethe yañu inwi muñe.

NI NA MATO A ZWIKEWA?

Vhana

Ni twa no ṭalela
TV kana baisikopo,
ni tshi khou tamba
mitambo selefounu,
ya khomphyutha
kana ya video? Ni
nyamutwasofani?

Vhunzhi ha vhana vha fhedza tshifhinga tshinzh
vho ṭalela zwikirini.

Na zwino, tshirwe tshifhinga u twa u tshikirinini
tshifhinga tshoṭhe zwi a thusa kha pfunzo,
fhedziha tshifhinga tshine tsha fhedzwa nga
vhana vhanzhi vha tshi khou vhona TV na
u tamba mitambo tshi fira tshine vha tshi
shumisa tshikoloni!

Ndi nga mini u twesa phanda ha zwikirini i
thaidzo?

• U sa edela lwo linganelaho. Arali ni tshi
ṭalelesa TV, ni nga swika hune na lenga
u edela lune na si edela lwo linganelaho.
U sa edela na pfelela zwi vhanga maneto
nahone vhana vho netaho vha a konđelwa u
thethselesa kiļasini.

• Munono. Arali ni tshi twesa phanda ha TV,
ndi honeha ni tshi delwa nga munono. Vhana
vhanzhi vhane vha twa vho dzulela TV
tshifhinga tshilapfu vha vha na lutamo lwa u ja
zwiliwa zwi no nonisa zwe zwa kungedzelwa
kha thelevishini. A zwi konđi u lesa musi ni tshi
khou ṭalela TV.

- **Musi ni sa athu vhala**
Lavhelesani zwifanyiso na ṭhoho ni lingedze u
humblela uri mariwalwa aya a amba nga mini.
- **Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane**
uri ni ðo vha ni tshi khou vhala nga mini.
- **Musi ni tshi khou vhala**
Vhambedzani zwe na humblela na zwe na
vhala. • Arali ni sa pfeſesi phara iyi, i vhaleleni hafhu
nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.

Itani zri no thusa vhana

Vhana vha tshikolo a vho ngo tea u fhedza tshifhinga tshi no fhira awara nthihi kana mbili vho ṭalela zwikirini.

Ni tea u ḋivhetshela tshifhinga u itela uri ni si fhedzese tshifhinga tshinzhi no ṭalela TV na u tamba mitambo ya khomphiyutha kana ya vidio.

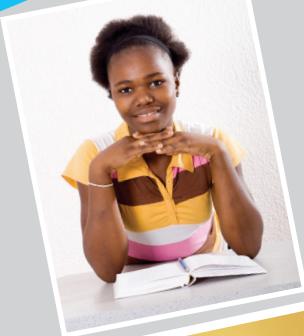
Tshifhinga tshine vhana vha tshi fhedza vha tshi khou ṭalela TV

Kha ri ambe

Ndi nyito dzifhio dziṁwe dzine na ita?

Dzhoinani kilabu ya mitambo kana ni dzhoini liaburari ni vhale bugu. Tambani na khonani dzanu kana ni tambele phakhni. Gudani u lidza tshilidzo, ni tambe mitambo ya bodo, kana ni wane hobi.

- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou ṭalela TV nga ḋuvha?
- Ni takalela u ṭalela mbekanyamushumo dzifhio?
- Ni takalela u vha ni tshi khou ita mini musi ni tshi khou ṭalela TV?
- Ni tamba mitambo ifhio ya zwikirinini?
- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou tamba mitambo ya zwikirinini nga ḋuvha?
- “Muṭwasofani” ndi mini?

TEACHER: Sign

Date

Phamfulethe

Dovhani ni vhale iла phamfulethe ni fhindule mbudziso hedzi.

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

munono

kungedzela

vhuve му

humula

tshilidzo

elekanya

muvhili wo kalulaho

tsha u lidza nga zwanda kana nga mulomo

divhadzwa vhathu

zwiito zwa u vhaisa vhańwe lwa ḥamani

Phamfulethe iyi yo nwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini tshone.

Vhabebi

Vhadededzi

Vhana vha tshikolo

Vhathu
vhahulwane

Ndi nga mini ni tshi ralo? Nwalululani fhungo li no bva kha phamfulethe li no khwathisa izwi.

Phamfulethe i ni vhudza mini?

- 1 Uri u talela TV na u tamba mitambo ya video zwi fhedza muđagasi.
- 2 Uri vhana a vho ngo fanela u fhedza awara dza 1 - 2 nga ḫuvha vho talela zwikirini.
- 3 Uri vhatukana vha takalela u tamba mitambo ya video ngeno vhasidzana vha tshi takalela u talela TV.
- 4 Uri mađo aňu a a shanduka a vha zwikwea arali ni tshi talelesa zwikirini.

Ndi nga mini u talelesa TV zwi tshi vhangu sa shuma zwavhuđi tshikoloni?

- 1 Ngauri vhana vha lesa zwiliwa zwi no nonisa zwe vha zwi vhonka kha khungedzelo dza TV.
- 2 Ngauri vhana a vha iti nyonyoloso.
- 3 Ngauri TV i tuđuwedza vhuve му.
- 4 Ngauri vhana vha vha si na tshifhinga tsho linganaho tsha u ita tshurwahaya dzavho.

Lavhelesani tshatidungo i re kha siađari ja 19 nga vhournwane. Tshati iyi i ri vhudza mini malugana na tshifhinga tshine vhana vha miňwaha yo fhambananaho vha tshi fhedza vha tshi khou talela TV? Tshifhinga tsho linganelaho ndi tshifhio?

Deithi:

Nwalani zwithu zwiraru zwo vhifhaho zwe zwa bulwa kha phositaro zwine zwa vhangwa nga u taleesa zwikirini.

Kha ri nwale

Kha ri ite nyito

Shumani na khonani yanu ni ite phositaro ya u tatuwedza vhana uri vha vhe na zwinwe zwithu zwine vha ita vhudzuloni ha u tamba mitambo ya vidio kana u talela TV.

Kha ri nwale

Zwino nwali phara ni tshi talutshedza phositaro yanu. Talutshedzani uri ndi nga mini vhana vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshi tuku vho talela zwikirini nahone vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshinzhi vhe kha zwiito zwinwevho.

TEACHER: Sign

Date

Hune zwithu zwa vha hone

Kha ri ንwale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha tshiṭori tsha mmbwa i tshi renga gurannda. Dzhenisani thangelavhuimo dzone tshikhali tshi re tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

seli ha

dubo la

u gonya kha

ngomu ha

u vhambela na

nga fhasi ha

bva ngomu ha

tsini na

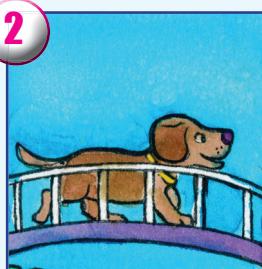
ntha ha

1

seli ha

2

3

Mavhengeli

4

5

6

7

8

9

Kha ri ንwale

Zwino ንwalani fhungo ወ no yelana na tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe ni tshi shumisa mabulafhethu aya nga ወithihi nga ወithihi luthihi fhedzi.

1 Tshamato i khou ya mavhengeleni. I tshimbila ya wetshela **seli ha** bada.

2

3

4

5

6

7

8

9

Lavhelesani mabulafhethu

Thangelavhuimo dzi shuma na dzinwe thinwaipfi sa madzina na masala kha u vhumba mabulafhethu ane a ri sumbedza uri zwithu zwi ngafhi musi two dzula na zwiñwe.

U diphinä nga figara dza muambo

Wanani uri idzi ndi figara dzifhio dza muambo ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tsumbo iñwe na iñwe.

Mapfanisi

Lipfanisi ji vhambedza zwithu zwivhili nga u shumisa maipfi "sa" kana "fana na".

Madekwe ndo edela sa ñwana.

O nona u fana na mvuvhu.

Mamethafore

Limethafore ji vhambedza zwithu zwivhili zwi sa fani ja zwi nea vhushaka kana u zwi buletshedza hu sa shumiswi "sa" kana "fana na".

Maluña ndi goñoño. U dzulela u lila misi yothe.

Khotsi a Denga ndi ndau. A vha ofhi muthu kusini kwa hashu.

Alitheresheni

Alitheresheni ndi ndovhololo ya mubvumo wa u thoma wa ipfi.

Pfani a pfa pfene, pfure dza pfapfama.

Vele wa Vondwe o vala vothi ja vundea.

TEACHER: Sign

Date

23

Kha ri vhale

Vhalani phamfu^{le}the ni
fhindule mbudziso dzi
no tevhela.

U shengedzana kha hu fhedzwe

Vhana vha tshikolo vhanzi vha a shengedzwa. U shengedzana ndi tshitihu tsho vhifhaho tshire tsha tea u fhedzwa zwikoloni zwashu. Ni tea u thanyela zwiito zwa u shengedzana.

U shengedzana ndi mini?

U shengedzana ndi kutshilele kwa vhana vha tshi thuphana. Kutshilele uku ku anzela u dovhololwa misi yothe.

U shengedzana hu katela u shushedzana, u kolelana, u rina muthu madzina mavhi, u vhaisa muinwe muthu na u mu sanda.

U shengedzana hu bvelela ngafhi?

U shengedzana hu bvelela fhethu huiwe na huiwe:

- tshikoloni
- luvhandeni lwa mitambo
- dzharatani ya tshikolo
- kha fo^ñu kana kha inthanete
- ndilani ya u ya hayani
- tho^ñlethe (mabungani)
- musi hu na nyendo dza tshikolo

U shengedzwa hu pfala hani?

U shengedzana hu a vhaisa nahone vhana vhane vha shengedzwa vha pfa vha songo takala, vho farwa nga nyofho nahone vha si na khonani.

U shengedzana hu nga si ime u swika inwi ni tshi vhudza muinwe muthu. Arali ni tshi khou shengedzwa ni tea u vhudza mudededzi wanu kana muinwe muthu muhulwane ane a ^{do} ni thetshelesa a ni thusa.

Arali ni sa koni u wana thuso, founelani vha Childline kha nomboro heyi ya mahala.

childline

✉ 08000 55 555

Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedzwa?

Vhudzani muinwe muthu Vhudzani mudededzi wanu kana mme anu kana khotsi anu kana muinwevho wa shaka. Vha humbeleni vhā ni thuse u wāna thandululo. Arali ni tshi khou shengedzwa kha founu kana kha inthanete, dzhiani milaedza iyo ni i sumbedze muthu muhulwane.

Ni songo fhela mbilu Lingedzani u humbula nga zwithu zwi no takadza sa zwithu zwine na ^diphiña ngazwo tshikoloni kana zwine na zwi konesa. Ni dzule ni tshi zwi elelwa uri hu na vhathu vha no ni funa vhane vha ^{do} ni tsireledza. Lingedzani u ^dipilela inwi mune Vhudzani muthu ane a khou ni shengedza uri a ni

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri manhwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani ma^ño (u sikima) kha sia^ñari ni wane uru ni ^{do} vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pzesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nt̄ha.

zwi takaleli. Ni ri "A thi andani nazwo hezwi." Zwi ambeni ni tshi difulufhela. Arali hu si nga vhi na khombo, ni nga kha di mu vhudzisa uri mulandu ndi mini na uru vhuvhili hanu ni tea u tandulula thaidzo i re hone. Ni songo amba na mushengedzi ni nothe. Humbelani khonani yanu uri a vhe hone.

No no vhuya na vhudzwa uri ni mushengedzi?

A zwi takadzi u vhudzwa u pfi u mushengedzi. A hu na a no takalela mushengedzi.

Tshiwe tshifhinga ni vha ni sa zwi divhi uri ndi nga mini hu tshi pfi ni mushengedzi, fhedzi tshinwe tshifhinga ni a zwi divha uri ndi ngani. Arali hu tshi pfi ni mushengedzi ni tea u thoma u humbula nga zwiito zwanu na uri ni nga dishandula nga ndilade.

Ni nga tod a thuso ya uri ni shandule kutshilele kwanu. Vhudzani vhabebi vhanu vha ni thuso.

Ni tea u ita mini arali ni mushengedzi?

- Zwi tanganedzeni uri ni mushengedzi ni mbo di thoma u shandula kutshilele kwanu. Lingedzani u elekanya uri ndi nga mini no vhuya na zwi thoma.
- Humbelani pfarelo kha muthu we na vhuya na mu shengedza. U bula uri ni khou disola (sori) ndi ligila u thoma kha u lugisa zwithu.
- Nwalelani uyu muthu luiwalo arali hu uri ha tod i u amba nga inwi no livhana.
- Vhudzani mudededzi wanu uri no khakhela vhaiwe na uri ni khou humbeli thuso ya u shandula kutshilele kwanu.

Ni tea u ita mini arali hu na muiwe muthu ane na mu divha ane a khou shengedzwa?

Arali muiwe muthu ane na mu divha a tshi khou shengedzwa, u khou lila thuso yanu.

Ni nga kha di balelwa u thivhela u shengedzwa ha uyu muthu ni nothe fhedzi ni tea u thuso.

Vhudzani vhadededzi vhanu nga u shengedzana hu re hone.

Thusani muthu ane a khou shengedzwa uri a fhambane na mushengedzi a ye fhethu he a tsireledzea.

Kha ri ambe

- No no vhuya na shengedzwa?
- No ita mini ngazwo?
- Ni nga vhudza nnyi musi ni tshi khou shengedzwa?

TEACHER: Sign

Date

U elekanya nga u shengedzana

Vhalani phamfu^{le}the i no amba nga u shengedzana ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Phamfu^{le}the iyi yo nwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini thone.

 Vhabebi

 Vhana vhane
vha khou
shengedzwa

 Vhana vha no
shengedza
vharwe

 Vhadededzi

Ndi nga mini ni tshi ralo?

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

nyendo

inthanete

difulufhela

disola

tanganedza

u sa timatima

u endela fhethu

u tenda nzulele

u humbelia pfarelo

netiweke dza khomphiyutha

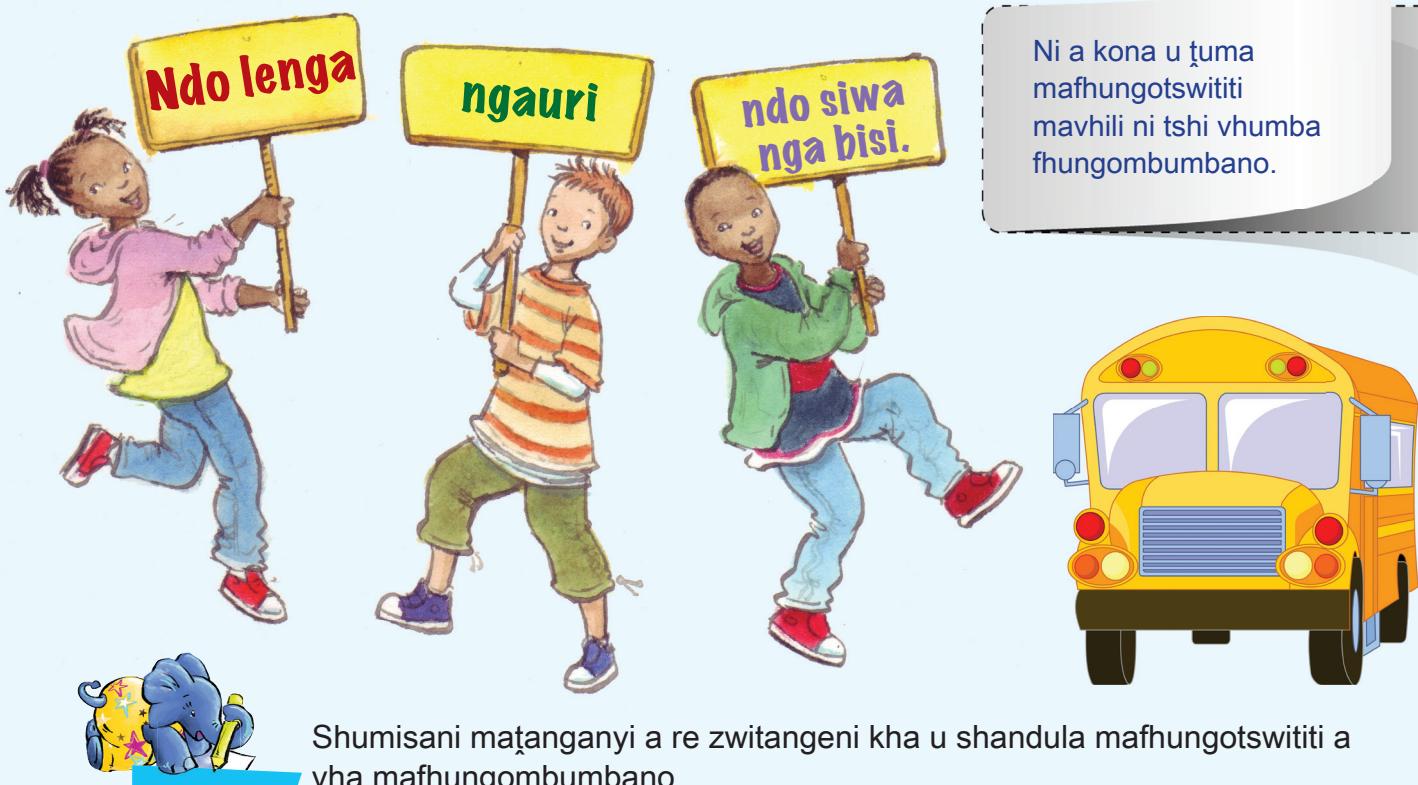
Bulani fhethu hu^{na} hune u shengedzana ha bvelela hone?

Nwalani zwithu zwiraru zwine na tea u ita arali ni tshi khou shengedziwa. Ni nga ita mini arali hu na zwe na vhuya na edzisa zwa u thivhela u shengedzwa zwe zwa si shume?

Muthu a nga shengedziwa nga ndila ifhio kha founu na kha inthanete?

Itani luswayo lwa “litshani u shengedzana”.

Mafhungombumbano

Shumisani maṭanganyi a re zvitangeni kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

Kha ri nwale

Nne ndi pfana na u ya Vhugalaphukha ha Kruger.

Ann u takalela u ya bitshini. (fhedzi)

Khonani yanga u pfana na u ya ļaiburari.

Khaladzi awe u a zwi funavho. (na)

Ro vhona tshugulu vhugalaphukha.

Ro vhona ndou vhugalaphukha (na)

Mme anga vho dzumba zwikontsi.

Ra zwi wana. (fhedzi)

Ndo vha ndi tshi zwi takalela u ya baisikoponi misi yothe.

Ndi vha ndo ḫalelwa nga mushumo wa tshikolo. (fhedzi)

Ndi pfana na u imba khwairini ya kereke.

Ndi dovha nda pfana na u tambo bola. (nahone)

TEACHER: Sign

Date

Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di

Ri shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha **tshi khou/kha di** kha u ɻalutshedza nyito ye ya bvelela kale nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mapfanisi a ɻefhungo a no fhela **nga “o” na mavhumbi “vha” na “tshi khou/kha di”**. Ndo vha ndi tshi khou ɻalela TV. Ndo vha ndi tshi khou/kha di ja musi a tshi swika. Yo vha i tshi khou na madekwe.

Ri shumisa tshifhinga tshi ɖaho tsha **tshi khou/tshi kha di** kha u sumbedza zwi no do itea tshifhingani tshi ɖaho nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mavhumbi **“do”, “vha” na “tshi khou/tshi kha di”**.

Ri do vha ri tshikoloni musi ri tshi takuwa. Vha do vha vha tshi khou ya mavhengeleni. Ndi do vha ndi tshi khou ya tshikoloni tshiswa ɻawakan.

MILAYO

Tambani mutambo uyu wa zwifhinga ni vhone uri ni zwi kona u swika ngafhi u vhumba mafhungo a re kha zwifhinga zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di.

Kutambele

- Thosani khoini. Ya wa nga ɻohoho ni ya phanda nga maga mavhili. Ya wa nga mutshila ni ya phanda nga liga l̄ithihi fhedzi.
- Shumisani maipfi a re tshibogisini tshire na swika khatsho kha u vhumba fhungo ji re kha tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou/kha di kana tshi ɖaho tsha tshi khou/kha di.
- Arali na swika kha nomboro ya ivini thomani fhungo ɻanu nga **matshelo, vhege i ɖaho, ɻwedzi u ɖaho kana nga vhuya qamusi**.
- Arali na swika kha nomboro ya odo ni thome fhungo ɻanu nga **mulovha, vhege yo fhiraho, Mugivhela wo fhiraho, mahoja**.
- A no vha ene wa u thoma u fhedza ndi ene we a wina (kunda).

33

renga zwienda

34

ya vhengeleni
la bugu

35

humani nga
maga a 3

40

32

ya Vhugalaphukha
ha Kruger

31

ya kerekeni

36

ya vhengeleni

39

tamba
mulamboni

30

peleṭani dzina ḥanu ni tshi
humela murahu (Arali ni sa
koni u peleṭa dzina ḥanu nga
tshamurahu ni tea u humela
kha 28.)

29

thusa mme anga

14

thusa u
ṭanzwa
zwigedelo

15

humelani
murahu nga
maga a 3

28

ya zuu

13

dzhoina
masikautu a
vhatukana

16

ya ḫoroboni

27

ṭalela TV

ya phathihi
ya
zwiambaro
zwa
maṭeletèle

17

namela
baisigiri
yawé

26

tamba mitambo
ya video

18

baka khekhe

25

imani ni imbe
luimbo

19

ya ha
dokotela wa
maño

23

dzhoina
kiłabu ya
mitambo

24

guda nga
Thusothanzi

20

ni songo
tamba

21

la zwiliwa
zwa
Matshaina

TEACHER: Sign

Date

29

Kha ri nwale

Humelani kha mabammbiri a u shumela a 73 na 76 ni lavhelese dizaini dza phamfu^{le}the idzo mbili. Ni khou ya u ita phamfu^{le}the yanu inwi mu^{ne} i no amba nga u shengedzana. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho uri tshi ni thuse. Sia^{ta}ri la nga phanda li tea u vha na tshifanyiso tshi no kunga vhavhali. Li tea u dovha la vha li na thoho i no kunga khathihi na lufurase kana tshilogene tshi no kunga – tsumbo, “U shengedzana kha hu fhele zwino!” Olani tshifanyiso kha sia^{ta}ri linwe na linwe ni tshi sumbedza mihumbulu yanu. Elelwani u dzhenisa nomboro ya Childline kha sia^{ta}ri la nga murahu.

3 Nga murahu: Nwalani zwidobedzwa zwa u kwama vha Childline	2 Hune u shengedzana ha bvelela hone	1
Nga phanda		
6 Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedziwa?	5 Ni nga thusa hani muthu ane a khou shengedziwa?	4 Ni nga ita mini arali ni mushengedzi ane a khou todou litsha zwa u shengedza?

Kha ri ite nyito

Zwino gerani sia^{ta}ri li tevhelaho ni li pete uri li ite phamfu^{le}the ya Garata ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfu^{le}the nga vhudele.

80

NGA PHANDA: petelani phanda

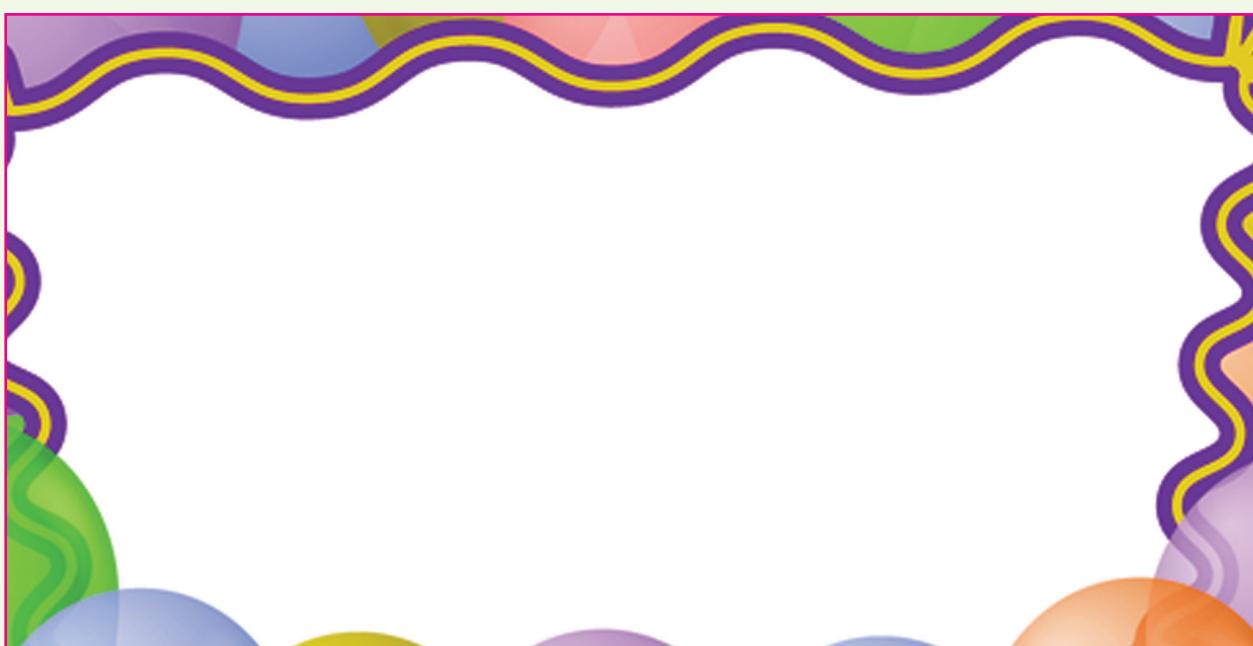
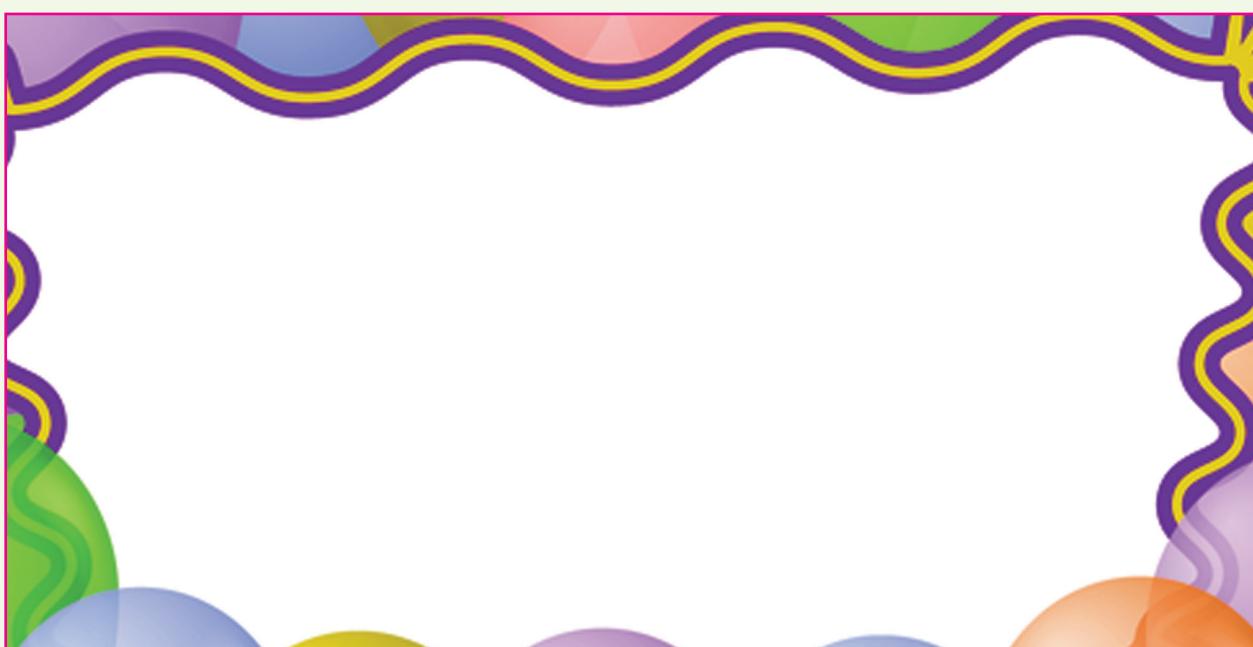
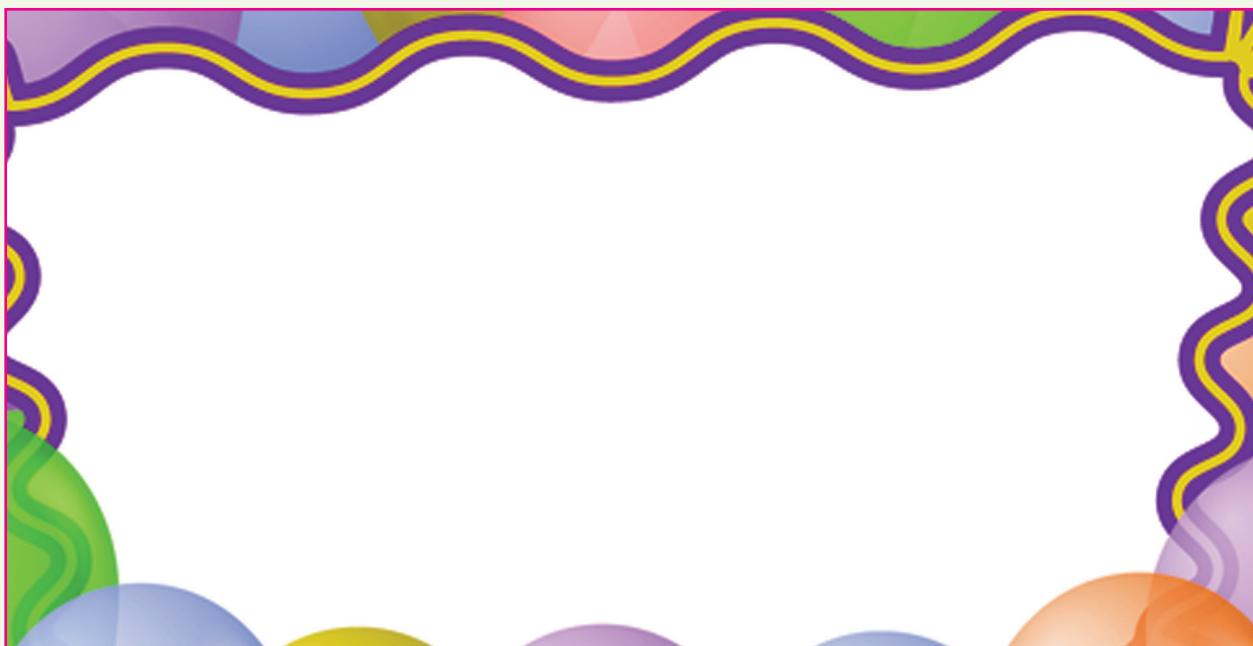
1

NGA MURAHU: u itela tsivhudzo ya u angaredza i no nga sa
nomboro ya founu ya Childline, qirese na qirese ya imejji.

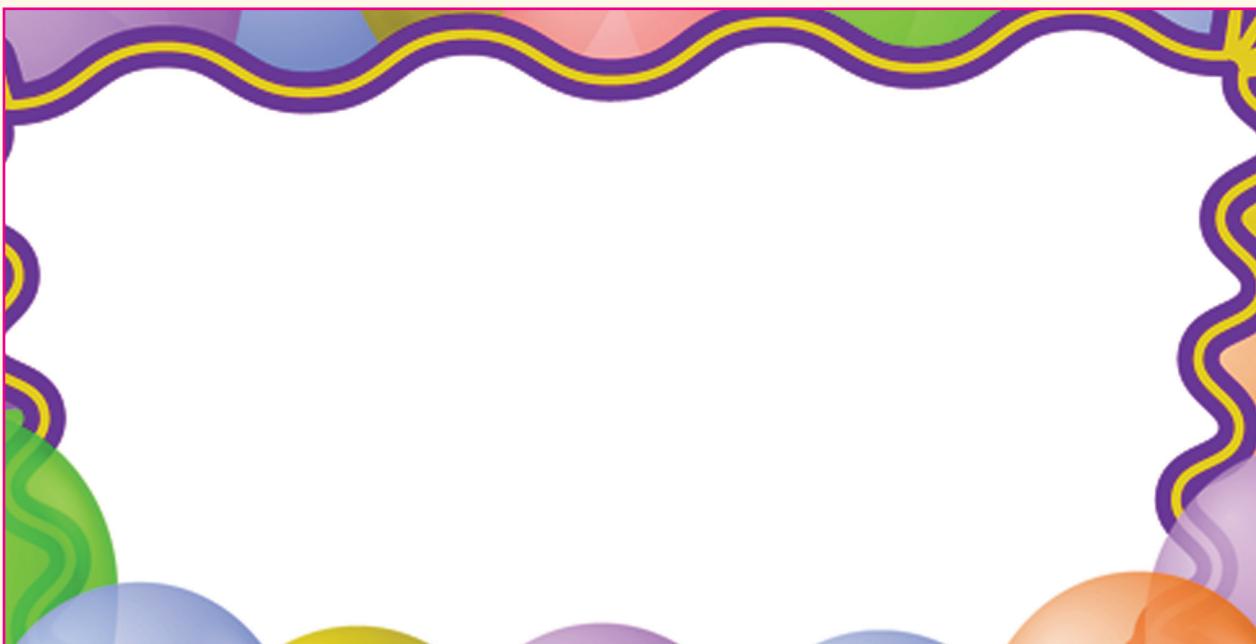
6

5

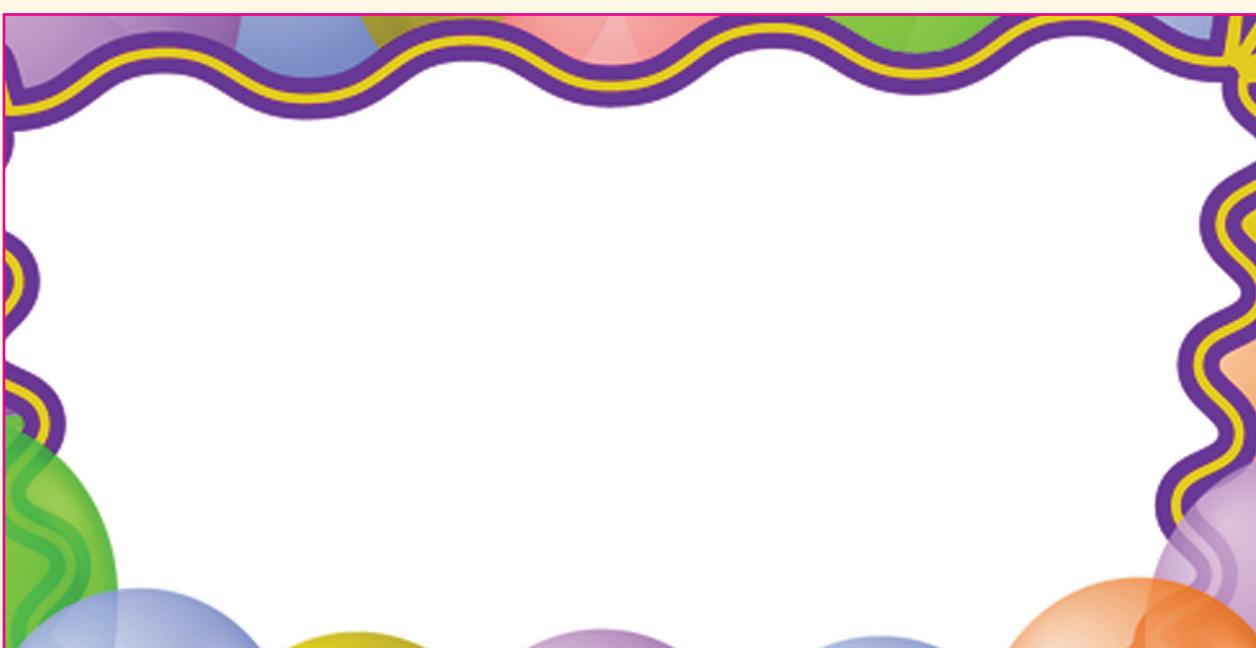
31

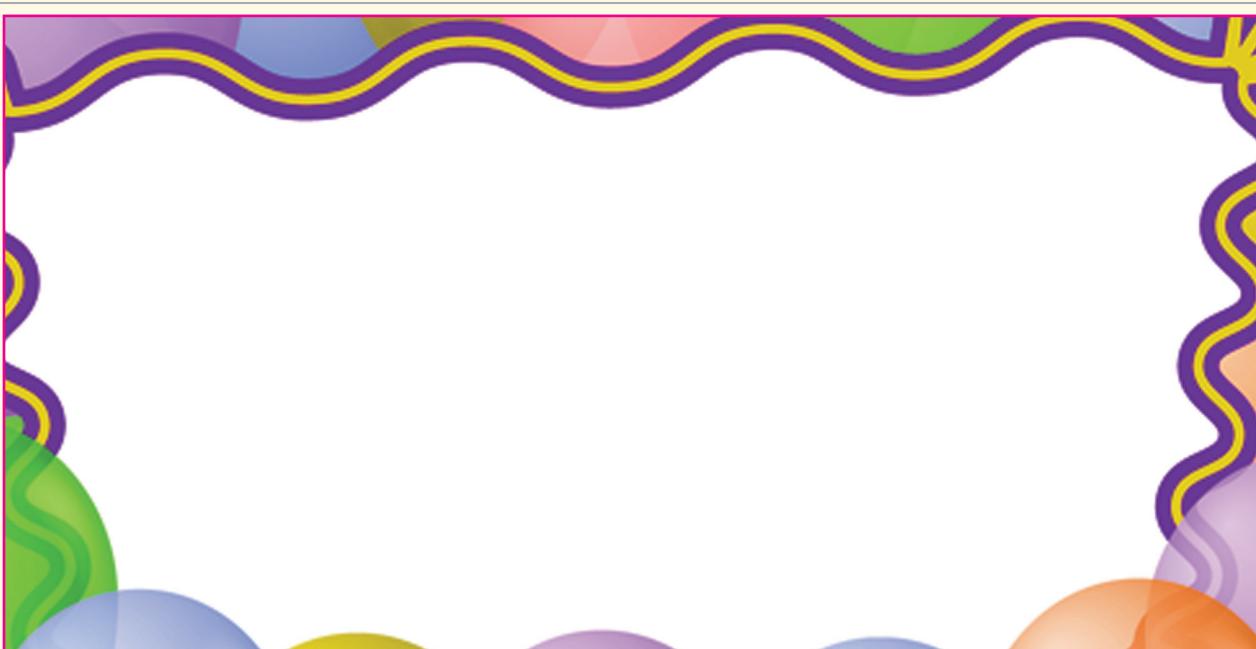
2

3

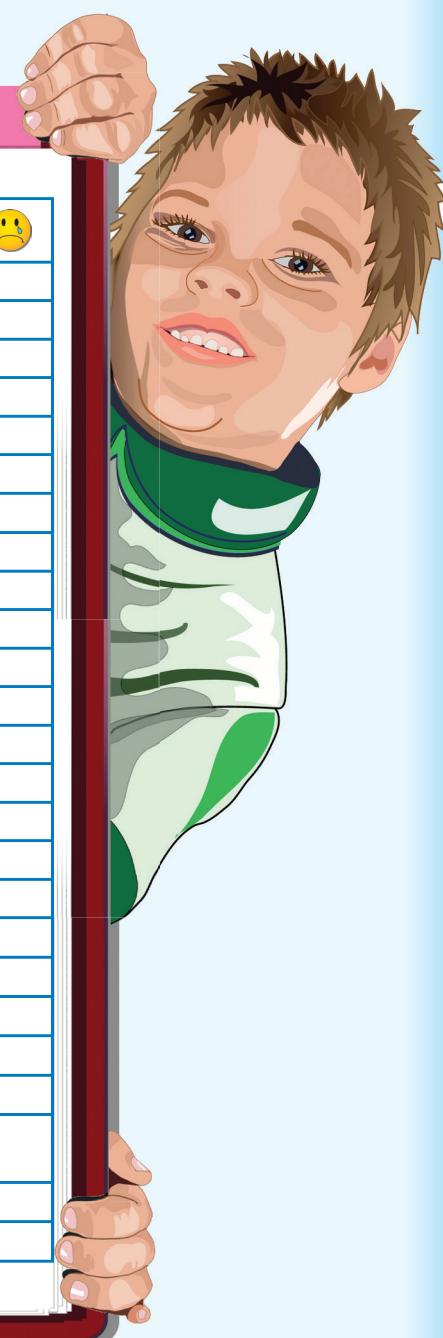

4

NDI A KONA	😊	😢
u vhala tshiñwalwa tsha dayari.		
u vhala tshiñori tsha zwifanyiso.		
u vhala tshiñori.		
u vhala pamfuñlethe ya tsivhudzo.		
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga tshiñori.		
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga phamfuñlethe.		
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga tshiñori tsha zwifanyiso.		
u ita phamfuñlethe.		
u ita phosñara.		
u rera na u humbulela tshiñori ndi tshi shumisa tshifanyiso.		
u khethekanya mafhungotsherakano a bva mafhungotswititi.		
u topola mamethafore, mafanyisi na alitheresheni.		
u topola maiti.		
u saukanya tshatidungo.		
u ñuma mafhungotswi a ita mafhungotserekano.		
u livhanya mañadzisi na nyito.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u palanelna na u ñwala dayari.		
u shumisa mañadzisi mafhungoni.		
u shumisa mañanganyi kha u ñanganya mafhungo.		
u shumisa maiiti a mafurase.		
u shumisa mabulafethu nga ngila yone.		
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou na kha ñi na tshi ñaho tsha tshi khou na kha ñi .		
u ñwala tshiñwalwa tsha dayari.		
u ñwala kufhelele kwa tshiñori.		

Kha ri ite nyito

Humbelani khonani yanu a nwale milaedza ya vhukonani zwikhlanani zwi re afho fhasi.

Tsumbo:

*Khonani yanga Ann
Ubva ha Mary*

Thero ya 6: U tampa na vhurendi

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 6
U diphinä nga vhurendi

81 U diphinä nga vhurendi 36

U rera nga tshirendo na khakalulimi.
U wana maipfi a re na raimi tshirendoni.
U topola maedzamuthu tshirendoni.
U ita ndowendowe ya u bula khakalulimi.
U topola alitheresheni tshirendoni.

82 Zwirendo zwa u dimvumvusa hafhu 38

U vhala tshirendo
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.
U topola ñefhungo na nyito.
U ñwala mafhungotswititi a sumbedza ñefhungo na nyito.

83 Ñwalani tshirendo tshañu inwi mune 40

U fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzenisa maipfi a re na raimi.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.
U pulanela u ñwala tshirendo a tshi shumisa tshilugiseli tsha tshirendo.

84 Ri sedza luambo 42

U ñwala nyito a tshi fhedzisa mafhungo.
U ñwala ñhalutshedzo dza maipfi o ñukufhadzwaho.
U shumisa mañanganyi kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

85 Vhengèle ja u phulusa zwipuka 44

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.

86 Zwirendo zwa Afrika 46

U vhala zwirendo zwa zwivhumbeo.
U topola maipfi a re na raimi zwirendoni.
U ola nyolo dzi no yelana na ndima dza tshirendo.

87 U ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo 48

U pulanela u ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo.
U ñwala tshirendo sa mvetamveto a kona u tshi ñwala nga vhudele.

88 Ni kha ñi elelwa? 50

U ñwalulula mafhungo a tshi shumisa ndongazwiga dzone.
U sumbedza uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.
U shumisa mañanganyi kha u tanganya mafhungo.

Themo ya 3: Vhege dza 7 - 8

Vhatu na fhethu

89 Vhatu na fhethu 52

U lavhelesa mepe wa Afrika Tshipembe a vhala nga vhana vha no bva mavunduni o fhambananaho.
U dodombedza mafhungomatsvhudzi a no kwama vhana vha no bva vunduni ñiñwe na ñiñwe.

90 Zwa nyambo 54

U ita ñhodisiso ya nyambo a dodombedza zwe a wana.
U rera nga mbudziso dzi no kwama u anda ha ndimi.
U vhala tshati.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshati.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe.
U topola maiti.

91 Zwikolo u mona na ñifhasi 56

Vhala mepe wa ñifhasi na ñhalutshedzo dza zwikolo zwo fhambananaho zwa mashangoni mañwe.

92 U dzhena tshikolo mañhangoni mañwe 58

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe wa ñifhasi.

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

U ita mutevhe wa thaidzo dze dza waniwa musi wa therisano.
U livhanya mashango na madzhango.

U ñadza khweshenee i no kwana yunifomo, zwiliwa na zwiñwevho.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa džiwe dza mbudziso dzi no bva kha khweshenee.

Themo ya 3: Vhege dza 9 - 10

Matambwa

93 Tshifhinga tsha mitambo 60

U vhala ñitambwa.

94 U elekanya nga tshiñori 62

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga ñitambwa.

95 Ñwalani ñitambwa ja inwi mune 64

U pulanela u ñwala ñitambwa a tshi shumisa mepe wa mihibulo na tshipulaneli.
U ñwala ñitambwa.

96 Ri sedza luambo 66

U ñwala mafhungo a tshi shumisa thangi.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa mitshila.

U diphin̄a nga vhurendi

Kha ri ambe

No no vhuya na hakea lulimi?

Ndi nga kona u amba maipfi aya nga u ḥavhanya?

Kha khethekanyo iyi ni do guda nga tshaka dzo fhambananaho dza vhurendi nahone ni do lingedzavho u ḥwala tshirendo tshaṇu inwi muṇe.

Shavhani shonzha ja Shashe mishashani ya shango ja Shanzha.

Ni nga vha no fhedza ni tshi vho ri **misasani ya sanzha!** Hezwi zwi vhidzwa u pfi ndi khakalulimi.

Muṇwali wa tshirendo itshi o vha na khaedu yo raliho musi a tshi renda tshirendo tshawe. Lulimi lwave lwo hakea musi a tshi bula maipfi a no nga "zwienda" na "gukulume".

Lavhelesani tshifanyiso na ḥoho ya tshirendo. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini? Ambani na muriwe nga inwi ngatsho.

Gukundoulume

Kale ho vhuya ha vha na ndoulume

Ye ya lingedza u vha **gukundoulume**

Hai, nandi! Ndi khou ḥodou ri **ukulume**

Ye ya lingedza u vha gukulume -

(Yoo! A thi na vhuṭanzi na uri ndi khou amba zwone

Uri a thi khou amba nga ndimi.)

Hoyugaha wee, ya wana makwanda

Khwanda dza vha **zwiwenda**;

Musi i tshi lingedza u tshimbila,

Ya khwathamedza nga zwienda-

(Zwo lugaha ndi do litsha u **yambayamba** nda tou imbaimba!)

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane. Ni kone u tshi vhalela n̄tha sa tshigwada.

Deithi:

Kha ri ambe

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Ndi maipfi afhio e a ni kondela? A taleleni.

Kha ri nwale

Ngauri muñwali o hakea lulimi u vho shumisa maipfi a songo dowlawaho. Fhedziha, a na raimi na mariwe maipfi tshirendoni. Wanani maipfi ane a vha na raimi nao ni a nwale afho zwikalani.

gukundoulume	ukulume	hoyugaha	zwiwenda	yambayamba

Ndou yo vha i tshi khou lingedza u ita mini?

Ni vhona u nga zwi nga konadzea?

Maedzamuthu

Musi vhañwali vha tshi nea zwipuka kana zwithu mvumbo dza vhathu ri ri ndi u edza vhathu.

Ñwalululanu fhungo line la bva tshirendoni itshi li no sumbedza uri ndou yo lingedza u tshila sa muthu.

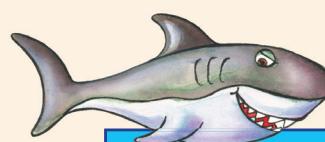

Alitharesheni

Kha ri ite nyito

Itani ndowendowe ya khakalulimi
dzi tevhelaho. Ni nga dzi amba
nga luvhilo lungafhani?

**Beni o buba nga bisi
ya Bale. A bubela
baba uri vha
fare bisi ya Bale.**

**Shambo la shaka la
vaya Vele a vangulwa
a si tsha shanavhida.**

Kha ri nwale

Vhalani mafhungomatsivhudzi a no kwama
alitheresheni ni talele mibvumo i no khou dovhola
kha khakandima dzi re ngei nthia.

**Mbudzi dza Žeje
dzo fa dzi Žondwe ha
Žani wa fagi li no Žana
na fungurhu.**

Musi ni tshi dovhola
maledere mathomoni
a maipfi a re tsini
na tsini fhungoni, ri
zwi vhidza uri ndi
alitheresheni.

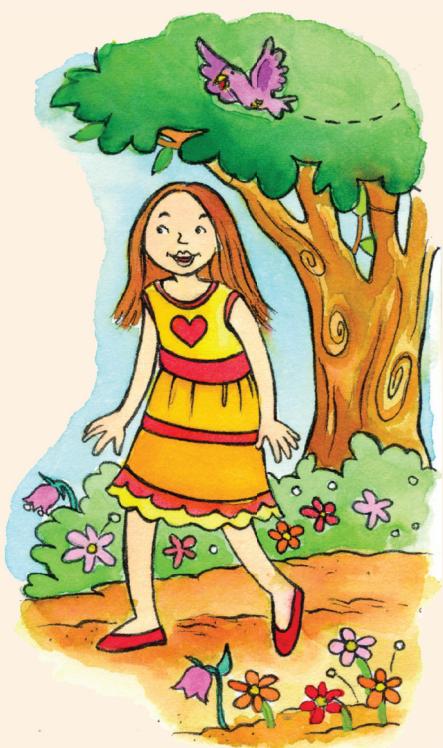
TEACHER: Sign

Date

Zwirendo zwa u qimvumvusa hafhu

Vhalani tshirendo ni fhindule mbudziso.

Nhe na kuduna

Ndo vha ndi ḥakani ḥinwe ḥuvha
Ndi ndothe.

Nda mbo pfa kwatshakwatsha nda
vhuvha nga tombo,
Nda mbo vhona kuduna!

Ku na ludzhasi lwa lutombo,
Mavhudzi a tshi penya sa musuku,
Zwienda na masogisi zwa ṭada.

Ndi tou tama arali ndi tshi dovha
nda ḥangana na kuduna.

Kuduna kwa muṭaḍa

Tshi yelana na tsha Helen Moor

Murendi o vhona ngafhi kuduna?

Ndi mini tshe tsha ita uri murendi a vhona kuduna?

Murendi o vhona kuduna lungana?

İwalululani fhungo ḥine ḥa ri vhudza uri u na lutamo lwa u ḥangana hafhu na kuduna.

Ni vhona u nga itshi tshiṭori ndi tsha vhukuma? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Dzhenisani maipfi a no bva
tshirendoni a re na raimi na
haya.

ḥuvha	tombo	ṭada

Deithi:

Mafhungotswititi na mafhungotserekano

Mafhungotswititi a na ȝefhongo na nyito.

Nefhongo u amba nga
muthu kana tshithu.

Nyito yone i ri vhudza zwiñwe zwi no
kwama muthu kana tshithu.

Mary

u a imba.

ȝefhongo

nyito

Tangedzelani ȝefhongo ni talele nyito fhungoni línwe na línwe.

Kha ri ñwale

Mukegulu vha khou vhala.

O raha bola.

Ndo neta.

U a imba.

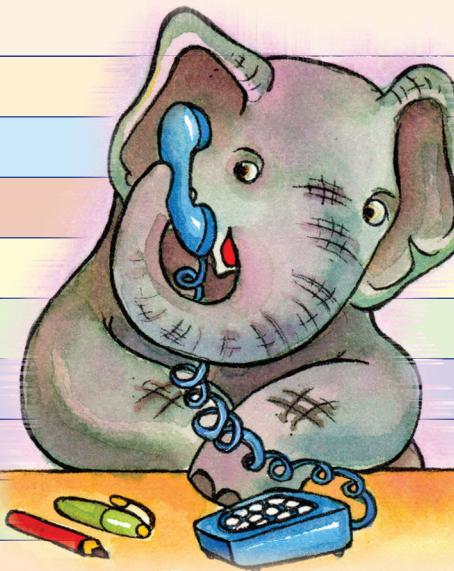
Mmbwa i na ndala.

No lenga.

Tshililo o amba nga founu.

Tshibwanana tsho shenga bola yanga.

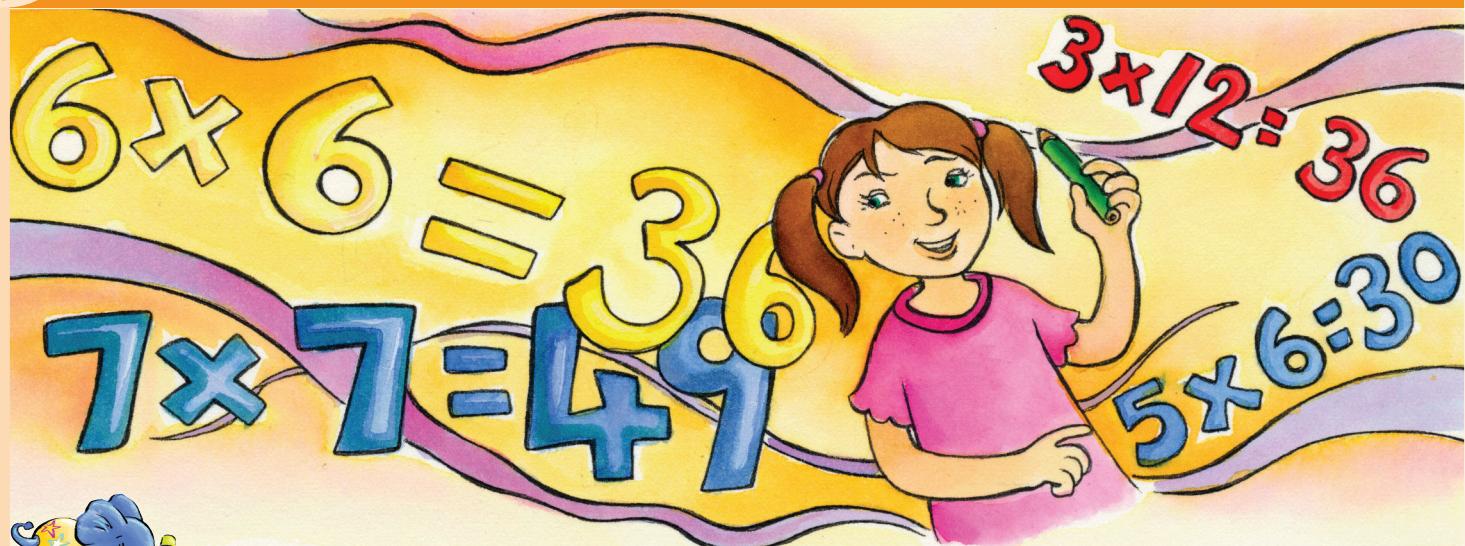
Ndo baka khekhe.

Ñwalani mafhungotswititi a inwi muñe. Tangedzelani ȝefhongo ni talele nyito.

TEACHER: Sign _____ Date _____

Nwalani tshirendo tshañu inwi muñé

Kha ri ñwale

Dzhenisani maipfi a raimi a
no khou ṭahela ni tshi itela u
fhedzisa vese (ndima) iyi.

swika

tshika

mavhuyahaya

tshunwahaya

Kha ri ñwale

Tshirendo itsi tshi amba nga mini?

Ndi vhona u nga ndi nga mini Malindi a songo ita tshunwahaya.

No no vhuya na hangwa u ita tshunwahaya? Ḣalutshedzani zwe zwa bvelela.

Kha ri ñwale

Pulanelani u ñwala tshirendo. Shumani na muñwe nga inwi ni wane ñoho ine na nga ñwala ngayo khathihi na fhungo (mutaladzi) la u thoma. Ndima ya tshirendo itsi i tea u vha na mitaladzi miña. Mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña i tea u vha na vhulapfu vhu no lingana, nahone i tea u vha na tshivhalo tshi no lingana tsha maipfi. Ni lingedze u ita uri maipfi a u fhedza a mutualadzi 2 na 4 a vhe na raimi.

Musi ni sa athu thoma, thusanani kha tshirendo ni nekane mihumbulo ni wane maipfi a re na raimi.

Pulane ya tshirendo tshanga

Ñwalani tshirendo tshañu sa mvetamveto kha kubammbiri ni kone u tshi ñwala nga vhudele tshikhalani tshi re afho fhasi.

Thoho ya tshirendo

Thero ya tshirendo

Dzhenisani maipfi a re na raimi na a re kha mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña kha ndima iñwe na iñwe.

Ndima 1	Ndima 2	Ndima 3

Tshirendo tshanga

Thoho

TEACHER: Sign

Date

Ri sedza luambo

Vhonefhungo na nyito

- Nefhongo wa fhungo u ri vhudza zwinzhi nga muthu, fhethu kana tsh.
- Kanzhi nefhongo u vha e dzina kana lisala.

Lavhelesani tsumbo iyi.

Khaladzi anga u funesa tshokoleithi.

Nefhongo

Nyito i ri vhudza zwinzhi
nga nefhongo

Kha ri nwale

Fhedzisani mafhongo aya nga u dzenisa nyito dzao dzi no ri
vhudza zwinzhi nga vhonefhungo avha.

Vhunzhi ha *vhana vha pfana na u tamba*.

Zwipuka zwinzhi

Khonani yanga

Vhatambi vha bola

Zwimange zwi re na ndala

Mudededzi washu

Kha ri nwale

Thukhufhadzo idzi dza maipfi dzo imela mini? Dzi nwalenzi dzo fhelela.

TV		nz	
lis		dzin	
lida		lita	
litang		lisu	

U ḫuma mafhungo

Kha ri ḫwale

Shumisani maipfi a re kha kholomo ya vhukati kha u ḫuma mafhungo. Talani mutalo ni tshi ḫuma tshipida tsha u thoma tsha fhungo ḫinwe na ḫinwe kha kholomo A na tshipida tshone tshi re kholomo B ni tshi fhedzisa fhungo.

Ri shumisa maipfi
a u ḫuma sa **fhedzi**,
uri na **ngauri** kha u
᠁uma mafhungo.

Ngauri ḫi ri vhudza tshiitisi		
A	B	
Ndo lenga u swika tshikoloni	ngauri	hu khou rothola.
Ndo ambara dzhesi		Ndo lenga u vuwa.
Mutukana o vha o tshuwa		vha mpfundedza u peleta.
Mudededzi wanga vha a ntakadza		o vha a tshi khou shengedziwa.
Fhedzi ḫi shumbedza mbambedzo		
U ḫalela TV ndi a zwi funa	fhedzi	A thi athu vhuya nda ya bulasini.
Ndo no ya doroboni khulwane		A thi takaleli mitambo ya video.
Ndo vha ndi tshi khou ḫodou mu litshisa u ntshengedza		a hangwa masogisi awe.
O dzenisa khokho dzawe begeni		Ndo vha ndi tshi mu ofha.
Uri ḫi ri vhudza ndivho		
Ndo vha ndi tshi ita tshunwahaya yanga ḫuvha na ḫuvha	uri	Bisi i si ntsie.
Ndi a ḫavhanya u vuwa		Ndi phase Gireidi ya 4.
Ndo ita n̄owendowe ḫuvha ḫinwe na ḫinwe		Ndi kone u ḫuwa musi tsimbi i tshi tou lila.
Ndo paka bege		Ndi nangiwe kha thimu.

Zwino shumisani “ngauri”, “uri”, kana “fhedzi” kha u ḫanganya mafhungo aya.

Ndo no namela tshidimela		A thi athu namela bufho.
Ri nga si kone u tamba bola		i khou na.
Ndi khou vhala nga maanda		Ndi phase mulingo.
Ndo lenga u swika tshikoloni		alamu yanga a yo ngo lila.
Ndi pfana na bola		A thi pfani na khirikhethet.

TEACHER: Sign

Date

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo n̄tha ni na mutsindo. Ni tshi fhedza ni tshi vhale nga vhouronwane lu no fhira luthihi u itela u vha na vhučanzi uri ni a tshi pfesesa.

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
 kana naho i tshi **vhonala**,
 Ndo vha ndi tshi ḥo ri gidigidi.
 Nda ya vhengeleni ḥa u phulusa zwipuka.
 Nda swika nde, “A vha mphevho itsi na **tshila**. ”
 “Ila ndi ya **khotho**? ”
 Nda renga itsi na itsi na tshila, tsha mabesu
 na tsha mutshila!
 Na ila ya ndevhe dzo lalaho.
 I no dzula i tshi nga yo khotha.
 Zwa mathomathoma na matsharatshara
 Zwi ḥo wana haya haya hanga.
 Musi ndi nga renga na **kwamba**,
 I no ḥo mvumvusa nga u amba.
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
 kana naho i tshi vhonala.

Tshi yelana na tsha Rachel Field

Deithi:

Kha ri የwale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane, rerani nga mbudziso dzothe na khonani yañu ni kone u የwala phindulo.

Ndi maipfi afhio a re na raimi? Humelani kha tshirendo ni tagedzele maipfi a re na raimi na maipfi matswuku.
A የwaleni hafha.

Murendi uri o vha a tshi ደ ita mini arali o vha e na tshelede?

Fhethu he a vha a tshi ደ ya hone ndi fhethude?

Ndi zwifuwohaya zwifhio zwe murendi a vha a tshi nga renga arali o vha e na tshelede?

Ndi mmbwa ifhio ye a vha a tshi nga renga?

Khwamba o vha a tshi ደ i rengela mini?

Mmbwa ine a ri i ቴwa yo khotha ndi ya mbeu ifhio?

Ndi nga mini ni tshi ralo? Ri zwi ደivha nga mini uri murendi u a funa zwipuka.

No vha ni tshi nga renga mini arali no vha ni na tshelede?

TEACHER: Sign

Date

45

Zwirendo zwa Afrika

Kha ri vhalé

Kha ri ñwale

Lavhelesani zwirendo zwi re kha siaṭari ili. Zwi pfi ndi zwirendo zwa zwivhumbeo nahone zwe ñwalelwa uri zwi lingane tshivhumbeo tsha tshifanyiso. Naho hu uri izwi zwirendo zwashu zwa tshivhumbeo zwi na raimi, vhunzhi ha zwirendo zwa tshivhumbeo a zwi na raimi. Zwino vhalani zwirendo izwi.

Talelani phere ya maipfi a re na raimi a no bva zwirendoni izwi nga muvhala muthihi".

Vusi u reila Khumbi

Vusi ndi mureili wa khumbi i no ri isa tshikoloni.

Ri vula mafasitere othe uri hu dzhene muya u no rotholela.

U vulela radio uri ri imbe na ndila,

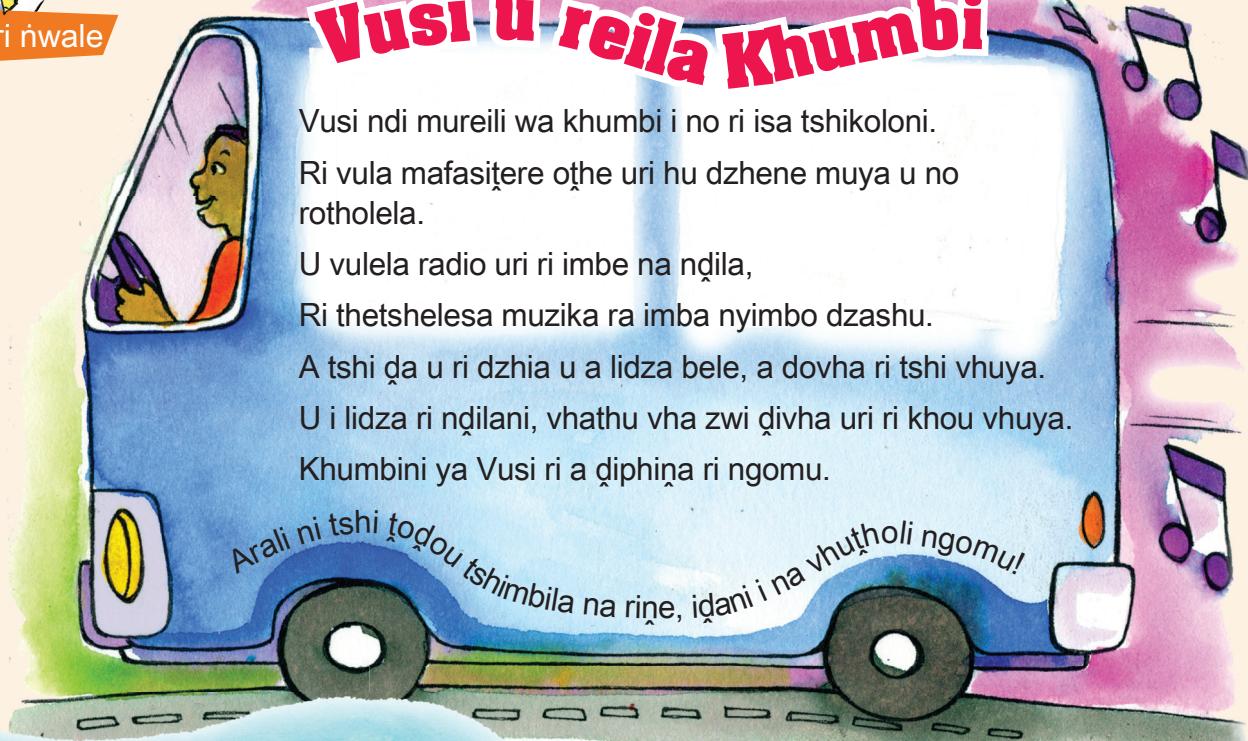
Ri thetshelesa muzika ra imba nyimbo dzashu.

A tshi da u ri dzhia u a lidza bele, a dovha ri tshi vhuya.

U i lidza ri ndilani, vhatu vha zwi ñivha uri ri khou vhuya.

Khumbini ya Vusi ri a ñiphina ri ngomu.

Arali ni tshi ñodou tshimbila na riñe, idani i na vhuñholi ngomu!

NWANA WA MVUVHU

Nwana wa mvuvhu a ya u tamba.

A tou hasha magi musi a tshi tambari.

A tshi huma a xela.

"Mme a nga vha ngafhi ngoho!"

Ndi ene a tshi lila sa tshixele.

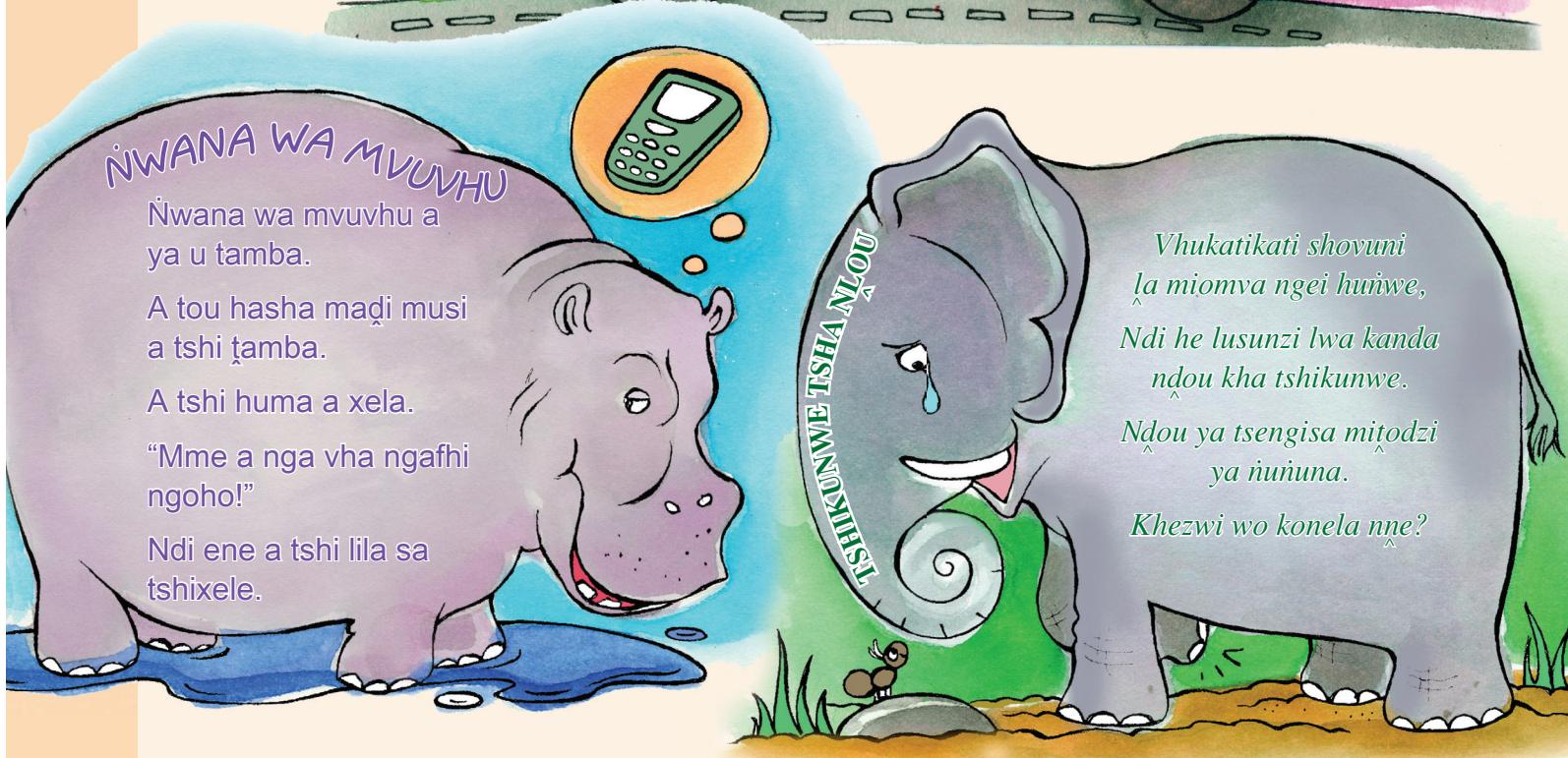
TSHKUNWE TSHA NLOU

Vhukatikati shovuni la miomva ngei huñwe,

Ndi he lusunzi lwa kanda ndou kha tshikunwe.

Ndou ya tsengisa mitodzi ya ñuiuna.

Khezwi wo konela nne?

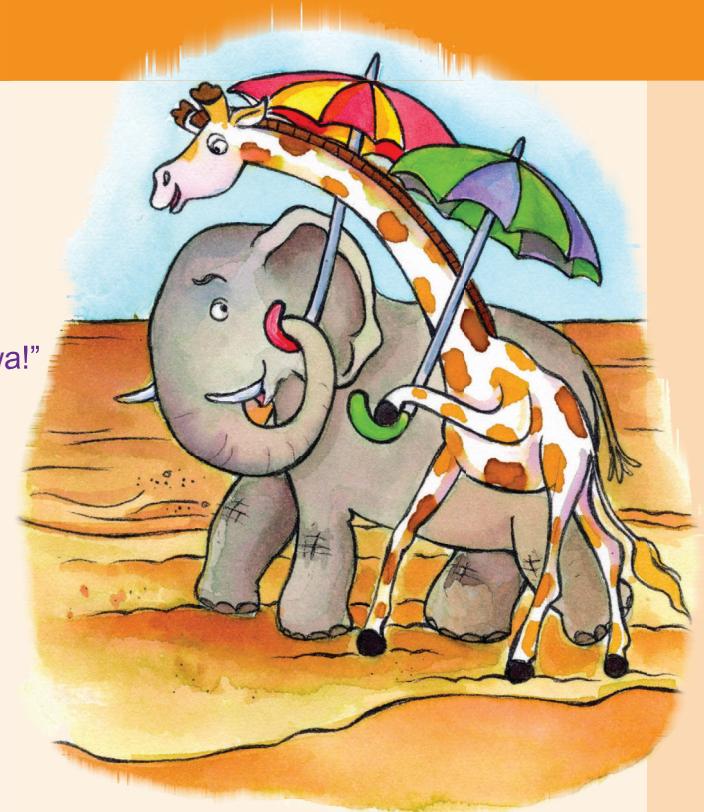

Kha ri vhale

I ḫo na lini?

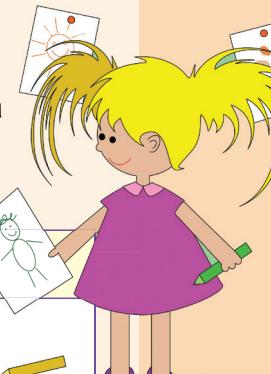
I ḫo na lini?
 N̄dou na ḫuḍa vha ḥenya vhe vhavhili.
 Vha ima murunzini vha awedza mivhili.
 "Ngavhe i tshi na," hu amba ḫuḍa mbilu i tshi swa.
 "Ndo neta nga u vhona makole a tshi fhufha nga u swa!"
 "Iyi ndi ngoho," hu amba ndou, "I ḫo na lini?"
 Ndi khou tama maṭari matete madaladala.
 Hu khou fhisesa na hatsi vhu khou ngalangala;
 "I ḫo lini?"
 Wonoyo musi ḥi tshi fhefha,
 Madzingandevhe a fhira a tshi fhufha,
 "I ḫo na ḥamus! Ri khou zwi pfa nga fedā!
 I khou bvuma ri khou i pfa i khou ḫa!"
 ḫuḍa na ndou ḫaḍulu dza lilala
 Dza pfa goni ḥi tshi vhidzelela,
 "Mvula yo swika-a-a. Milambo ḫala, milambo ḫala!
 Ri ḫo ḫa zwidala! Ri ḫo ḫa zwidala!"

Zwi yelana na zwa tshiko tsha: <http://www.canteach.ca>

Kha ri ite nyito

Tshirendoni itsi tshine na kha ḫi tou bva u vhala murendi u nea tshifanyiso tshi re khagala tsha vhupo ha musi mvula i sa athu na na musi yo no na. Vhalani ndima idzi vhuvhili hadzo nga vhuronwane ni ole tshifanyiso tshi no yelana na ndima.

Ndima ya 1	Ndima ya 2

U ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo

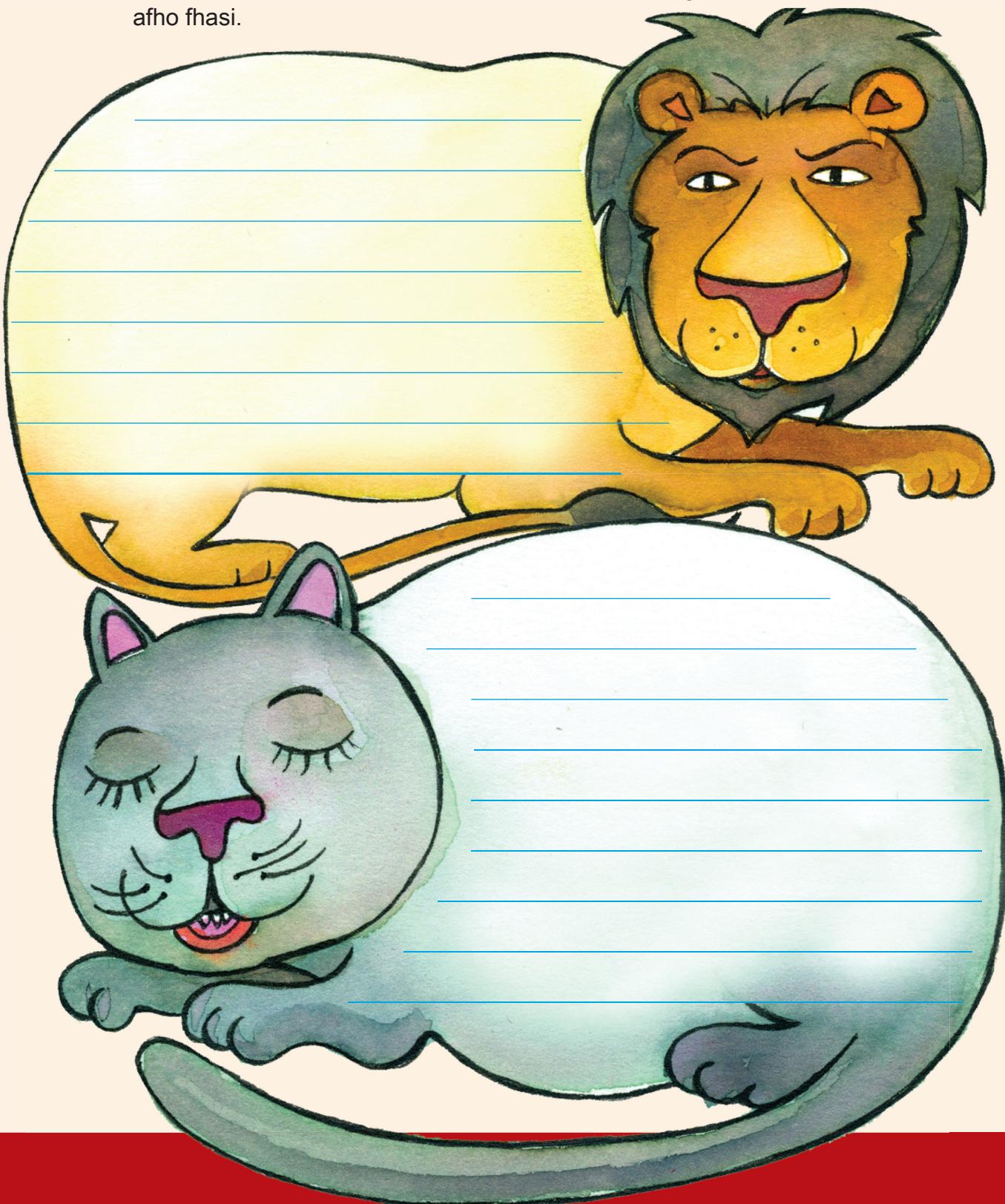

Kha ri ambe

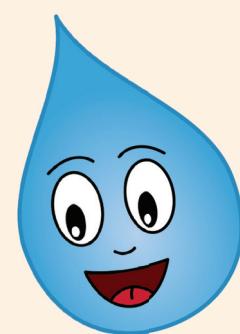
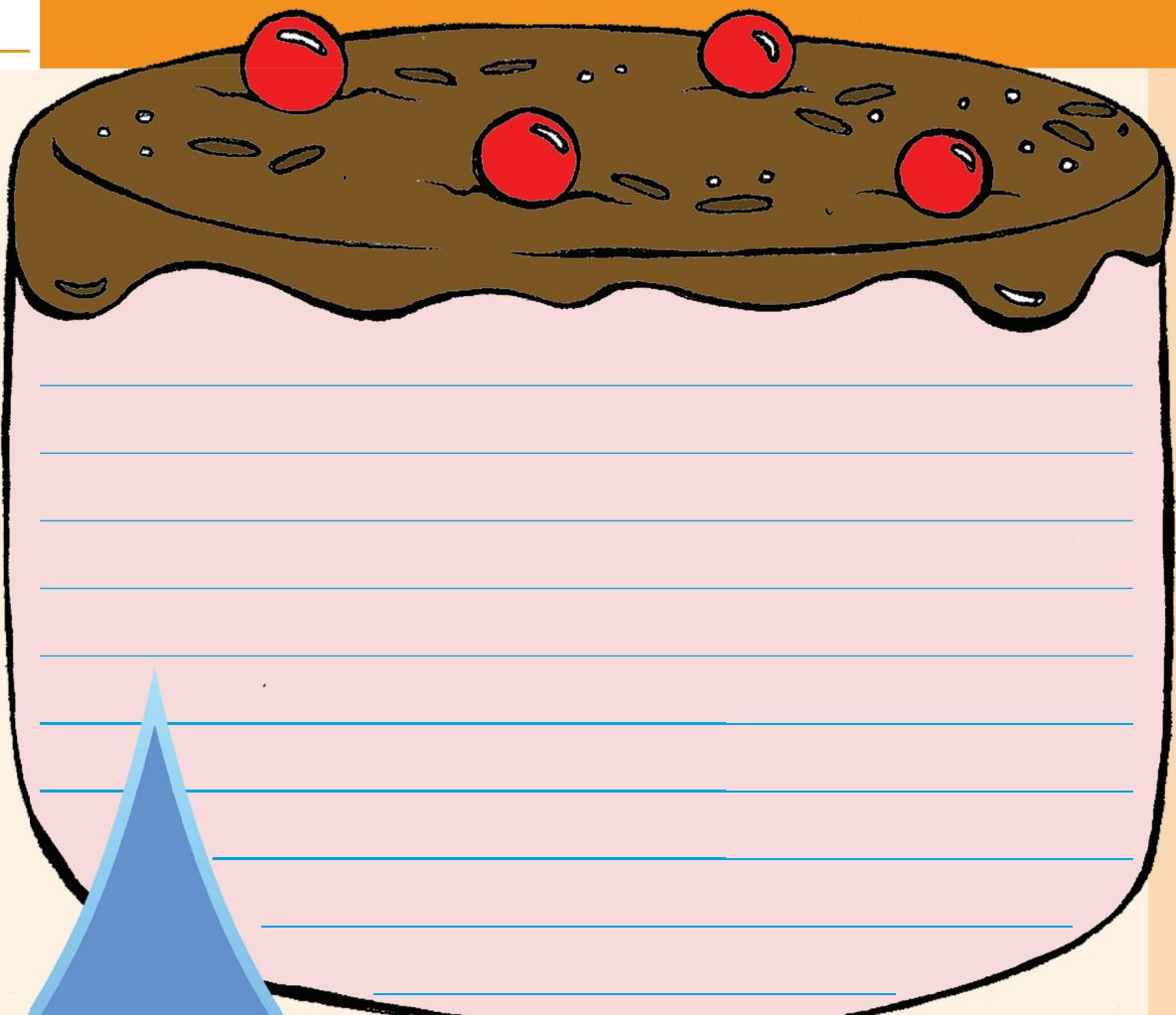
Lavhelesani zwifanyiso izwi zwiña. Pulanelani u ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo.

- Tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe tshi ita uri ni humbule nga mafhungo a tfooto ifhio?
- Ni ðo shumisa maipfi afhio tshirendoni tshañu.
- Tshirendo tshañu tshi ðo vha na raimi?

Shumani nga vhavhilihavhili ni tshi pulanela tshirendo tshañu. Thomani nga u ñwala sa mvetamveto. Musi no no fushea, ñwalani ngomu ha zwivhumbeo zwi re afho phasi.

Deithi:

TEACHER: Sign _____ Date _____

Ni kha di elelwa?

Zwitatamennde ndi mafhundo ane a ri vhudza zwiñwe zwithu.
Zwi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Ndi kha Gireidi ya 4.

Mbudziso ndi mafhundo ane a vhudzisa mbudziso a tshi
ṭoda phindulo. A ḫaphuwa nga tshigambudziso?

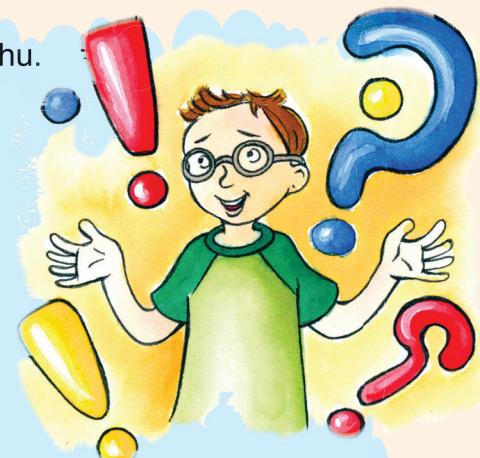
Ni do vhuya lini?

Ndaela ndi mafhundo ane a ḫea ndaela.
Dzi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Idani ngeno, ndi khou ṭodou ni ruma.

Magarukela ndi mafhundo a no sumbedza vhuđipfi hu no ya kule u fana
na u mangala, nyofho kana tsinyuwo. A ḫaphuwa nga tshigagarukela!

Hei! Ni do wa!

Kha ri ḫwale

Ñwalululani fhungo liñwe na liñwe, ni tshi shumisa ndongazwiga yo teaho.
Ni kone u bula uri ndi ndaela, mbudziso, tshitatamennde kana garukela.

ni songo vuwa no mpomoka uri ndo dzhia bugu yañu nñe

no vhuya na vhonavho dzhesi yanga

yoo, idanu vhona uri u na luvhilo lungafhani

ni na vhuñanzi uri no ða na khokho dzañu

bisi i takuwa nga awara ya 12

ni songo takuwa tsimbi i sa athu lila

eish a thi koni u zwi ḫanganedza uri mmbwa yo ḥa zwiliwa zwanga

Zwiñwe hafhu n̄ga mañanganyi

Ni vho zwi ñivha uri ri shumisa mañanganyi kha u ñanganya mafhuno.

nahone	Li ri vhudza uri hu bvelela mini zwiñwe hafhu	
fhedzi	Li ri sumbedza phambano vhukati ha zwipiða zwivhili zwa fhungo	
sa athu	Li ri vhudza uri ho itea mini zwi tshi rangela iñwe nyito	
konou	Li ri vhudza uri ho bvelela mini zwi tshi tevhela nyito ya u ranga	
ngauri	Li ri vhudza tshiitisi tsha nyito	

Kha ri ñwale

Tanganyani mafhuno mavhili (phere) ni tshi shumisa mañanganyi a re zwitangeni.

Ro vha ro no neta musi ri tshi swika tshikoloni. Ro vha ro tou tshimbila (ngauri)

Ndi anzela o ambara khokho. Ndi ya u phurakhithisa. (sa athu)

Ndi pfana na u vhala zwitòri zwa khumbulelwa. A thi pfani na ngano. (fhedzi)

U ita tshuñwahaya yawe. U ya u guda zwa muzika. (sa athu)

U ðo fhedzisa Gireidi 7 tshikoloni tshino. U ðo ya sekondari ya nñha. (konou)

TEACHER: Sign

Date

Vhathu na fhethu

Kha ri ambe

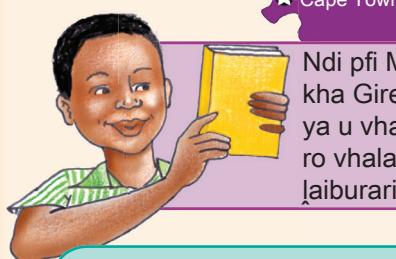
Lavhelesani mepe ni vhudze muñwe nga inwi uri ndi vundu liphio line la vha na vhadzulapo vhanzhisa na li ne la vha na vhadzulapo vhatukusa, ndi liphio li re ngomu shangoni na uri ndi mavundu afhio ane a vha na mikano na mavundu a no fhira mararu.

Afrika Tshipembe

Kha ri nwale

Vhalani thalutshedzo idzi ni kone u dadza thebuļu dzi no tevhela.

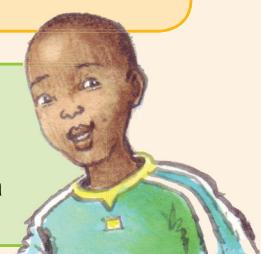
Ndi pfi Malebo. Ndi dzula Shoshanguve, Gauteng. Ndi na miñwaha ya fumi nahone ndi kha Gireidi ya 5. Hayani ri amba Tshibeli. Hobi yanga ndi u vhala. Ndi muñwe wa kilabu ya u vhala nahone ri tangana Mugivhela muñwe na muñwe jaiburari. Ri a vhudzana uri ro vhala bugu dzifhio ra ita na u fhana bugu. Ndi na lutamo lwa u vha mutshimbidzi wa jaiburari musi ndo no fhedza tshikolo.

Ndi pfi Lulama nahone ndi dzula Umtata. Tshithosa ndi lwone luambo lwanga lwa qamuni fhedzi na Tshizulu ndi a tshi amba. Ndi na miñwaha ya fumithihi nahone ndi kha Gireidi ya 6. Thalenthe (mpho) yanga ya tshipentshela ndi muzika. Khotsi anga vha lidza porompiña, na nne vho mpfundedza u i lidza. Musi ndi tshi fhedza tshikolo, ndi do ya nda guda muzika yunivesithi.

Ndi pfi Ndivhuo. Ndi amba Tshivenda. Ndi dzula Thohoyandou ngei Limpopo. Ndi na miñwaha ya fumiñha nahone ndi kha Gireidi ya 9 tshikoloni. Ndi tamba bola ya milenzhe tshikoloni nda dovha nda tambela thimu ya vha phasi ha miñwaha ya 15 kha Junior Black Leopards. Ndi tama u vha mutambi ya bola wa phurofeshina la musi ndi tshi fhedza tshikolo.

Ndi pfi Rifiloe. Ndi na miñwaha ya fumithihi. Ndi dzula Free State (Fureisita). Hayani ri amba Tshisuthu. Tshikoloni ndi guda Tshisuthu, English (Luisimane) na Afrikaans. Vhunzhi ha khonani dzanga vha amba Tshisuthu fhedzi ndi na khonani nthihi i no amba Afrikaans na vhañwe vhavhili vha no amba English. Zwino ndo no vha kha Gireidi ya 4 lune ri vho funzwa nga English. Ndi pfana na u tamba tshese na hokhi. Ndi tama u vha muinzhiniara musi ndi tshi fhedza tshikolo.

Ndi pfi Phaladi a no bva Mafikeng ngei vunduni ja Devhula Vhukovhela. Ndi na miñwaha ya fumimbili, ndi amba Tshitswana nahone ndi kha Gireidi ya 7. Nne na khonani dzanga ri vhanwe vha vhathu vha re kha kílabu ya ndondolavhupo. Ri tanganan mafheloni a vhege ra kunakisa phakha na khunzikhunzi dza mulambo. Ri a diphina vhukuma musi ri tshi ita ngaurali ngauri ri takadzwa nga u vha rothe ri tshi khou thogomela vhupo hashu. Ndi tama u vha mulondazwipuka (reinzha) musi ndo no fhedza tshikolo.

Nne ndi pfi Zodwa nahone ndi bva Nelspruit ngei Mpumalanga. Ndi riwana wa miñwaha ya tahe a no amba Tshiswati. Ndi na mmbwa tharu na zwimange zwivhili. Musi ndo no fhedza tshikolo, ndi nga tama u vha muari wa zwipuka. Mugivhela muñwe na muñwe ndi ya ndi tshi thusa SPCA. Ri na tshigwada tsha u londota zwimange nahone ri londota na zwipuka zwe xelaho kana u paña.

Nne ndi pfi Marieta. Ndi dzula Cape Town ngei Kapa Vhukovhela. Ndi amba Afrikaans nahone ndi kha Gireidi 12. Ndi pfana na u bambela nahone ndi fhedza tshifhinga tshinzhni ndi bitshini. Ndo gudiswa u vha muphulusi wa vhabambeli. Ñwakani ndi tama u gudela vhudededzi.

Ndi pfi Jan ngeno hayani hu Kuruman kha ja Kapa Devhula. Ndi amba Afrikaans. Ndi na miñwaha ya fumiraru nahone ndi kha Gireidi ya 7. Hobi yanga ndi u lima miroho na zwimela zwi songo ñowelwaho. Ndi tama u vha mudivhi wa zwimela musi ndo no phasa tshikoloni.

Ndi pfi Mandu. Ndi dzula Umlazi ngei KwaZulu-Natal. Ndi amba Tshizulu na English. Ndi na miñwaha fumiña nahone ndi kha Gireidi ya 9. Ndo dzhoina kílabu ya thusothanzi tshikoloni. Ndi tama u vha nese musi ndi tshi fhedza tshikolo. Thusothanzi i a thusa nga maända. Ndi fhano ndo no ñi phulusa kuñwe kutukana.

Dzina	Miñwaha	Luambo	Vundu	Hobi	Zwine a tama u vha

Zwa nyambo

Kha ri nwale

Wanani uri vhañwe nga inwi kilasini vhañanu vha amba nyambo dzifhio kha nzulele dzo fhambananaho.

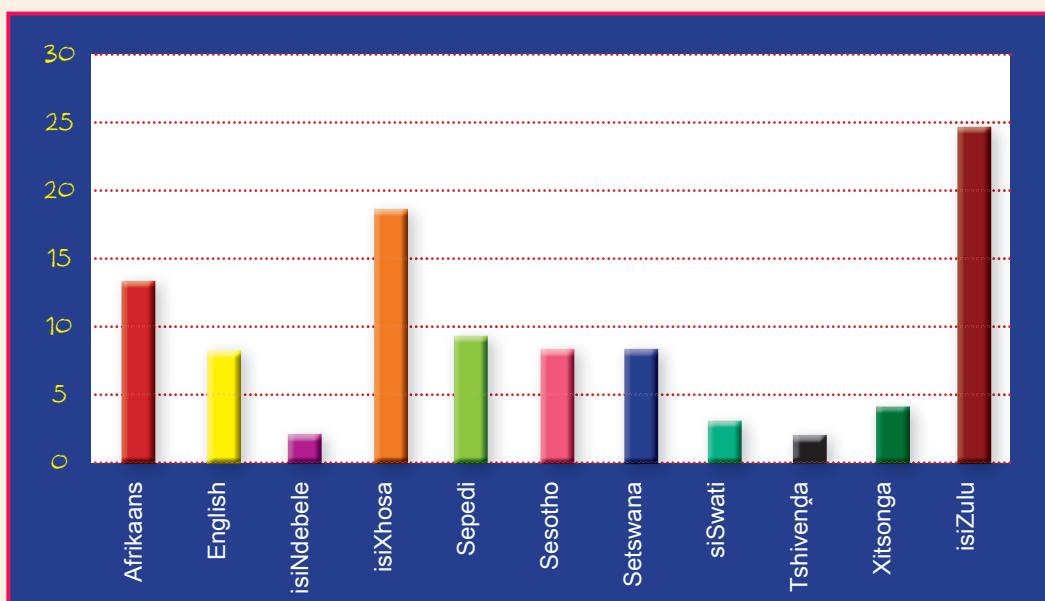
	Ñwalani madzina avho kha rou ya muvhala wa lutombo ni ambe uri vha shumisa luambo lufhio.				
Madzina					
hayani					
kilasini					
vhe na khonani					
mavhengeleni					

Kha ri vhale

Lavhelesani tshati ni fhindule mbudziso dzi re afho fhasi.

% Ndi nyambo dzifhio dza tshiofisi dzine ra dzi amba Afrika Tshipembe?

Ndi luambo lufhio lu no ambeswa nga vhatu vhanzhi Afrika Tshipembe?

Ndi luambo lufhio lu no ambiwa nga vhatu vhatukusa?

U ya nga tshati, hu na nyambo dzine dza ambiwa nga vhatu vha tshivhalo tshi no lingana?

Luambo lwanu lwa hayani ndi lufhio?

Ndi phesenthe nngafhani ya vhatu vha Afrika Tshipembe vhane vha amba luambo lwanu lwa hayani?

Deithi:

Kha ri nwale

Nwalani mafhongo a no swika malo a no ḥalutshedza
uri khonani dzaṇu dzi amba nyambo dzifhio kha
nzulele dzo fhambananaho.

Kha ri nwale

Lavhelesani mepe u re kha siatari ḥo fhiraho nga vhuronwane ni kone u
fhindula mbudziso.

Hu na mavundu mangana Afrika Tshipembe?	
Ndi vundu liphio ji re na vhathu vhanzhisa?	
Ndi vundu liphio ji re na vhathu vhatukusa?	
Hu na vhathu vhangana vunduni line na dzula khalo?	
Musanda wa Kapa Devhula ndi ufhio?	
Ndi mavundu mangana a re tsini na Iwanzhe?	
Ndi vundu liphio ji re ji hulwanesa ho sedzwa saizi (muelo)?	
Ndi vundu liphio ji re na phendelashango ndapfusa?	

Ri sedza luambo

Talelani maiti (maipfi a nyito) mafhungoni aya.

Ndo ya tshikoloni nga milenzhe nda swika nda dzula kīlasini.
Ndo founela Jim nda mu vhudza uri a de phathini yanga.
Mmbwa yo dzhena n̄duni na kukuna shambo.
O raha bola ya bammba n̄tha ha ḥtanga ya nn̄du,
Ndo vha ndi tshi khou gidimela tshikoloni musi ndi tshi wa nda vhaisala mulenzhe.

TEACHER: Sign

Date

Zwikolo u mona na lifhasi

Kha ri vhale

France

Tshikolo France tshi dzhena nga 8 nga matsheloni tsha bva nga 4 nga madekwana, hu na tshifhinga tsha u awela nga tshiswi^{tu}lo tsha awara mbili. Vhagudi a vha yi tshikoloni nga Lavaruraru kana Swondaha, fhedzi vha ya tshikoloni lwa hafu ya duvha nga Migivhela. A vha kombetshedzwi u ambara yunifomo dza tshikolo.

Dubai

Awara dza tshikolo Dubai dzi thoma nga 7:45 nga matsheloni u swika nga 1:30 nga masiari. Mađuvha a u awela nga tshilimo ndi malapfu vhukuma ngauri hu a fhisesa. Vhana vha tshikolo Dubai a vha tendelwi u beba mikhwama yavho muñanani ngauri zwi vhaisa miñana yavho. Vha shumisa mikhwama ya thirolí.

Brazil

Tshikolo tsha vhana vha Brazil tshi dzhena nga 7 nga matsheloni u swika nga masiari, vhagudi vha ya hayani vha ja tshiswi^{tu}lo na miña yavho. Zwikolo zwinzhi zwi kombetshedza vhagudi uri vha ambare yunifomo ya tshikolo.

Kenya

Zwikolo zwinzhi Kenya zwi phakhela vhagudi tshiswi^{tu}lo. Vharwe vhagudi vha vhulunga tshipi^{da} tsha tshiswi^{tu}lo tshavho uri vha kovhekane na miña yavho. Vhagudi vha ya tshikoloni u bva nga Musumbuluwo u swika nga Lavaruraru, vharwe vhagudi vha a ya na nga Migivhela. Vhagudi vha fanelu u ambara yunifomo.

Deithi:

Iran

Iran, vhatukana na vhasidzana a vha funzwi fhethu huthuhi. Kanzhi vhasidzana vha vha na vhagudisi vha vhaftumakadzi, ngeno vhatukana vha tshi funzwa nga vhanna.

South Korea

Naho ȳuvha ja tshikolo li tshi thoma nga 8 nga matsheloni u swika nga 4 nga mathabama, vhagudi vhanzhi vha dzula tshikoloni u swikela nga madekwana vhukuma. Nga murahu ha 5 ya nga madekwana, vhagudi vha vha na tshifhinga tsha u vhala. Musi vha sa athu ya mahayani, vha thoma vha kunakisa kiłasi dzavho.

Japan

Japan, vhagudi vha fanela u ambara yunifomo, nahone hu na milayo i no kondā malugana na zwitaela zwa mavhudzi, zwienda, masogisi na vhulapfu ha tshikete. Kanzhi hu vha hu na vhagudi vhane vha nga lingana 29 kiłasini, nahone kiłasini hu na khomphiyutha thanu kana dza rathi dzine vhagudi vha sielisana u dzi shumisa.

China

Zwikolo nga u angaredza zwi dzhena nga 7:30 nga matsheloni u swika nga 5 nga madekwana hu na tshifhinga tsha u awela tsha tshiswítulo tsha awara mbili. Vhagudi vhothe vha fhiwa yunifomo ya mahala fhedzi a si khombekhombe u i ambara.

Australia

Tshikolo tsha vhana vha Australia tshi dzhena nga 9 nga matsheloni u swika nga 3:30 nga masiari. Vhana vha ja zwiliwa zwavho zwa nga masiari tshikoloni.

TEACHER: Sign

Date

U dzhena tshikolo mashangoni maiwe

Kha ri nwale

Sedzani mepe ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Ndi shango liphio line ja ri mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana vha tshikolo?

Ndi shangoni liphio hune vhana vha ya tshikoloni awara nnzhi nga vhege?

Ndi mashangoni afhio hune vhana vha si kombetshedzwe u ambara yunifomo?

Ndi mashango afhio ane a phakhela vhana zwiliwa zwikoloni?

Kha ri ambe

Ndi thaidzo na khaedu dzifhio dzine na nga vha nadzo arali no ya hayani u ja tshiswi

l
ulo na dovha na vhuyeleta tshikoloni nga masiari na nga madekwana? Rerani nga izwi ni kha tshigwada tshañu. Itani mutevhe wa thaidzo dze tshigwada tshañu tsha humbula ngadzo.

Lavhelesani hafhu mepe. Ndi kha madzhango afhio hune ra wana mashango a tevhelaho?

Brazil		Japan	
China		Kenya	
France		South Korea	
Iran		Australia	

Ni
humbule nga
vhuronwane
musi ni
tshi da kha
Australia!

Deithi:

Kha ri ንwale

Vhudzisani khonani ታhanu
mbudziso idzi ni kone u ደadza
mbudzisavhathu (khweshenee).

1 Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana?

2 Ri fanela u ambara yunifomo?

3 Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana?

4 Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo
ya mahala?

5 Duvha ፈa tshikolo ፈi fanela u lapfesa?

Fhindulani ee kana hai kha iñwe na iñwe ya dici tevhelaho:

	Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana.	Ri fanela u ambara yunifomo.	Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana.	Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo ya mahala.	Duvha ፈa tshikolo ፈi fanela u lapfesa.			
Khonani ya 1								
Khonani ya 2								
Khonani ya 3								
Khonani ya 4								
Khonani ya 5								
Thanganyelo	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai

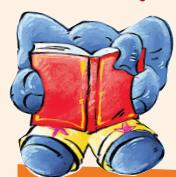

Kha ri ንwale

ጀwalani mafhungo a si manzhi nga phindulo dze khonani dzanu dza bulu
kha mbudziso idzi.

TEACHER: Sign

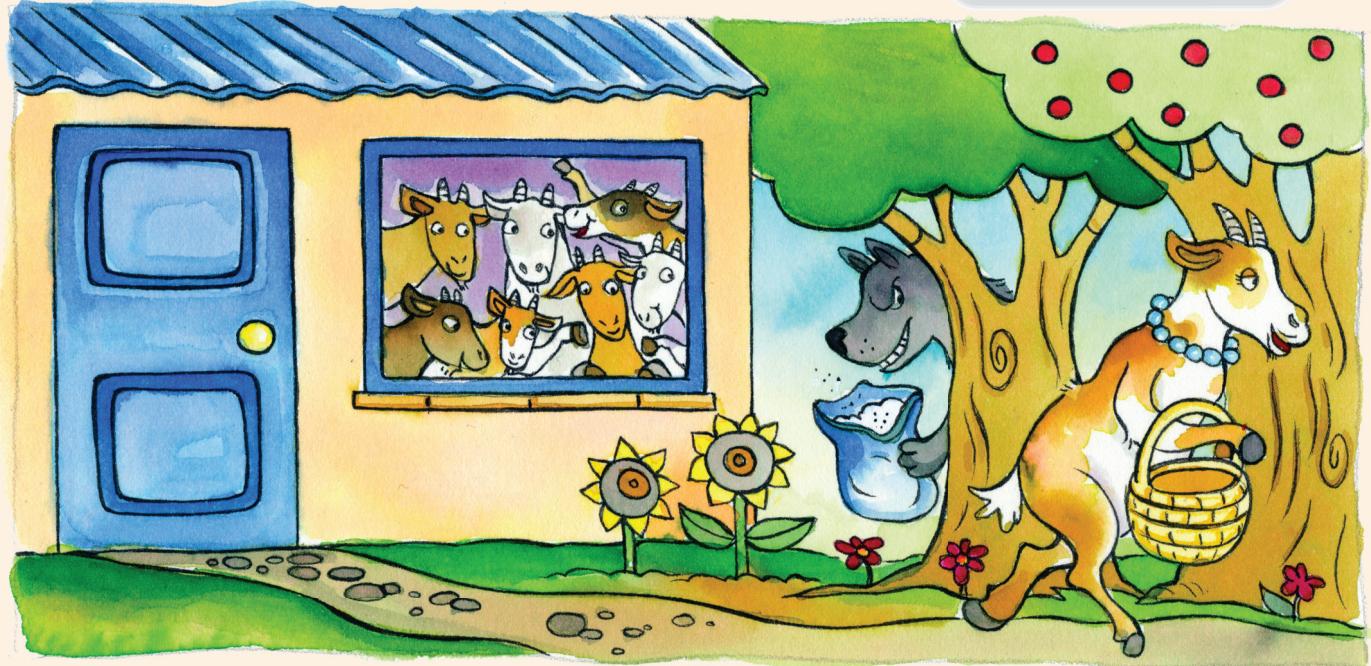
Date

Kha ri vhale

Vhalani litambwa ili lo disendekaho nga lungano lu no divhea ni kone u fhindula mbudziso dzi re bammbirini ja u shumela li tevhelaho.

No vha ni tshi zwi divha uri nwana wa mbudzi ndi tshibudzana?
Vhalani litambwa ili li no amba nga zwibudzana.

Kalekale ho vhuya ha vha na mbudzi ye ya vha i tshi dzula mudini wayo na zwibudzana zwa sumbe. Linwe duvha ya vha i tshi khou tea u ya dakani u todza zwiliwa.

Mme:

Vhananga, ndi kha di thoma nda dzhena hafho dakani. Ni tea u thanyela phele. Arali phele ya nga dzhena hafha mudini, i do ni zhota nothe. Ni do zwi divha uri ndi phele nga ipfi layo li no hwasa na nga milenzhe yayo mitswumitswu.

Zwibudzana:

Vha songo vhilahela nga riqe mmawe. Ri do dilinda nahone a ri nga tendi phele i tshi dzhena.

Hu si kalekale musi mme vha tshi kha di bva u tuwa, ha mbo pfala u ombaomba vothini.

Phele:

Vhananga hae, vulani vothi, mmawe vho vhuya. Ndo ni vhuyela na zwiliwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana:

Ri nga si vule vothi riqe. A si vhone mme ashu. Ipfi lavho li a hwasa. Vha phele vhone.

Phele ya mbo tuwa ya ya ya wana gwada ja tshoko le ya mila u itela uri ipfi layo li vhe lisekene.

Phele:

Vulani muqango wee, vhana. Mmawe vho vhuya.

Ipfi ja phele lo vha lo no vha lisekene nahone li tshi takadza. Zwibudzana zwo vha zwi tshi vho todou vula vothi musi zwi tshi vhona milenzhe mivhili mitswumitswu nga fasiere.

Zwibudzana: A ri nga vuli vothi riñe. Mme ashu a vha na milenzhe mitsumitswu ngaurali. Vha phele vhone.

Nga itsho tshifhinga ndi musi phele yo no farwa nga ndala khulu. Ya gidima ya ya ya renga fulauru ya khekhe ya i nujedza kha milenzhe. Milenzhe ya vho sala yo tshenuluwa. Ya vhuyelala u ya u khokhonya vothini.

Phele: Vhananga hae, ndo vhuya. Mvuleleni. Ndo ni vhuyela na zwiñwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana: Kha vha thome vha ri sumbedze shimba uri ri zwi ñivhe uri vha mme ashu.

Nangoho phele ya mbo dzenisa shimba nga fasiñere.

Zwibudzana: Ndi zwone mma, ri ño khilula vothi.

Musi vha tshi tou vula vothi vha mbo vhona hu phele. Vha tshuwa zwiñulu vha lingedza u dzumbama. Kubudzana kuñwe kwa sera fhasi ha ñafula, kuñwe kwa dzhena ngomu mabaini, kwa vhuraru kwa dzhena tshiñofuni, kwa vhuña kwa dzumbama khishini, kwa vhuñanu kwa dzumbama khabodoni, kwa vhurathi nga fhasi ha zinki kwa vhusumbe kwa dzumbama ngomu watshini khulu. Phele ya wana zwiñla zwibudzana zwa rathi ya zwi mila zwoñhe. Kubudzana kwa phedzi kwa ponya nge kwa vha kwo tsireledzea watshini. **Hu sa athu vha kale** mme vha mbo vhuya vha tshi bva ñakani.

Mme: Vhana wee. Ni gai wee?

Kubudzana 7: Mmawe, ndo dzumbama kasini ya kwatshi. Phele yo ña khaladzi dzanga na vhakomana vhoñhe!

Mbudzi ya sinyuwa nga maanda. Ya ya bizini i tshi ñodana na phele ya i wana yo edela fhasi ha muri. Mbudzi ya mona na phele i tshi sedzesha ya vhona hu na tshithu tshi no khou tsukunya na u bidigama thumbuni ya phele ye ya vha yo kukumuwa.

Mme: Zwi nga itea uri vhananga vha nga vha vha tshi kha ñi tshila? Iwe ñwananga, gidimai u yo dzhia tshigero tshanga na ñeleñe na harani.

Musi kubudzana ku tshi vhuya mbudzi ya mbo gera thumbu ya phele. Zwiñla zwibudzana zwa rathi zwa thamuwa zwi tshi bva.

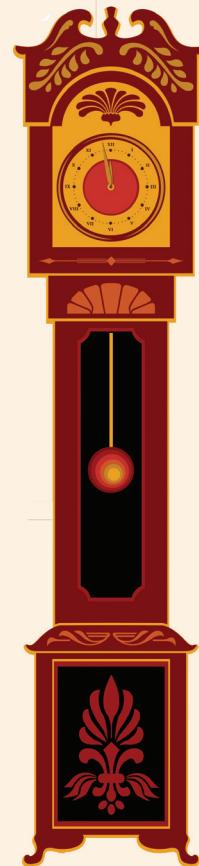
Zwibudzana: Huree, ro tshila!

Mme: Kha ri wane matombo mahulu. Ri ño a panga thumbuni ya phele musi i tshi kha ñi vha yo edela.

Vha ñadza thumbu ya phele nga matombo, mbudzi ya runga thumbu musi vho no fhedza. Phele ya vuwa ho no vha kale. Ya pfa i na ñora ñihulu ya ri i ya u nwa mađi.

Phele: Ndi mini zwi no khou kuma na u kunguluwa thumbuni yanga? Ndo vha ndi tshi ri ndo mila zwibudzana zwino zwi vho nga ndo mila matombo.

Musi phele i tshi kotama bizini uri i nwe mađi, aña matombo **a sa lemeli zwone** a ita uri i wele ngomu. Ha mbo ñi vha u fa ha phele ya mbili mmbi.

U elekanya nga tshiṭori

Kha ri ambe

Ri a zwi ḋivha uri ngano dzi amba nga zwithu zwi sa itei. Ndi zwifhio zwi sa itei tshiṭorini itshi?

Fhethuvhupo ha hone ndi hufhio? Tshiṭori itshi tshi bvelela fhethu huvhili ho fhambanaho, ndi ngafhi na ngafhi?

Mafurase o swifhadzwaho a amba mini?

Kha ri ite nyito

Itani ḥitambwa ḥa tshiṭori itshi ni kha tshigwada tshaṇu. Hu tea u vha na mme, zwibudzana zwa sumbe, phele na muanetsheli a no ḥo vhala maipfi a u anetshela.

Kha ri ḥwale

Anetshelani tshiṭori itshi hafhu nga thevhekano yone ya zwiitei. Shumisani maipfi aya uri a ni thuse.

nga murahu

tsha u fhedza

zwenezwo

tsha u thoma

Zwino fhindulani mbudziso idzi.

Kha ri ḥwale

Mbudzi yo sevha vhana vhayo kha zwifhio?

Zwibudzana zwo dzumbama ngafhi?

1	2	3
4	5	6

7 *Kasini ya watshi*

Ndi zwifhio zwe zwa bvelela tshiṭorini zwine zwi nga si ite vhutshiloni ha vhukuma?

1
2
3

Deithi:

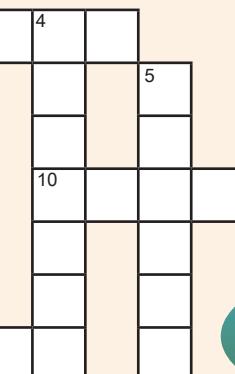
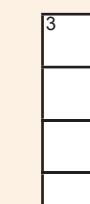
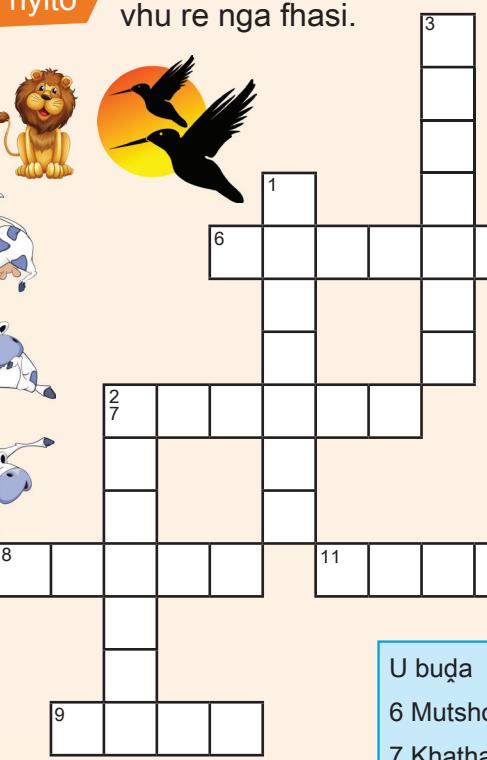
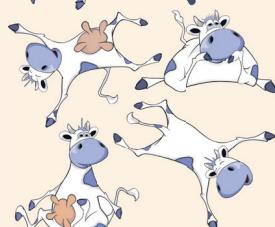
Makateli

Kha ri ite nyito

Shumisani zwifanyiso na vhusevhedi
musi ni tshi fhedzisa phazili. Ni kone
u nwala makateli one kha vhusevhedi
vhu re nga phasi.

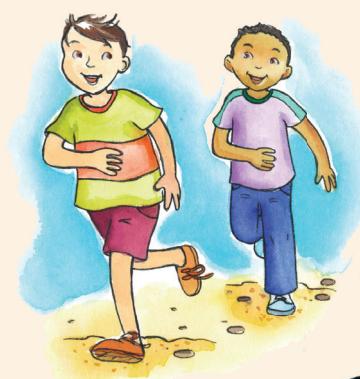
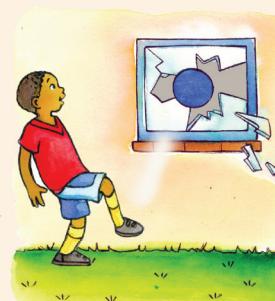
Ri lavhelesa makateli

Makateli ndi madzina a zwigwada
zwa vhatu zwipuka kana zwithu.
Dziiriwe dza tsumbo dzao ndi
tshilokola tsha ndirivhe kana
manngo, **guma ja notshi.**

U buga: 6 Vhusunzi, 7 Muroho, 8 Thoho, 9 Fola, 10 Ndau, 11 Khuni.
U tsisa: 1 Kholomo, 2 Matombo, 3 Maffuri, 4 Zwiponi, 5 Thavha.

Mafhungodavhi a maiti

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni zwi shumise kha u ni thusa u
fhedzisa mafhundo aya. Musi no no fhedza, talelani liti li re kha
tshipida (fhungodavhi) tshe na nwala.

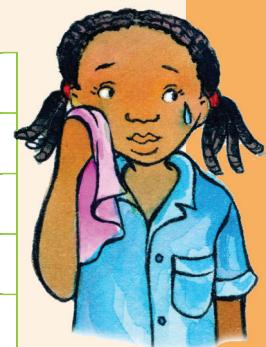
1 Mme anga vho sema John ngauri o

2 Ndo zwi divha uri ho ngo takala ngauri

3 O vha a tshi kona u gidima nangoho a mbo di

4 Yo vha i phathi yanga zwino nda mbo di

5 Ndo ya lwanzhe nda

TEACHER: Sign

Date

63

Nwalani litambwa la inwi muñe

Shumani nothe na vhañwe kiñasini ni bveledze litambwa. Fhedzisani tshati uri i ni thuse kha u pulana.

Kha ri ñwale

Vhabvumbedzwa Nwalani madzina a vhañwe nga inwi kiñasini vha no tamba sa vhabvumbedzwa vha tshipiña tshiñwe na tshiñwe.	Talutshedzani vhabvumbedzwa.	Mubvumbedzwa muñwe na muñwe u do ambara mini?	Vhabvumbedzwa vha do amba mini?

Sa tshigwada, nekanani mihumbulo ya litambwa ili ni shumise mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo.

Vhabvumbedzwa ndi vhonnyi?

Thoho

Fhethuvhupo ndi hufhio?
Talutshedzani bono.

Puloto ndi ifhio?

Hu thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedzisela

Deithi:

Kha ri የwale

Ńwalani ወitambwa sa mvetamveto. እi dzudzanyeni (u editha) ni kone u የwala እo kunakiswa tshikhali tshe na ዓnewa. Arali ni tshi ታدا u engedza ha u የwalela, dzenisani siaታari እi no bva buguni yanu ya ndowedzo.

Thoho

Fhethuvhupo	
Vhabvumbedzwa	

TEACHER: Sign _____ Date _____

65

Ri sedza luambo

Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi ḥo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no ṭumiwa mathomoni a ipfi ḥo fhelelaho (li pfi ndi mudzi). Thangi iñwe na iñwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo ṭumiwa kha mudzi wa ipfi, i shandula zwine ḥilo ipfi ḥa amba.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi
tuma thangi kha mudzi wa/tsinde ḥa ipfi? Ipfi
ili liswa li vho amba mini.

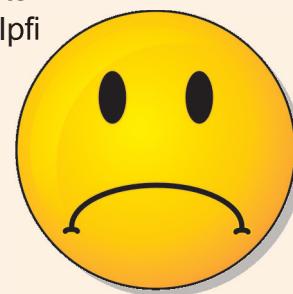
Thangi

ku-

Mudzi wa/tsinde ḥa ipfi

-tukana

Kha ri nwale

kusidzana

liningo

makole

ñemudi

mafharalala

vhatukana

ñendila

nyamungozwa

direma

nyamudade

ramabindu

tshivhavhula

mushumo

lubadzhi

mashonelo

Thangi idzi dzi amba mini?

Thangi	Thalutshedzo
ku-	tshituku
ra-	mudzia zwiito (tshiduna)
nya-	mudzia zwiito (tshisadzi)
ñe-	muñe wa

Thangi	Thalutshedzo
di-	u ita nyito kha iwe muñe (liditi)
lu-	tshithu tshisekene
ma-	mudzia zwiito (tshiduna/tshisadzi)
Ha-	fhethu

Nwalani mafhongo mañanu ni tshi shumisa maipfi a re na thangi.

Kha ri nwale

Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nn̄da ha uri i t̄umiwa magumoni a mudzi wa l̄iti u itela u shandula zwine l̄iti ja amba. Tsumbo: t̄aphuwi -lume li amba "tshiduna", lune ipfi mučulume ja amba muču wa luduna.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi t̄uma mutshila kha mudzi wa ipfi? Ipfi ili liswa li vho amba mini.

Mudzi wa ipfi

ndbu

Mutshila

-lume

Tagedzelani thangi kha l̄inwe na l̄inwe ja maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa ipfi.

Kha ri nwale

malume

shumisa

nguluzwana

bikulula

ndilade

imbisa

ndoulume

rungela

mmalume

muthude

idaniha

tthisana

gumofulu

ndoukadzi

vhonana

mbudzikadzi

khotsimunene

tsigulula

mbudzana

budzwana

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Thalutshedzo
-lume	tshiduna
-fulu	zwinzhi
-kadzi	tthisadzi
-nene	tshičuku

Mutshila	Thalutshedzo
-ulula	itulula nyito
-ana	tshičuku
-de	tshifhio (lushaka)
-ela	u itela mučwe nyito

mutsenene

Kha ri nwale

Nwalani mafhungo mačanu ni tshi shumisa maipfi a re na mitshila.

TEACHER: Sign

Date

NDI A KONA	Smile	Frown
u vhala tshatidungo.		
u vhala tshirendo.		
u vhalela tshirendo n̄tha ndi na mutsindo.		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshati		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshirendo.		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga mepe.		
u ñwala litambwa.		
u ñwala phadzili ya maipfi i sa kondi		
u fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzenisa maipfi a re na raimi.		
u ñula mafhungomatsivhudzi kha mepe.		
u dadza khweshenee.		
u wana maipfi a re na raimi tshirendoni.		
u topola alitheresheni tshirendoni.		
u topola khakalulimi.		
u topola makateli.		
u topola maedzamuthu tshirendoni.		
u topola ñefhungo na nyito mafhungoni.		
u topola maiiti.		
u wana uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.		
u sumbedzela (u olela) tshirendo.		
u pulanela litambwa.		
u humbulela uri tshirendo tshi amba nga mini ndo sedza þhoho yatsho na tshifanyiso.		
u shumisa mañanganyi kha u vhumba mafhungoterekano.		
u shumisa thangi.		
u ita ndongazwiga.		
u shumisa mitshila.		

Z
W
ir
en
g
o
m
u

Thero ya 7: Ngoho na khumbulelwa

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 2

Zwi mafhungoni

97 Vho xela vha wanala 70

U humbulela tshitiori a tshi shumisa tshifanyiso, thoho ya mafhungo na khephusheni ya atikili ya gurannda. U vhala atikili ya gurannda. U topola mafhambanyi a re kha mañwalwa. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda.

98 U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi) 72

U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U shumisa mañganyi kha u tanganya mafhungo. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U ñwala maambiwa kha mapulo a maipfi. U ñwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi shumisa tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu, tsha u fhedza.

99 U ñwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi) 74

U ñadza tshipulaneli tsha mañwalwa a tshi itela u ñwala atikili ya gurannda. U ñadza mafhungomatsivhudzi aya a no kwama atikili yawe. U dzudzanya (editha), a sengulusa atikili a i ñwala nga vhudele.

100 U lavhelesa luawbo 76

U topola maiitimatkidzi. U khethekanya maipfi a bva madungo. U rera nga thalutshedzo dza thoho dza mafhungo.

101 Kha ri vhale ri pfe 78

U vhala atikili ya gurannda. U livhanya mafhambanyi. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U anetshela hafhu tshitiori nga thevhekano o sedza thoho dza mafhungo dze dza bulwa.

102 Mafhungo a ri mini? 80

U ita thodisiso kha khonani dzawe a tshi lugisela u ñwala atikili ya gurannda. U ñadza tshipulaneli tsha u ñwala a tshi itela atikili ya gurannda. U dzudzanya, a sengulusa na u ñwala atikili nga vhudele.

103 Zwine dikishinari (thalusamaipfi) ya ri vhudza 82

U topola zwi re kha dikishinari zwi no nga maipfi a u dededza, maipfi a vhudzhero, thalutshedzo dzo fhambananaho na thinwaipfi.

104 Ni kha dielelwa? 84

U shumisa maiti mafhungoni. U ñadza garaña ya mafhungomatsivhudzi ya nomboro dza founu. U shumisa mañganyi kha u tanganya mafhungo. U fhedzisa meizi.

Themo ya 4: Vhege dza 3 - 4

U ya tshikoloni

105 Jojo u thoma tshikolo tshiswa 86

U humbulela mafhungo a tshi shumisa tshifanyiso na thoho. U sikima tshitiori. U vhala tshitiori. U thebuñeitha phindulo dza mbudziso dzo qisendekaho nga tshitiori. U ñwala magumo a tshitiori a ita litambwa lão.

106 Hu bvelela mini kha Jojo? 88

U vhala tshitiori tshothe. U vhambedza vhaanewa vhavhili.

107 U elekanya nga Jojo 90

U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshitiori tsha Jojo. U ñwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi ñita Jojo a tshi sumbedza zwe zwa itea uyo musi. U dzhenisa mañadzisi a digirii (mbambedzo) a no khou tħahela.

108 U ñwala luñwalo 92

U ñadza tshipulaneli tsha u ñwala luñwalo. U ñwala luñwalo a tshi tevhedza thoho dze dza bulwa a tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva tshipulaneli tsha u ñwala.

109 U vhala dayari 94

U vhala zwiñwalwa zwa dayari.

110 U lugisa zwitħu 96

U rekhoda zwiñwalwa zwa dayari zwa mađuvhha mararu. U ñwala mañadzisi a digirii o teaho.

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 4

U khethekanya maipfi a bva madungo. U ñwala mañadzisi o teaho.

111 U lavhelesa luawbo 98

U dzhenisa mañadzisi a fhetħu a tshi fhedzisa mafhungo. U sika mafhungo nga mafurase a dzina. U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa mafhungodavhi a madzina. U ñwala masala a mbuelamurahu a tshi fhedzisa mafhungo.

112 Ñwalani tshitiori 100

U ñadza tshipulaneli tsha u ñwala a tshi wala tshitiori. U ita bugu ya zwigeriwa, a ñwala tshitiori na u ola nyolo yatsho.

Vho xela vha wanala

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili ya gurann̄a ni lingedze u bvumba kana u humbulela uri i do vha i tshi khou amba nga mini. Thoho ya mafhungo, fhethu, pharathangeli, tshifanyiso na khephusheni zwi ri vhudza mini nga atikili iyi?

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mariwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfelesi phara iyi, i vhaleleni hafhu n̄ga u tou ongolowa. I vhaleleni n̄tha.

Dzina la gurann̄a

MASASE

28 Khubvumedzi 2015

Deithi

VHASIDZANA VHOMAKONE VHA TSHIKOLO VHA A XELA VHA WANALA

Thoho ya mafhungo

Nadine Murdock N̄divhadzamuñwali

Durban

N̄divhadzafhethu

Pharathangeli

Mulovha vhavhili vha vhasidzana vhomakone vha Gireidi 4 vha Greenway Primary School vho xela vha waniwa nga vha SAPS nga vhuya.

Vhagudi vha fumiñhanu vha Gireidi 4 vha no bva Greenway Primary School vho vha vho fara lwendo lwa u ya Durban Beach Front Amusement Park. Vhagudi avha vho vha vho **tangelwa** lwendo lwa tshipentshela nge vha vha vho shuma zwavhuđi nga maand̄a kha mulingo wa ANA.

Thohoyatshikolo vha Greenway, Mufumakadzi Vho Shirley Ntuli vho amba uri kiłasi mbili dza Gireidi 4 dzo fara lwendo ulu ngauri vho vho vha khwiñisa maraga dzavho

kha mulingo wa ANA. Kilasi dza Gireidi 4 A na B dzo vha dzone kiłasi dze dza dialusa tshikoloni tshothe, hu amba thohoyatshikolo vha sa dikhodi zwone. Maraga dzavho dzo gonya dzi tshi bva kha 36% ya fhasi musi vhe kha Gireidi 3 dza ya kha tshikoro tsha n̄tha tsha 68% vhe kha Gireidi 4."

Vhagudi vho vha vho sumbedza u **dikhwiniṣa** kha luambo nga maand̄esa. Muñwe wa vhadededzi vha Gireidi 4; Vho Keith Brown, vho ri" Ndo **tuṭuwedza** kiłasi yanga uri i shume nga maand̄a vhukati ha ñwaha zwino maraga dze vha wana ndi mvelelo dza u shumesa havho!" "Ro vha na fulo li no pfi ndi la **vhege ya u vhala bugu**

Vhasidzana vha tshikolo vha waniwa nga Konsitabulu Shezi

Khephusheni

Iune nda vha na vhuñanzi ha uri ñwana muñwe na muñwe o mbo di vha murado wa laiburari," ndi muñwe hafhu mudededzi wa Gireidi 4, Vho Elsie Myeza, vha no ralo. Hezwi zwe vha thusa uri vha gonyise maraga dzavho dza luambo nga 20," Vha ralo vha tshi **dikukumusa** nga vhana avha.

Vhasidzana vha a xela

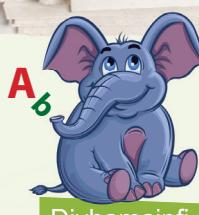
Sa u livhuha u khwiñisa havho maraga dzavho, vhagudi vha Gireidi 4 vho iswa phakhani ya u ñimvumvusa bitshini. Tsho dinaho ho vha u xela ha vhasidzana Nomsa Shabalala na Ann Smith,

Vho do fhedza vho wanala nga murahu musi vha tshi ñivhiga kha muofisiri wa mapholisa heneffo phakhani. Nomsa o ri." Ndo vha ndo tshuwesa ndi tshi ri ñhamusi vhañwe vho ri sia." Ann ene o amba o tshuwa uri, "Lo vha ji tshi vho kovhela hu si tsha vhonadza zwavhuđi."

Vhasidzana vho vha vho **ngalangalela** huriwe lwe vha vho kundwa u wanana na vhañwe ngavho. Musi hu kale vha tshi khou tsa vha tshi gonya vha tshi ñodana na vhañwe, vha mbo vhona pholisa vha kona u humbelu thuso, vha songo tshuwa zwone.

"Vhana vhanzhi vha a xela hafha phakhani ngauri vha a swika hune vha takadzwa nga u namela zwithu zwe fhambananaho vha vho hangwa u sa xelana na vhadededzi kana vhabebi vhavho. Ndo mbo di kwamana na vhashumisani na nne vha kona u **londa** tshigwada tsha

tshikolo tsha Greenway vha tshi wana, zwo ita uri ri kone u humisa avha vhana nga u ñavhanya," hu amba ndele ya mushumo Konstabulu Shezi. Mulingo wa ANA u ñwaliwa nga ñwedzi wa Thangule ñwaha muñwe na muñwe nga vhana vha Gireidi 1 u swika kha ya 6 na vha Gireidi 9 Afrika Tshipembe lothe. Mvelelo dza hone dzi sumbedza Muhasho wa Pfunzo uri ndi masia afhio a kharikhulamu ane a khou kondela vhagudi u itela uri Muhasho u kone u khwiñisa kufunzele na kugudele kha masia eneo.

Divhamaipfi

Wanani pfanywa kana maipfi a re kha mariwalwa ane a amba zwi no fana na zwa haya:

aluwa	
ñea mafulufulu	
lugiselwa	
ñihudza	
xelela	
ñoda	

Kha ri ñwale

Dzhenisani mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

Dzina ja gurannđa ndi ifhio?	
Thoho ya mafhundo ndi ifhio?	
Ndivhadzamurñwali ndi ifhio?	
Ndivhadzafhethu ndi ifhio?	
Khephusheni ndi ifhio?	
Deithi ya gurannđa ndi ifhio?	
ANA yo imela mini?	

TEACHER: Sign

Date

U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi)

Kha ri nwale

Vhalani atikili ya guranna ni fhindule mbudziso hedzi.

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini tshikolo tsho ḥangela vhana lwendo?

Ndi vhonnyi vhe vha xela?

Vhasidzana avha vho waniwa nga nnyi?

Ndi mini tshe tsha ita uri vhana vha xele?

Maṭanganyi

Kha ri nwale

Shumisani maṭanganyi a re magumoni a mutualadzi muñwe na muñwe kha u ḥanganya mafhongo aya.

ngauri

nga murahu

sa athu

na

fhedzi

Kilasi ya Gireidi 4 yo livhuhiwa.	Kilasi ya Gireidi ya 4 yo khwinisa maraga dzayo.	ngauri
-----------------------------------	--	--------

Vha ḥoda mudededzi wavho.	Vha humbela uri muofisiri wa mapholisa a vha thuse.	sa athu
---------------------------	---	---------

Nomsa o takalela tshimonemone.	Ann u takadzwa nga u namela vhili ḥihulu.	fhedzi
--------------------------------	---	--------

Ann o shuma zwavhuđi kha mbalo.	O shuma zwavhuđi kha luambo.	na
---------------------------------	------------------------------	----

A vho ngo shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 3.	Vho shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 4.	nga murahu
--	--------------------------------------	------------

Deithi:

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili i re kha bammbiri ja u shumela lo fhiraho.
Dzhenisani mafhungomatsivhudzi e muthu muñwe na
muñwe a bula.

Dzina	Ndi nnyi?	O ri mini?
Mufumakadzi		
Vho Ntuli		
Vho Brown		
Vho Myeza		
Nomsa		
Ann		
Vho Shozi		

Nwalani zwine muñwe na
muñwe wa avha vhathu a
khou amba.

Didzhieni ni Ann kana Nomsa. Nwalani tshiñwalwa tsha
dayari ni tshi nweledza zwe zwa bvelela kha inwi uyo
musi. Shumisani maipfi haya:

tsha u thoma   nga murahu   u bva afho   tsha u fhedza

Dayari yanga

Deithi:

Handwriting practice lines for the teacher's response.

TEACHER: Sign

Date

73

U ñwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi)

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala atikili ya gurannda ya inwi muñe.
Ni tama u ñwala nga mini? Shumisani uyu mepe wa
mihumbulo uri u ni thuse u
pulanela atikili yanu.

Ñwalani þoho ya
mafhungo a atikili yanu

- Shumisani mepe wa mihumbulu kha u pulanelu u ñwala
- Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu a ni dzudzanye mvetamveto yanu
- Vusuludzani mañwalwa anu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea
- A ñwaleni nga vhudele buguni yanu

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini zwo bvelela?

Zwo kwama vhonnyi?

Zwo bvelela ngafhi?

Zwo fhela nga ndila ifhio?

Thaphudzani mafhungomatsivhudzi aya a
no kwama atikili yanu.

Dzina ja gurannda	
Deithi ya gurannda	
Nđivhadzafhethu	
Nđivhadzamuñwali	

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ñwale atikili tshikhali tshi re kha siañari ji tevhelaho.

Deithi:

Kha ri ḥwale

Ńwalani atikili yanu nga vhudele tshikhali tshe na ḥewa.

Dzina ja guranna

Deithi ya guranna

Nđivhadzafhethu

Nđivhadzamuńwali

Phara ya marangaphanda

Ńwalani mafhungomaiti (nyusi) anu

Olani nyolo i no amba nga atikili yanu

Olani nyolo i no kwama atikili

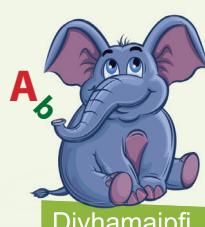
Ńwalani khephusheni

TEACHER: Sign _____ Date _____

Talelani maipfimathusi kha **línwe** na **línwe** la haya mafhundo. Ni kone u talela maiiti ane a khou thusiwa.

Ndi khou ita tshuwahaya.	
Vha khou vhala.	
Vho no la .	
Ndo sokou vhona nga murunzi.	
Ndi tou tshimbila nga milenzhe.	
Vha do la tshikoloni.	
O vhuya a vhuya na kubwanana.	
No no la zwiliwa namusi?	
Mafhundo o ro da a songo amba.	
Ndo konou vhala nda phasa thesite.	
Nda lavhanya u edela ndi nga lavhanya u vhuya.	

Khethekanyani maipfi aya a bve madungo ni kone u bula uri hu na madungo mangana kha ipfi **línwe** na **línwe**.

mu/su/ku	3	tshinyai	tshinyalelo	
vhudipfi		vhasidzana	mashangoni	

Deithi:

Kha ri vhale

Lavhelesani ḫoho
dza mafhundo idzi ni
ambe uri dzi amba
mini, ni na muñwe nga
inwi (phathinara).

MULILO U SWIELA TSHIFHAṬO

MVULA I VHANGA TSHIWO

Gwilisha ḥa vhana tshikoloni

Mudzinginyo u dzungudza mudana

Kha ri riwale

Thoho ya mafhundo

Khephusheni

Thoho ya mafhundo

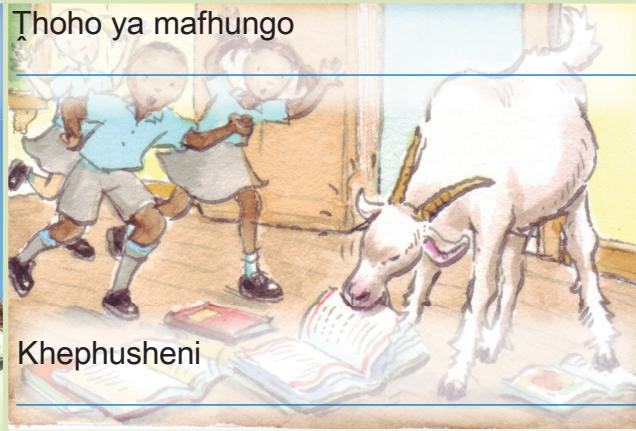
Khephusheni

Thoho ya mafhundo

Khephusheni

Thoho ya mafhundo

Khephusheni

TEACHER: Sign

Date

A NAMUSI

La 5 Tshimedzi 2015

VHAKUNDI VHA PONYA NDOZWÓ

Ansie de Beer

Cape Town Vhana vha tshikolo vhavhili vha vhatukana vho ḥodou vhulahwa nga mulimo (phoizeni) vha kha di tou bva u wina metshe wa bola ya milenzhe. Vho nwa pharafeni vha songo zwi vhona vha tshi ri ndi mađi.

Pierre Cilliers, wa miñwaha ya fumi, na khonani yawe Jabu Zondo wa miñwaha ya fumithihi, vho pfa vho takadzwa nga zwe vha ita zwauri muñwe na muñwe wavho o vha o kora luthihi metsheni wa ḥamusi wa bola ngei tshikoloni tsha New Town. Musi metshe wo no fhela avha vhatukana vho ya hayani ha Jabu. Mme awe, Mufumakadzi Vho K Zondo, ndi murungi ane a shuma ḫoroboni. Avha vhatukana vho ri u swika afha muđini vha pfa vhe na dora vha humbula u ita dzhusi ya maswiri. Vha shela pharafeni n̄tha ha dzhusi vha tshi ri ndi mađi. Pharafeni iyi yo vha i bodeloni li songo ḥwalwaho tshithu lwe avha vhatukana vha zwi dzhia uri ndi mađi.

Musi vha tshi vho pfa u vhaisala, Jabu a gobagoba a tshi ya muđini wa vhahura vhawhe he Vho-Shozi vha shumisa muhumbulo vha fonela vha Poison Advice Centre, nge vha vhona uri vhatukana avha vha khou vhaisala. "Ndo kona u zwi vhona uri khanda dzavho na zwi ambaro zwo vha zwi na marotha a pharafeni. Vha tshi dzida nga u luñwaluñwa thumbuni. Ndo mbo di vha gidi misela sibadela he vha kona u phuluswa," ndi avha muhura a no ralo.

Vho Dokotela Zuma, vhe vha onga avha vhana, vho ḥalutshedza uri "vhunzhi ha vhathu a vha zwi diñhi uri pharafeni ndi tshira. Arali muthu a nga i nwa, i nga mu vhangela dwadzeñfulu kana lufu."

Pharafeni i songo shelwa mabodeloni a songo ḥwalwaho tshithu. Arali ḥwana a nga nwa

pharafeni, kha gidi misela ha dokotela kana kiliniki nga u ḥavhanya. Lihulwane: vha songo fha ḥwana uyu tsha u nwa kana tsha u ja.

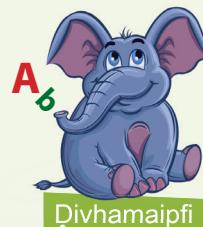
Pharafeni ndi tshira zwi tshi da kha manwe masia hafhu. I dovha hafhu ya vhanga mililo midini ḥwaha muñwe na muñwe. Pharafeni i na mulimo ya dovha ya duga. Musi ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni, sa tshiñofu kana luvhone (lammiba), a ri tie u zwi sia zwi zwoñhe. Ri songo bva kamarani ra zwi sia, nahone ri tea u vhea tshishumiswa itsi tsho ima zwavhuđi, fhetu ha fuļethe (ho dzulaho) hune tshi sa do wa.

Ri tea u dovha ra vha na vhuñanzi uri tshi nga si wišiwe nga tshifubo kana ḥwana muñuku. Tsha u fhedza, arali ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni midini yashu, ri tea u dzula ri na bakete ja muñavha tsini. Mađi ha koni u dzima mulilo wa pharafeni. Ngoho ndi ya uri a nga kha di ḥamisa mulilo musi a tshi elela. Mililo ya pharafeni i nga dzimiwa fhedzi nga muñavha na tshidzimamulilo tsha mufafadzelo.

Vha tshi kha di tou bva u kora bola ye vha wina ngayo metshe, vhatukana vhavhili vha ponya lufu.

Deithi:

Divhamaipfi

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi a re kha rou ya n̄tha na mafhambanyi ao a re kha rou ya nga fhasi.

vhulahwa

gobagoba

ima

mučuku

dzimiwa

thenuwa

phuluswa

fungiwa

ravhula

muhulwane

Kha ri īwale

Vhalani atikili ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Dzi na ja gurannda ndi ifhio?

Thoho ya mafhungo ndi ifhio?

Nđivhadzamuñwali ndi ifhio?

Nđivhadzafhethu ndi ifhio?

Deithi ya gurannda ndi ifhio?

Khombo yo itea nga deithi ifhio?

Khephusheni ndi dzifhio?

Kha ri īwale

Anetshelani hafhu tshičori tsha mulimo. Shumisani maipfi a re kha fureme i re afho fhasi uri a ni thusé.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

TEACHER: Sign

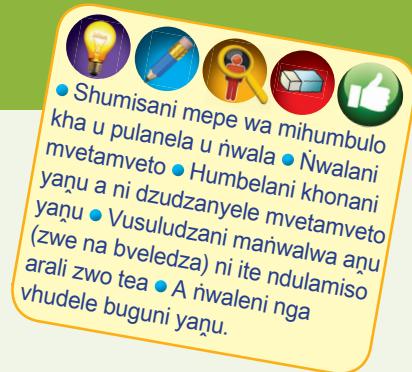
Date

Mafhundo a ri mini?

Kha ri ambe

Zwino ni khou ya u riwala atikili ya gurann̄a ya inwi muñe i no amba nga thaidzo i re vhuponi ha hanu. Vhudzisani khonani dzañu tħanu arali zwi tevhelaho hu thaidzo dzi re vhuponi ha havho. Khałarani tshibułoko tshithihi musi vha tshi amba uri tshithihi tshazwo ndi thaidzo. Wanani uri ndi thaidzo ifhio i no wanala hoħe. Ambani na khonani dzañu nga tshiwo tshine na nga riwala ngatsho muvhigo.

5					
4					
3					
2					
1					
	Mulilo	Milimo miđini	Tsiragodo	Zwiwo zwa mađini	U tħuphiwa ha vhana

Shumisani uyu mepe wa mihumbulu uri u ni thuse ni tshi pulanela atikili yanu.

Nwalani tħoho ya mafhundo ya atikili yanu

Ho bvelela mini?	Zwo kwama vħonnji?	Zwo bvelela lini?
Zwo bvelela ngafhi?	Ndi nga mini zwo bvelela?	Zwo fħela nga ndila ifhio?

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni riwale atikili tshikhalani tshi re kha siañari li tevhelaho.

Deithi:

Nwalani atikili yanu nga vhudele tshikhali tshe na ñewa.

Dzina ja gurannða

Deithi

Ndivhadzamuriwali

Phara ya marangaphanda

Nwalani mafhungomaitei (nyusi) anu

Olani nyolo i no amba nga atikili yanu

Olani nyolo i no kwama atikili

Nwalani khephusheni

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

Maipfi a re **tsumbandila**
kana a re **thoho** a
wanala nga n̄tha
ha siatari a ni
vhudza uri maipfi
a u thoma na a
u fhedzisela kha
siatari ligede ndi
afhio.

Ipfia la u thoma lo
swifhadzwaho
li pfi ndi **ipfi la u tala**. Ipfia la u tala
li ganndisiwa lo
swifhadzwa.

Nga phasi ha ipfi
la u tala hu na ipfi
lo n̄walwaho nga
malederedanzi
la swifhadzwa li
tshi sumbedza
lushaka lwa
thinwaipfi na u
sumbedza uri ipfi
li kha vhuthihi
kana vhunzhi.
Li ri vhudza uri
ipfi ndi dzina, liiti,
liitanganyi, nzw.

Dikishinari i ri vhudza thalutshedzo dza maipfi na uri a buliwa nga ndilade.
Maipfi a dikishinari o vhekanywa a tshi tevhekana nga ngona ya alifabethe.

henefha

a**henefha**

LIQADZISI Henefha li shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

Ndi do ima henefha nda lindela.

henefhalia

LIQADZISI Henefhalia li shumiswa kha u amba fhethu he zwithu zwa vhuya zwa bvelela kana u wanala hone.

Ndo i wana henefhalia he na vha no i sia hone.

Hh**henefhano**

LIQADZISI Henefhano li shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

Ndi henefhano he nda i wana no i vhea hone.

hetshi

LI SALA Hetshi li shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina la kilasi ya 7 tshi re kha vhuimo ha u thoma ha masumbi. Hu re tsinitsini na muambi.

heyo
LI SALA Heyo li shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina la kilasi ya 9 tshi re kha vhuimo ha vhuvhili ha masumbi.
Heyo bugu ndi yanga

hingo

LI SALA Hingo ndi vhurala (tshiiretsha) tshe tsha vha tshi tshi shumiswa musalaula tsha u hwala mulwadze kana mufu.

Ro vha vhona musi vha tshi fhira vho hwala mufu nga **hingo**.

hobalala

LIITI 1 Hobalala zwi amba u kokodzela thumbu ngomu.
Imani no **hobalala** uri ni kone u gunubedza gunubu zwavhuđi.
LIITI 2 Hobalala zwi amba u hwetekana ha thumbu yo dzenela ngomu zwi tshi itiswa nga ndala.

Zwa kondà lwe a vho tshimbila o **hobalala** nga ndala a tshi pepeleka.

ifa

DI SALA Ifa li amba thundu, thakha kana ndivho ye muthu kana vhatu vha sielwa nga muñwe muthu o lovahao.

Vho mu siela ifa ja madanga a kholomo na mbudzi.

ila

LI SALA Ila ndi lisalalisumbi li no sumba vhuimo hune tshithu tsha dzina la kilasi ya 4 na 9 la vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuna u bva kha muambi.

Miri ila ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo ila ndi ya mboho.

ili

LI SALA Ili ndi lisalalisumbi li no sumba he tshithu tsha dzina la kilasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma. Hu re tsinitsini na muambi.

Lidu ili lo naka vhukuma.

ilo

LI SALA Ilo ndi lisalalisumbi li no sumba he tshithu tsha dzina la kilasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.

Lidu ilo lo naka vhukuma. Kholomo ino ndi ya mboho.

ima

LIITI 1 Ima li amba u vha fhethu huthihi hu si na u ya phanda na murahu.

Ndo ima ndo lindela u pfa vhone.

imba

LIITI 1 Imba li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

A tshi imba zwi a takadza vhukuma ngauri u na ipfi lavhudì.

iyo**imbana**

LIITI Imbana li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi tshi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itana nyito i no fana, ya u imba.

Vhoiwe na ita zwa u imbana ni do bva ni tshi lwa.

imbanani

LIITI Imbanani ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vha ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo. Vha tshi khou itana iyi nyito nga ndila i no fana.

Inwi vhana imbanani ri vhone uri ndi nnyi a no kona.

imbani

LIITI Imbani ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri uyu muthu o newa ndaela ya uri a ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

Vhoiwe imbani ni tshi sumbedza uri no takala

imbelia

LIITI Imbelia li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa musi muhwe muthu a tshi khou itela muhwe muthu nyito ya u imba.

Ro vha ri tshi khou imbelia vhakalaha luimbo.

imbelana

LIITI Imbelana li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itelana nyito i no fana, ya u imba.

Vhatu vha khou imbelana nyimbo dza u takadza.

imbelanani

LIITI Imbelanani ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vhavhili kana vhanzhi vho newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

Vhatu vha hashu, imbelanani nyimbo dzi no takadza.

imbisa

LIITI Imbisa li amba nyito ya musi muthu a tshi ita uri muhwe muthu kana vhanzhi vhatu vha vule mulomo hu pfale ipfi kana maipfi li/a tshi ita miungo.

Vha la munna a vha koni zwone u imbisa. Na u wina vho wina.

imbisana

LIITI Imbisana li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itisana nyito i no fana, ya u imba.

Vhana vha khou tamba vha tshi imbisana zwidade.

imbisanani

LIITI Imbisanan ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba vhathu vhavhili kana vhanzhi vho newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala maipfi a tshi ita miungo.

ino

LISALA Ino ndi lisalalismibi li no sumba hune tshithu tsha dzina la kilasi ya 4 na 9 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri ino ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo ino ndi ya mboho.

iyo

LISALA Iyo ndi lisalalismibi li no sumba he tshithu tsha dzina la kilasi ya 4 na 9 la vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri iyo ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo iyo ndi ya mboho.

a**b****c****d****e****f****g****h****li****j****k****l****m****n****o****p****q****r****s****t****u****v****w****x****y****z**

Thalutshedzo i amba nga zwine ipfi la amba. Musi ipfi li tshi amba zwithu zwi no fhira zwivhili, thalutshedzo dzalo dzi a nomboriwa. Lavhelesani thalutshedzo ya hobalala.

Dziñwe thalutshedzo dzi na tsumbo ya fhungo line la sumbedza uri ipfi li shumiswa nga ndilade.

Ni kha dielelwa?

Kha ri nwale

ndo tsho	Tshikolo _____ bva ri sa athu fhedza mushumo.
Nñe	takala uri no vhuya.
ro kwo	Rine _____ uri ro wina metshe.
	Kutukana _____ nwa pharafeni kwa lwala.
li u	Ene _____ swika zwavhuđi hayani tshifhinga tshođhe.
	Pfene _____ tibula tombo la wana phame.
ri tshi	Rine _____ vhatu vha no pfana na u vhala.
	Tshikolo _____ dzhena nga matsheloni ndi tshee na khofhe.
u do ku do	Ene _____ vhuya tshikolo tshi tshi vula.
	Kunoni _____ fhufha kwa tumba nthia ha thanga.
sha a	Maivha _____ fhufha e manzhi.
	Tthisibe _____ Ndavhe tsho fhelela.
vha do zwi do	Vhasidzana _____ tamba netibolo nga matsheloni.
	Zwikolo zwođhe _____ tađisana vhege i daho.
lu vhu	Vhurotho ha unda _____ na munukho u sa takadzi.
	Luvholelala _____ a vhavha.
dzo lo	Gole _____ nisa mvula nnzhi.
	Ngilasi dza makhulu _____ kwashiwa nga Rudzani.

Kha ri nwale

Founu dzanga dza tsireledzo

Wanani nomboro dzone ni dici nwale.

Mapholisa	10111
Ambulēntse	10177 112 arali ni tshi khou shumisa selefounu
Sentha ya milimo	Gauteng: 0800 111 229 (mahala) KwaZulu-Natal: 0800 333 444 (mahala) Mañwe mavundu: 021 9316129
Zwa vhana	0800 055 555 (mahala) 0800 123 321 (mahala kha awara dza 24)
Dza vhabebi vhanga	
Dza muthu ane nda mu fulufhela	
Dziñwevho	

Tumani phere dza mafhungo ni tshi shumisa jithihi a maipfi a tevhelaho.
Nwalani mafhungo aq̄u tshikhali tshe na q̄ewa.

Kha ri nwale

nahone

ngauri

uri

fhedzi

Ntakadzeni u pfana na dzhusi ya maswiri.	U pfana na dzhusi ya manngo.
--	------------------------------

Ro pfulutshela tsini na tshikolo.	Ndi kone u ya tshikoloni nga milenzhe.
-----------------------------------	--

U dzulela u xela.	Ha na mepe.
-------------------	-------------

Ndi pfana na u vhala bugu.	A thi pfani na u vhala dzikhomiki.
----------------------------	------------------------------------

Thusani mudzimamulilo uri a kone u wana nn̄du i no khou swa.

TEACHER: Sign

Date

85

Kha ri ambe

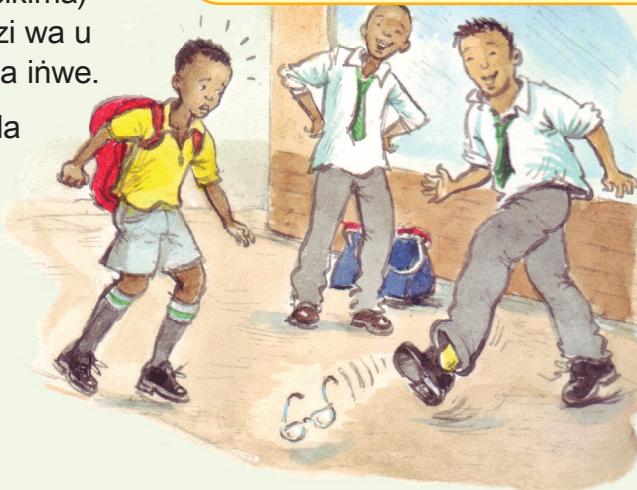
Lavhelesani tshifanyiso na thoho ya bammbiri ja u shumela ilij ni rere uri ni vhona u nga tshiṭori itsi tshi amba nga mini. Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha tshiṭori nga u vhala mutualadzi wa u thoma na wa u fhedza kha pharagirafu iñwe na iñwe.

Lingedzani u humbula uri ni nga dipfa nga ndila ifhio arali ni nwana muswa tshikoloni tshiswa.

Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori itsi ni kone u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Jojo zwithu two vha zwi si khou mu tshimbilela tshikoloni. "Ndi nga mini ndo pfulutshela tshikoloni itsi?" ndi ene a tshi amba e eṭhe musi tshifhaṭuwo o tshi dzumba nga zwanda. "Havha vhana vha fhano vha a kola!"

Mahola, Jojo o vho tea u ya a dzula na khotsi awe Gauteng. O vho tea u sia mme awe na khalandzi awe Limpopo. A dovha a tea hafhu u furalela kukolo kwa hawe kuṭuku, na khonani dzawe dzotha. Zwino u vho dzula Johannesburg nahone u dzhena tshikoloni tshihulwane tshi re na vhana vha 1 000.

Musi Jojo a tshi tou swika lwa u thoma tshikoloni tshiswa, vhana vha hone vha sokou mu zwondolola. O vha a sa koni u amba Luisimane (English) zwavhuđi ngauri o vha a sa lu ambi ngei tshikoloni tshawe tsha kale. Vhana vha mu kolela ngauri o vha e mu pfufhi nahone a tshi ambara ngilasi dza maṭo ndenyandenya. Tshikoloni tshawe tsha kale vhana vho vha vha tshi ṭanganedzana vha sa londi mbonalo ya muthu. A dovha a ṭuvha khonani dzawe na u pfa a sa shushedzwi nga tshithu. O vha o ṭuvha mme awe na kukaladzi kwawe.

Muriwe na muriwe afha tshikoloni tshiswa u vhonala e muhulwane khae nahone vha tshi kona mitambo.

Naho Jojo o vha a sa tambi bola ya milenzhe, o vha a tshi ḋivha zwinzhi ngayo. O vha a tshi dzulela u ṭalela mimetshe mihiulwane kha TV. O vha a tshi ḋivha vhatambi vhoṭhe na mimitshe ine vha tampa. Mitambo two vha zwi si tshithu tshihulwane tshikoloni tshawe tsha kale, naho two ralo, vhabebi vha Jojo vho vha vha si na tshelede ya u mu rengela khokho dza bola. Fhedzi afha tshikoloni tshiswa, mitambo ndi hone makwandani! Arali u tshi kona mitambo wo vha u tshi dzhiwa u muthu. Arali u sa koni mitambo u dzhiwa sa luvhedzelele kana tshimunabugu.

Liñwe ḋuvha nga masiari, musi vhana vho ya midavhini, Jojo a ḋiimela e eṭhe o vha sedza, a tou tama arali o vha e na tshivhiti tsha u ya a tampa navho. Fhedzi a si ye. A mbo ḋi dzhena ndila ya u ya hayani e eṭhe.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfeſesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni n̄ha.

A fara ndila ya nga mađuvha ine ya pfuka buroho, ya fhira tsini na vhengele ja zwithu zwa mitambo, ya fhira tsini na Wimpy ya kona u khauledza mudavhini. Ndi musi Jojo a kha di tou bva u pfuka buroho musi a tshi i miswa nga kugwada kwa vhashengedzi.

Muñwe wa avha vhatukana a gavha mukhwama wa Jojo. Vhatukana avha vha thoma u posana nga mukhwama uyu. Zwenezwo Bruce, muñwe wa vhatukana vhahulwane afho tshikoloni, a mbo di thefula ngilasi dza Jojo. A dzi doba a shavha nadzo. Jojo a mu luvhelela uri a dzi vhuiſe. "Hee, wahashu, a thi koni u vhona ndi si na ngilasi," u a vhidzelela. Fhedzi Bruce a mbo di dzi posa fhasi badani. Jojo a kotama a dzi doba. Ho ngo ḥodou kholwa mađo awe. O vha o humbula uri dzo kwashekana, fhedzi dzo vha dzi tshee dzo raļa. Zwo thusa ngauri dzo vha dzo wela n̄tha ha khadibogisi le ja dici tsireledza dza si kwashée.

Jojo a doba mukhwama wawe na mangilasi, a dobabvo na liļa khadibogisi.

Lo vha li tshi lemela. A li dzinginyisa. Hu pfala hu na tshiñwe tshithu ngomu!

Vhambedzani vhutshilo ha Jojo ha ngei murahu na ha zwino.

Kha ri ñwale

	Zwe ha vha hu zwone kale	Zwine ha vha zwone zwino
Vha hawe	O vha a tshi dzula na mme awe na kukaladzi kwave.	U vho dzula na khotsi awe.
Tshikolo		
Luambo		
Khonani		
Mitambo		
Vhudipfi		

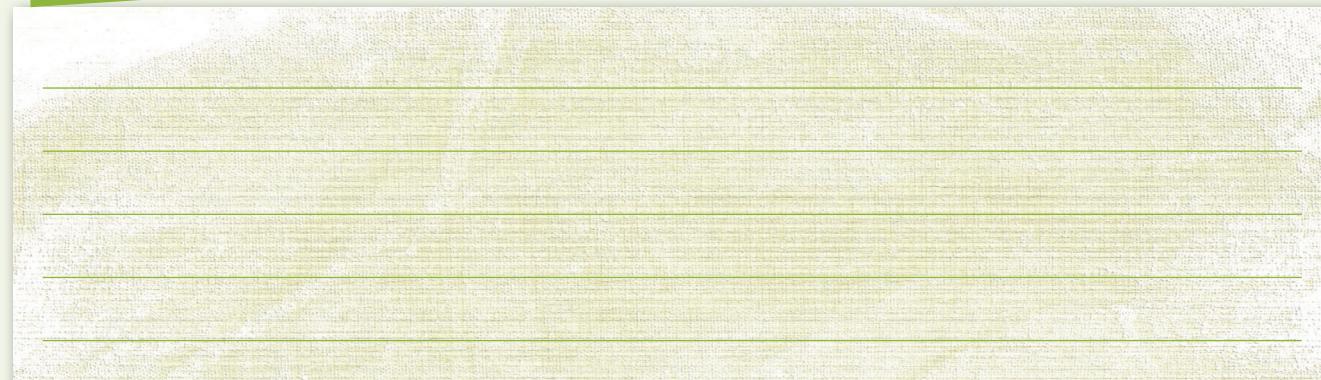

Kha ri tambe
litambwa

Ambani ngauri ni vhona u nga tshiori tshi do fhela nga ndila ifhio. Disikeleni kufhelele kwatsho ni ite liitambwa ļakwo.

Kha ri ñwale

Ñwalani magumo a tshiṭori.

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

Vhalani tshitiori tshothe. Musi ni tshi khou tshi vhala, wanani uri ndi nnyi vhutshiloni ane a vha na tshitiori tshi re na kufhelele ku no fana na kwonoku.

Jojo a dovha a dzinginyisa lila bogisi. A li rembulusa lunzhi, a tshi lingedza u vhona uri ndi la nnyi. A li vula a tshi tata a mangala nga ngomu hu na khokho ya mulenzhe wa tsha u la. A tingatinga uri a vhone uri bogisi li nga vha lo wiswa nga nnyi. A mbo di edzisa khokho iyi ya tsha u la ya vha i tshi mu edana kwakkwa. "A zwi thusi tshithu, musi," ndi ene a tshi divhudza. "Ndi khokho nthihi fhedzi!"

Nga tshenetsho tshifhinga muqe wa vhengele la zwithu zwa mitambo a mbo di posa inwe khokho. "Hezwi zwienda a zwi tsha rengisea," u ralo a tshi vhudza Jojo. "Ndi zwine vharengi vha edzisa ngazwo," u ralo. "Phere hei ndi thukhu lune ya sa do vuwa yo rengwa."

Jojo a mbo di doba tshiila tshienda. Yo vha i khokho ya mulenzhe wa monde, mungana wa ila inwe. "Zwi a nnyedana, wee!" ndi ene a songo takala zwone, a tshi khou vhofha thambo.

"Izwo ndi dzanu!" hu amba murengisi. "Hu khou da tshitoko tshiswa matshelo, nahone namusi Big Ben, mutambimakone wa kilabu ya Bears ya England, u khou da u vhambadza vhengele langa. Ndi khou laza zwithu zwa kale."

Nangoho Big Ben a vha u a swika na zwenezwo.

"Ni ri mini muthannga?" ndi ene a tshi amba na Jojo. "Ndi do vha ndi tshi khou thireina thimu ya tshikolo tshitaratani tshi tevhelaho. Ni do da?"

"Ndi nga si kone, muqe wanga" ndi Jojo a no ralo. "Nne a thi koni u tamba bola. Ngoho ndi ya uri a thi na tshine nda kona."

"A si zwone, ni pfi nnyi?" Big Ben u a vhudzisa.

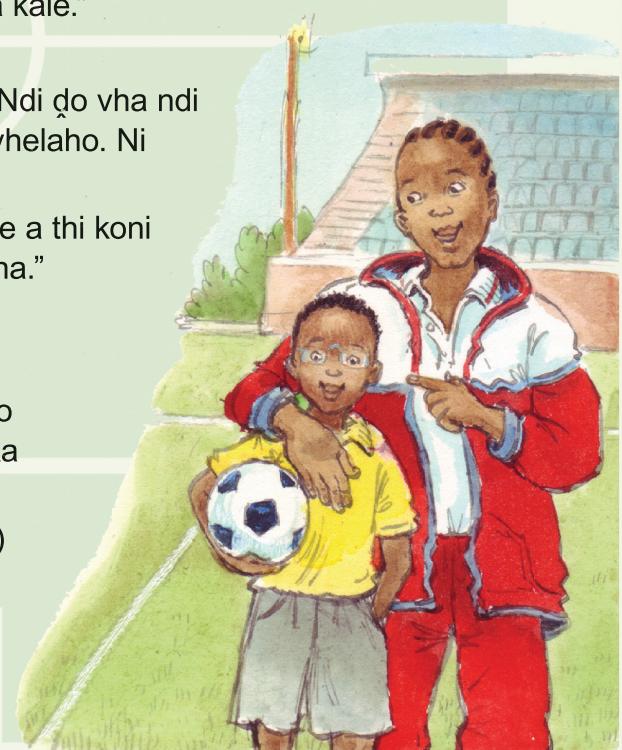
"Jojo."

"Au, Jojo, ni do mangadza vhathu!" Musi Jojo a tshee o mangala, Big Ben o mbo di mu fheletshedza vha pfuka buroho vha dzhena mudavhini.

"U khou toda mini fhano iwe?" ndi khoutshu (mugudisi) a tshi vhudzisa, o lavhelesa Jojo.

"Jojo o da na nne nahone u na nne,"

Ndi Big Ben a no ralo. "Idani Jojo, ndi khou toda

ni tshi dzhena mudavhini na tamba sa mutambi wa phurofeshinała. Ni sedzese bola, nahone ni elelwe, ni na khokho dza manditi."

Jojo a ambara ngilasi dzawe a enda a tshi dirivhula bola a tshi tsa na mudavhi.

Zwo vha zwi tshi nga khokho idzi dzi khou mu langa. A dirivhula a raha lwe gogo ja thoma u vhidzelela" Jojo! Jojo!"

Jojo a humpa bola.

"Kha ri ye, Jojo, shumisani khokho dzañu dza manditi!" Ndi Big Ben a tshi vhidzelela.

Jojo a mbo di kora, a dovha hafhu.

Bib Ben a fara Jojo kha shaña a ri, "No shuma, muñhannga. Ni a kona u shumisa khokho dzañu. Ni songo ima u ita nñowenđowe."

Bruce na vhaña vhañwe vhashengedzi vha sokou mu sedza. Zwa vha kondela u zwi kholwa.

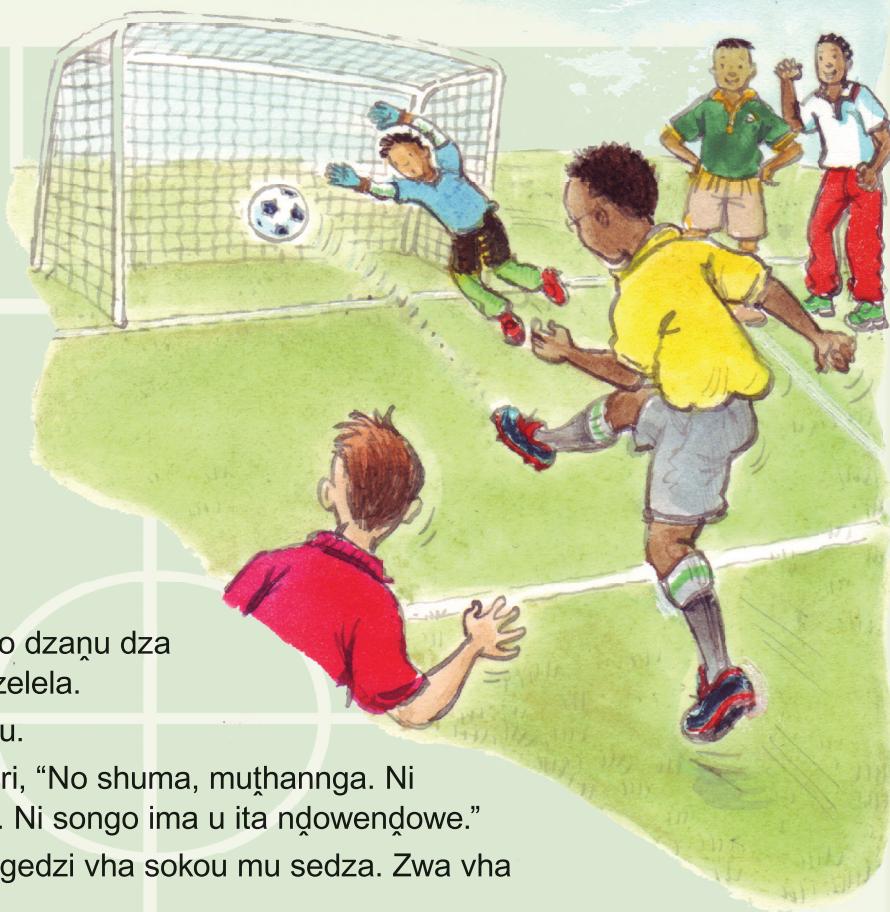
"Jojo," hu amba Big Ben, "Zwi tou nga ndi inwi mutukana a no funeswa e eñe hafha fhethu, fhedzi tshihulwane ndi uri inwi ni ñidzhia ni muthude vhutshiloni," u ralo a tshi khou sumba ñoho.

Na khoutshu a pfa o mangala. "No tamba. Jojo. Ni do ri dzhoina?" a tshi vhudzisa.

"Ndi nga si kone, Vho Khoutshu," hu fhindula Jojo " Ndo luga ndo rali."

"Tshihulwane ndi uri inwi ni ñidzhia ni muthude vhutshiloni," ndi ene a tshi ñihevchedza.

U bva wonoyo musi, nditsho tshine a ita, ndifho hune a ya, Jojo o di dzula a tshi nga muthu o ambaraho khokho dza manditi.

Kha ri ambe Vhambedzani bvumbo **dza Bruce** mushengedzi na **Big Ben** mutambi wa bola.

- ➊ Ri zwi ñivha nga mini uri Big Ben ndi muthu a re na vhuthu?
- ➋ Wanani ni talele mafhungo a re tshitorini itshi a no sumbedza uri Big Ben ndi ene we a ñuñuwedza Jojo.

U elekanya nga Jojo

Kha ri nwale

Vhalani tshiṭori tsha **khokho dza** Jojo nga vhuronwane ni talele ledere li re tsini na phindulo yone.

Ndi nga mini Jojo o vha a songo takala musi tshiṭori tshi tshi thoma?

- A O vha a si na khokho.
- B O vha a songo nangiwa kha thimu.
- C O vha a sa koni bola ya milenzhe.
- D Vhatukana vhahulwane khae vho vha tshi mu shengedza.

Ndi nga mini murengisi vho laṭa khokho?

- A Dzo vha dzo ṭahala.
- B Ho vha ho sala khokho nthihi fhedzi.
- C Vho vha vha si tsha dzi funa.
- D Dzo vha dzi si tsha rengisei ngauri dzo vha dzi dza u edzisa ngadzo.

Mulaedza muhulwane wa itshi tshiṭori ndi ufhio?

A	U tea u tinya khakhathi
B	U fanela u vha na lutendo kha iwe muṇe
C	U tea u lwa na vhashengedzi
D	U songo fulufhela muthu

Ndila ya Jojo ya u ha hayani i bva nga ngafhi?

A	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḥa zwa mitambo, mudavhini
B	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḥa zwa mitambo, mudavhini, Wimpy
C	Burohoni, Wimpy, vhengeleni ḥa zwa mitambo, Wimpy mudavhini
D	Wimpy, vhengeleni ḥa zwa mitambo mudavhini, burohoni

Zwino itani thiki (✓) kha maipfi ane a ṭalutshedza mvumbo ya Big Ben na ya Bruce.

Big Ben

vhulenda	✓	mbilummbi
vhuṭali		tsilu
dakalo		mudziatsinyuwo
u thusa		vhutshivha
muhali		goswi
nungo		u thengathenga

Bruce

vhulenda	✓	mbilummbi
vhuṭali		tsilu
dakalo		mudziatsinyuwo
u thusa		vhutshivha
muhali		goswi
nungo		u thengathenga

Nwalani mafhundo mavhili a no amba nga zwe Big Ben a ita zwe zwa khuthadza mbilu ya Jojo.

1

2

Deithi:

Vhudipfi ha Jojo ho shanduka nga ndila ifhio musi tshi tori tshi tshi aluwa?

Mathomoni a tshi tori Jojo o pfa

ngauri

Musi tshi tshi fhele

Kha ri nwale

Didzhieni hu inwi Jojo. Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi sumbedza zwe zwa bvelela kha inwi uyu musi. Thomani nga vhudipfi ha Jojo kha tshipida tsha u thoma tsha tshi tori ni kone u talutshedza uri ho bvelela mini musi Big Ben a tshi tuwa na Jojo mudavhini. Nwalani tshiñwalwa itsi tshi kha tshifhinga tsho fhiraho, ni tshi shumisa muthu wa u thoma.

Dayari yanga

Deithi:

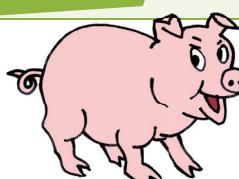
Kha ri nwale

Dzhenisa mađadzisi a digirii
ane a khou tħabela.

Mađadzisi a digiri

Ni vho zwi dīvha uri **lidadzisi ja digiri** ndi ipfi ji no ri vhudza zwinti nga liiti. **Mađadzisi** a a shumiswa na kha u vhambedza zwithu.

- Ri tuma -esa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwvhili.
- Ri tuma -esesa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwi no fhira zwvhili.

ongolowa

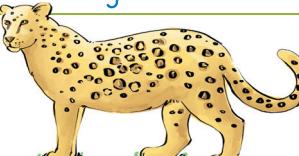
luvhilosa

ongolowesa

luvhilosa

TEACHER: Sign

Date

Kha ri ንwale

Didzhieni ni Jojo. Ni khou ya u ንwalela khonani yaንu wa ngei tshikoloni tsha mahayani tshe na vha ni tshi dzhena khatsho ni sa athu ya Johannesburg. Luኑwaloni Iwaንu, ታlутshedzani uri tshikolo tshiswa tsho tou itisa hani. Ni kone u ታlутshedza zwe zwa bvelela musi we na wana khokho ntswa.

Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela luኑwalo Iwaንu.

1

2

3

4

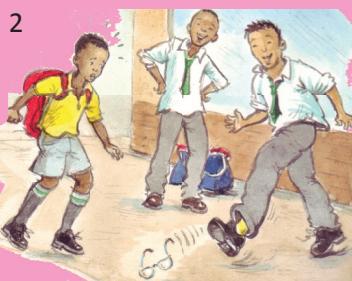
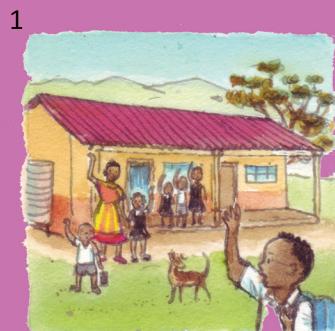
Deithi:

Kha ri ñwale

Zwino shumisani mepe wa mihungulo wañu kha u ñwala luñwalo lwa Jojo a tshi ñwalela khonani ya tshikoloni tsha kale.

Shumisani mepe wa mihungulo wañu na zwifanyiso na tsivhudzo ye ra ni fha i re kha phara iñwe na iñwe. Ñwalani luñwalo ulu nga vhudele kha siañari ili.

Ñwalani ñirese

Deithi

wanga

Bulani uri no ñipfa hani musi ni tshi tuwa afho mudanani.

Talutshedzani tshikolo tshañu tshiswa, vhana vha hone na uri no ñipfa hani.

Talutshedzani uri ho bvelela mini musi vhashengedzi vha tshi ni dzhieila ngilasi dzañu.

Talutshedzani ndila ye Big Ben a ni thusa ngayo a tshi ita uri ni pfe ni khwiñe vhutshiloni.

Wañu khonani

Ñwalani dzina la muñwali wa luñwalo

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

Namusi ndo tamba metsheni wa bola ya milenzhe. Ro wina 3-0. Ro no fhedza mme anga vho ri isa Wimpy. Ndo swika nda ja bega na matshipisi. Ro tangana na Vhonani na kukaladzi kwawe.

U bva afho, nga awara ya vhuṇa nga masiari, ro ya u dala ha muzwala wanga Cecily. Ro swika ra tamba khirikhethi murahu ha nndu. Ndo rwa six a fhedza o mmvisa. Ro diphina.

Kha ri vhale

Vhalani dayari ye ya ḥwalwa nga khonani ya Jojo wa ngei mudanani, musi no no fhedza, vhalani tshiḥwalwa tsha dayari tshe tsha ḥwalwa nga Lutendo, iñwe khonani ya Jojo.

Thomani fhungo liñwe na liñwe nga ipfi ja libulatshifhinga.

Ni shumise muthu wa u thoma "Ndi/ndo/nda"

Ni ambe nga nnyi/vhonnyi, lini, ngafhi na mini.

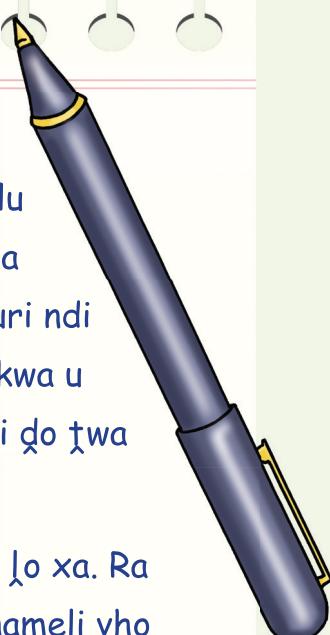
Dayari yanga

Namusi ndo buba sa nga misi. Nda thusa makhulu wanga u ka mađi bommbini nda kona u gidima nda namela bisi. Ndo pfa mbilu yanga i tshi vhavha uri ndi tea u ya tshikoloni ngauri ndo ḥewa kumangana kwa u naka nga muhura washu zwino ndo vha ndo ri ndi do ḥwa nakwo.

Musi ri ndilani, mureili wa bisi vha wana uri vhili lo xa. Ra tea u ima uri ri dzhenise liñwe. Vhunzhi ha vhanameli vho vha vho sinyuwa ngauri vho vha vha tshi do lenga u swika mishumoni. Vho pfa zwo vha sinyusesa musi mureili vha tshi ri a vha na tshipere zwino zwi do dzhia awara na hafu uri bisi ya u imela iyi i swike. Nñe a zwo ngo vhuya zwa nndina. Ndo humela hayani nda vha ndi tshi khou tamba na tshimangana tshanga.

Sara

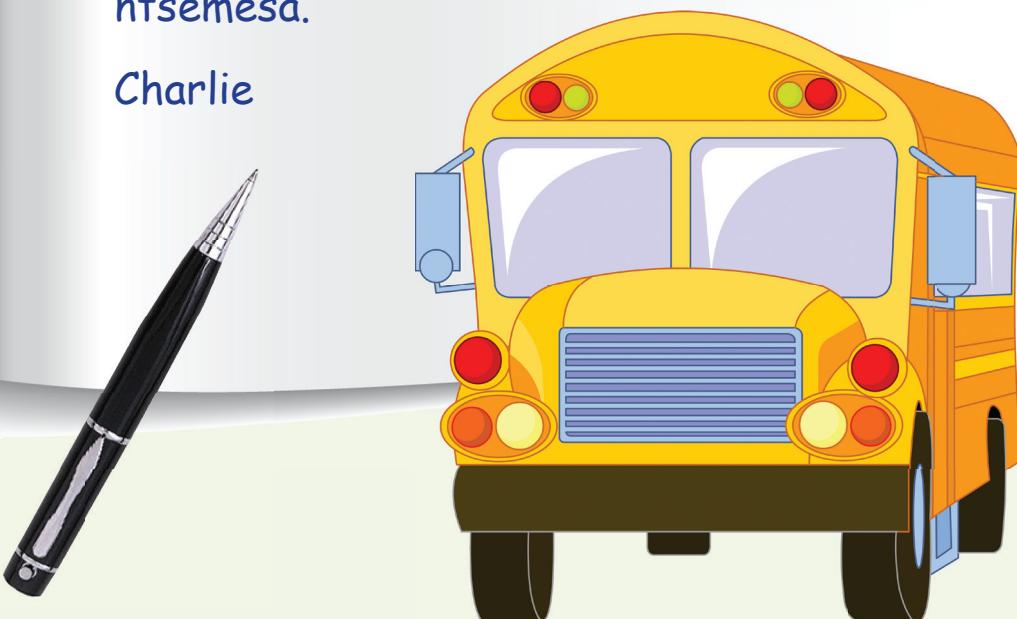

Dayari yanga

Ndo q̄iphiṇa ḥamusi. Ro fara Iwendo lwa tshikolo lwa u ya Cradle of Humankind ngei vunduni ḥa Devhula Vhukovhela. Zwo ri dzhiela wara yoṭhe u bva Pretoria. Ro vhona Mapako a Sterkfontein na fhethu he fosiḷi dza "Mrs Ples" na "Little Foot" dza waniwa hone. Hu na fosiḷi kana mihangarambo ine ya vha na vhukale ha miwaha ya 3,3 miliyoni. Hezwi zwi ita uri ḫuvha ḫe nda bebwā ngalo ḫi nge a ḫi na mushumo.

Ho bora Iwendo lwa u humela hayani. Lwendo lwa hone lwo vha lu lulapfusa nahone ndo vho thoma u pfa phepho. Ndo khakha nga u hangwa dzhesi yanga ya tshikolo henengei he ra vha ro ya hone, zwino ndo ri u swika hayani mme anga vha ntsemesa.

Charlie

TEACHER: Sign _____ Date _____

95

Kha ri nwale

Dzulelani u nwala dayarini kha maduvha mararu a tevhelaho. Nwalani zwe na ita duvha linwe na linwe, zwe na dipfisa zwone, ni kone u nwala nga madakalo na zwe zwa ni dina.

Dayari yangaDuvha:Deithi:Dayari yangaDuvha:Deithi:Dayari yangaDuvha:Deithi:

Kha ri ḥwale

Madadzisi

Dzhenisani tshivhumbeo tshone tsha maipfi a re kha zwitange ni tshi fhedzisa mafhungo a re afho fhasi.

Mushengedza vhańwe u na (luvhilo) _____ u fhira Jojo.

Ndi ḥo shuma (maanda) _____ uri ndi kone u phasa.

Ntakadzeni u dzula (muđi) _____ wa fhasi.

Sarah u ya tshikoloni (bisi) _____ nga Łavhuvhili fhedzi.

Rifilwe a tshi vhuya tshikoloni (masiari) _____ u namela bisi.

Vhana vha dzula (kilasi) _____ vho lindela mudededzi.

Ri tshi pfuka buro ya fhaļa (mulambo) _____ ro thoma u imba.

Ha pfali ngauri u amba (u ḥavhanya) _____.

Kha ri ḥwale

Zwino sedzani madzina a mbeu na ḥukhufhadzo ya madzina.

Khethekanyani maipfi a bve madungo ni bule uri hu na madungo mangana kha ipfi ḥinwe na ḥinwe. Ni kone u bula uri iļo dzina ndi ḥa mbeu kana ndi ḥo ḥukufhadziwaho naa.

tshi/bu/dza/na	4	ḥukhufhadzo ya dzina
budzwana		
dzothwana		
kutukana		
mbilwana		
dilwana		
ngwana		
dzuguđana		
godzwana		
muđana		

Arali ra nga ḥuma mutshila
-na kha matsinde kana midzi
ya madzina ri vha ri tshi khou
sumbedza mbeu ya dzina iļo
kana ri tshi khou li ḥukufhadza.

Kha ri nwale

Mađadzisi a fhethu

Mađadzisi a fhethu a ri vhudza hune zwithu zwa vha hone. Dzhenisani mađadzisi a fhethu ni tshi fhedzisa mafhungo aya. Ni tea u shumisa ipfi luthihi fhedzi.

tsini

ngomu

nnda

mirini

u mona na

hođhehođhe

Ni songo tambela nduni. Iyani ni yo tamba _____.

Ndo sedza _____ ndi si tshi wane.

Dzhenani _____ nduni ni litshe u ima mvulani.

Zwiđoni zwi fhađa zwitaha _____.

Idani ni dzule _____ na nñe, muđuhulu wanga.

Vho ḥavha mirosi _____ luvhondo lwa luhura.

Mafurase a madzina

Vhalani mafurase a madzina ni kone u fhedzisa fhungo liñwe na liñwe nga ndila i no takadza.

Bugu ya Hulisani yo hulesa.

Tshikeitibodo tsha Mandu _____.

Sekhasi _____.

Musi tsho vala _____.

Baisigiri yanga _____.

U tamba mitambo _____.

U namela tshidimela _____.

Deithi:

Mafhungodavhi a madzina

Kha ri የውለ

Fhedzisani mafhungo haya.

Ndi bugu ya nnyi? A thi ደቃቃ uri ndi bugu ya nnyi.

U dzula ngafhi? A thi ደቃቃ _____.

Uyu muthu u pfi nnyi? A thi ደቃቃ uri _____.

U ፖስ ማዕከ ምን? A thi ደቃቃ uri _____.

Itshi ndi mini. A thi ደቃቃ uri _____.

Uyu ndi nnyi? A thi ደቃቃ uri _____.

Masala a mbuelamurahu

Ni kha ደንብ elelwa uri masala a mbuelamurahu ndi afhio? Ri shumisa masala a mbuelamurahu arali ነፍሁኑ na tshiiitwa zwa ፈጻሚያ zwi muthu muthihi/tshithu tshithihi. Tsumbo: Ene o የውለ ገዢ ሆኖ በለ.

Dzhenisa ፈጻሚያ እንደሆነ የዚህ ደንብ የዚህ ደንብ የዚህ ደንብ የዚህ ደንብ

riñe vhañe

kwone kune

tshone tshine

inwi muñe

vhone vhañe

inwi vhañe

nñe muñe

ene muñe

- 1 Ngauri a ni na ነቅዬ, ndi ፖስ የፈላ _____.
- 2 Tshimange tsho gonya muri. Tsho ፖስ የፈላ _____.
- 3 Ri na vhuṭali. Ri ፖስ የፈላ _____.
- 4 Havha vhana vho funzwa vhukuma. Vha ፖስ የፈላ _____.
- 5 Vhoiwe zwi iteni _____ ni litshe u vhudzisa riñe.
- 6 Ho swika he nda ደቃቃ የፈላ _____ uri zwi khou itea zwavhukuma naa.
- 7 Ndo pfa nga _____ wa mafhungo.
- 8 Kusidzana ku ri kwo tou fula maberegisi _____.

TEACHER: Sign

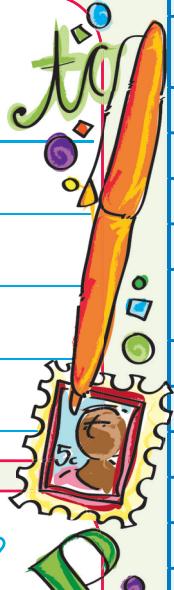
Date

Kha ri ñwale

Pulanelani u ñwala tshiṭori.

Tshi ḋ amba nga mini?

Vhaanewa vhahulwane vha ḋ vha vhafhio?

Ni ḋ bvisela khagala mafhuno afhio?

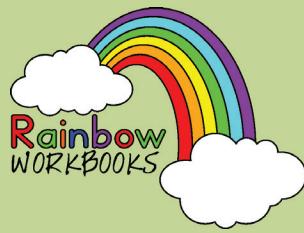
NDI KONA

- u vhala u atikili ya gurannda.
- u vhala tshiṭori.
- u anetshela hafhu tshiṭori.
- u fhindula mbudziso dzo ḋisendekaho nga atikili dza gurannda.
- u fhindula mbudziso dzo ḋisendekaho nga tshiṭori.
- u shumisa maṭanganyi kha u ṭanganya mafhungo.
- u ñwala tshiñwalwa tsha dayari.
- u ñwala tshirendo.
- u ñwala magumo a tshiṭori
- u ñwala, u dzudzanya (editha) na sengulusa tshitor.
- u ita ḫogdisiso.
- u ḫalutshedza vhaanewa.
- u khethekanya maipfi a bva madungo.
- u topola mađadzisi a fhethu na tshifhinga.
- u topola maitimatikedzi.
- u livhanya maipfi na mafhambanyi ao.
- u livhanya maipfi na pfanywa dzao.
- u pulanela u ñwala luñwalo.
- u pulanela u ñwala tshiṭori.
- u pulana na u ñwala zwiñwalwa zwa dayari.
- u humbulela mafhungo a atikili ya dayari ndi tshi shumisa zwifanyiso na ḫoho ya mafhungo.
- u humbulela mafhungo a tshiṭori ndi tshi shumisa tshifanyiso na ḫoho.
- u ita ḫitambwa ḥa magumo a tshiṭori.
- u tshimbida mađo (u sikima) kha tshiṭori kana atikili ya gurannda.
- u pfeſesa zwine ḫoho dza mafhungo dza amba.
- u shumisa mađadzisi a digirii.
- u shumisa maṭanganyi kha u anganya mafhungo.
- u shumisa mađadzisi a mbambedzo.
- u shumisa maambiwa.
- u shumisa mafhungodavhi a madzina.
- u shumisa mafurase a madzina.
- u shumisa masala a mbuelamurahu.

Itani bugu yanu inwi muṇe kha masiaṭari 101-102. Kha khavara, ñwalani dzina ḥa bugu. Ñwalani dzina ḥanu nga fhasi ha dzina ḥa bugu, ngauri ndi inwi muñwali. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino ñwalani tshiṭori tshañu tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.

KHAVARA YA NGA MURAHU

ZWI NO KWAMA MUNWALI

Nwalani dzina ĥanu

Miňwaha yanu

Hune na dzula hone

8

KHAVARA

Olani tshifanyiso hafha.

Liga ja 2; Petani kha mutaladzi wo thukhukanyiwaho

Nwalani dzina ĥanu la bugu hafha.

Liga ja 3; Perezedzani kha Jurumbu holu

Nwalani dzina ĥanu (ndi inwi muňwali)

1

Liga ja 4; Gerani kha mutalo u songo thukhulwaho musi no no peretedza bugu yanu.

Liga ja 1; Petani kha mutaladzi wo thukhukanyiwaho.

5

4

Iseai phanđa na tshifor tshau hafha.

Nwalani mutumbu wa tshifor tshau.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Thomani u የውላ tshiṭori tshaṇu hafha.

Fhedzisani tshiṭori tshaṇu.

2

7

3

9

Iseñi phanđa na tshiṭori tshaṇu hafha.

Nwälani urt hu bvelela mlini magumoni a tshiṭori.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Z
W
ir
e

n
g
o
m
u

Thero ya 8: Vhathu, fhethu na vhurendi

Themo ya 4: Vhege dza 5 - 6
U ya tshikoloni tshiswa

113 Gammiba ya Vhana 104

U Vhala khungedzelo.
 U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga khungedzelo.

114 U elekanya nga khungedzelo 106

U ḥwala phindulo dza mbudziso dzo disendekaho nga khungedzelo.
 U topola maiti na mađadzisi.
 U vhekanya mađadzisi a tshi sedza hani, lini na ngafhi.
 U topola maiti one.

115 U pulanelia khungedzelo yanu inwi muñe 108

U ḫadza mepe wa mihungbulo wa u dizaina phosītara i no khou kungedzela lwendo lwa tshikolo a tshi shumisa ḥhoho dze a newa.
 U ita phosītara a tshi shumisa notsi dici no bva kha mepe wa mihungbulo.

116 Zwitatamennde, mbudziso na magarukela 110

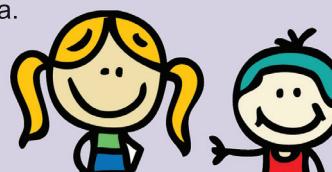
U topola mađaluli na madzina.
 U ita ndongazwiga mafhungoni nga ndila yone.
 U topola maiti na mađadzisi.

117 Phukha dza ḫaka 112

U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
 U thebuļeitha phindulo dza mudziso dzo disendekaho nga mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
 U livhanya maipfi na ḥhalutshedzo dza.
 U rera nga zwiñwe zwa zwithu zwe vha guda malugana na phukha.

118 Dizainani burotsha 114

U ḫadza tshipulaneli tsha u dizaina phamfuļetthe i no amba nga phukha.

U gera zwigeriwa a ita phamfulethe, a tshi ḥwala mafhungomatsivhudzi nga vhudele.

119 Siaṭari la tshigeriwa ḥa phamfuļetthe 115

Themo ya 4: Vhege dza 7 - 8
Vhana vha no fana na riñe

120 U lavhelesa luambo 117

U topola maiti na tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino.

121 Mutukana we a hana u guda 118

U vhala ḥitambwa a tshi shumisa mabvumbedza vhothe na muanetsheli.

122 U elekanya nga ḥitambwa 120

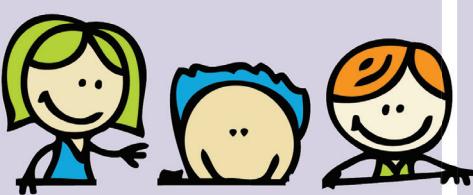
U rera nga ḥitambwa na mbudziso.
 U ḥwala phindulo dici fhindula mbudziso dici no kwama ḥitambwa.
 U ola mabono mavhili a ḥitambwa a topola mubvumbedza muhulwane.
 U topola pfanywa.
 U ḥwala manweledzo.
 U topola mađaluli.
 U ḥwala ḥhalutshedzo ya mubvumbedza.

123 U ḥwala ḥitambwa 122

U ḫadza tshipulaneli tsha u ḥwala ḥitambwa phasi ha ḥhoho dzo newaho.
 U ḥwala ḥitambwa nga vhuronwane li tshi bva kha tshipulaneli.

124 Vhabvumbedza 124

U shumisa alitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedza vha re matambwani.
 U vhumba maipfi a tshi shumisa anomatopia.

Themo ya 4: Vhege dza 5 - 8

U dizaina phosītara a tshi kungedzela matambwa.
 U asesa phosītara dzothe a wana i no fhira dzothe.

125 Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi

126

U vhala ḥitambwa.

U rera nga tshitor.

126 U elekanya nga ḥitambwa

128

U ita ḥitambwa ḥa dirama.

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga ḥitambwa.

U topola mafhungodavhitsinde.

U fhedzisa mafanyisi.

Inwi ni wa tshipentshela.

130

Kha ri vhale

GAMMBA YA VHANA ya khwinesa Afrika Tshipembe lothe

Super Kids Holiday Camp i ita uri vhana vha miñwaha ya vhukati ha ya malo na ya fumimbili vha gammbe vha tshi diphinä nga u ita zwithu zwinzhi. Diriñwaliseleni tshifhinga tsha holedei ya tshilimo uri ni ḥwe ni tshi diphinä gammbari i re ḥodzhini ya phukha. Ni do ḥhogomelwa nga tshigwada tsha vhathu vha re na tshenzhemo vhane vha do vha na vhuñanzi uri no digeđa nahone ni khou diphinäsa.

Idani ni thetshele zwine vhañwe vha ita, ni wane khonani ntswa, ni vhone phukha na u bambela mađini e ni sa a ḥowele!

Tshihulwane ndi uri ni diphinä! Vhabebi vha do vha vho navha milenzhe ngeno vhoiwe ni tshi khou tondiwa na U DIPHINESA!

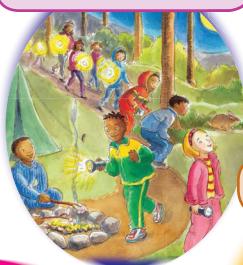
Muñwe na muñwe u na mukovhe!

DIPHIQENI

U ora mulilo

U tshimbila vhusiku

Mitambo

Khasili ya u fhufhela

U tandula nga goloi

Vhutsila na zwilukwazwivhađwa

U bambela

Kha ri ambe

Lavhelesani khungedzelo iyi nga vhuronwane ni rere nga zwi tevhelaho ni na khonani yanu.

- Muñwali u ita mini uri a kunge dzangalelo ja muvhali?
- Ndi tħoħo dzifhio dze dza swifhadzwa kana dza ɻewa muvhala?
- Ni nga kona u wana zwigagarukela zwingana kha khungedzelo iyi?
- Ni vhona u nga ndi nga mini khungedzelo iyi i na zwifanyiso zwinzhi ngaurali?
- Ni vhona u nga khungedzelo iyi yo ɻwalelwa vhonnyi? Ni nga kha di ita thiki kha zwibogisi zwinzhi. Bulani tshiitisi tħa uri ni ite thiki tħibogisini itsho.

Vhatukana	Vhasidzana	Miñwaha ya 4 u swika kha 7	Miñwaha ya 8 u swika kha 12	Vhathu vhahulwane	Vhaswa

TEACHER: Sign

Date

105

U elekanya nga khungedzelo

Kha ri nwale

Lavhelesani khungedzelo i re kha siaṭari lo fhiraho ni nwale phindulo dza mbudziso idzi.

I khou kungedzela mini?

Khungedzelo iyi yo itelwa tshigwada tshifhio?

Uri “vha ḍo vha vho navha milenzhe” zwi amba mini?

Nwana ane a vha muholefhali a nga ita zwifhio gammbani iyi?

Ni nga kona u ya gammbani iyi mafheloni a vhege?

Ndi nga mini khungedzelo i tshi ri “ni ḍo ṭhogomelwa nga tshigwada tsha vhatu vha re na tshenzhemo”?

Nwalani mutevhe wa zwithu zwine ni nga diphinā ngazwo arali na nga ya gammbani iyi.

Milaedza i tevhelaho i amba mini?

**GAMMBIA YA VHANA
YONEYONE!**
*Vhana vha vhuya vha zwi
thetshela a vha tsha ḥodou huma!*

Ndi nga mini vha tshi tea u ḍa na mapfura a ḫuvha?

Ndi nga mini vhabebi “vha tshi ḍo vha vho navha milenzhe” arali inwi na nga ya gammbani iyi.

Maiti na mądazisi

Kha ri የwale

Talelani maiti a re mafhungoni aya. Ni kone u tangedzela mądazisi othe ane a khou talutshedza maiiti. Musi no no fhedza, የwalani mądazisi zwibogisini zwone.

Nwana o lila nga lutzhemo.

Mutukana u gidima nga luvhilo.

Ntsa ya fhufhela nthantha.

Ri tambela bola nn̄da.

O rahela bola guvhani.

Mmbwa ya hashu i lala nn̄da.

Mvula khulu yo na mulovha.

Ndi do bambela matshelo.

Mulovha ndo vha na phathi khulu.

Mądazisi a talutshedza maiti. A ri vhudza uri nyito i do itea hani, lini kana ngafhi.

Zwino የwalani mądazisi e na a talela fhasi ha ቃዜዬ dzo teaho.

Hani	Ngafhi	Lini

Kha ri የwale

Tagedzelani tshivhumbeo tshone tsha maiti fhungoni linwe na linwe ja a tevelaho.

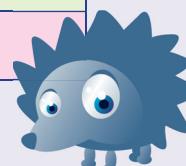
Nne ndi/tshi khou ya Vhugalaphukha ha Kruger.

Inwi no/vho lenga u swika tshikoloni.

Mbavanzwimi dzi/zwi khou fhedza tshugulu.

Ndou dzo/kwo vha dzi/kwu tshi khou nwa madi.

Rine ni/ri kha Gireidi 4.

TEACHER: Sign

Date

107

U pulanelala khungedzelo yaṇu inwi muṇe

Kha ri ḥwale

Shumani ni na khonani yaṇu. Pulanelani u dizaina khungedzelo ya lwendo lwa tshikolo.

Hu khou yiwa ngafhi?

1

Lwendo ndi lwa lini? U bva nga _____ u swika nga _____

2

Ni ḫo vhaba mini?

3

Zwi ḫo ni ḫurela vhugai?

4

Ndi vhaba vha no ḫo ya?

5

Vha tea u ḫa na mini?

6

VHOSSEVHEDI HA O ITA PHOSITARA

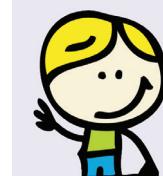
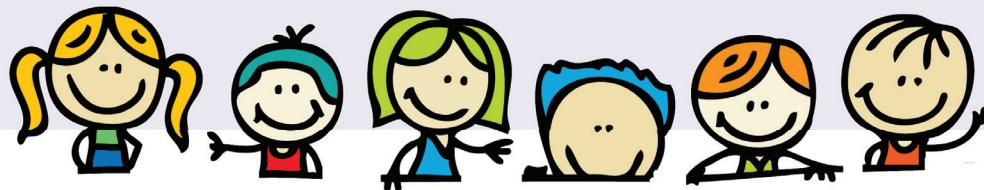
- Itani uri phositara yaṇu i vhe khulwane nga hune na konā.
- Itani uri muṇwalo u vhe muhulwane u itela uri zwi lelutsholel vhatu u vhala.
- Shumisani mafhongo a sa kondi, e khagala.
- Ni songo dzhenisa zwifanyiso zwinzhisa kha phositara yaṇu.
- Bulani fhethu, ḫuvha, deithi na tshifhinga.
- Neani lwendo ulu dzina.
- Khaṭarani phositara yaṇu u itela uri i kungese dzangalelo.

Deithi:

Zwino shumisani mepe wa mihibulo na notsi dza mvetamveto kha u dizaina phositaro yañu inwi muñe.

Kha ri ñwale

TEACHER: Sign

Date

Ni songo kanganyisa maṭaluli na madadzisi. Elelwani:

● **Litaluli** li ḥalutshedza dzina. Li bula zwinzhi nga muthu, fhethu kana tshithu.

● **Liḍadzisi** li bula zwinzhi nga liiti. Li amba nga nyito, malugana na uri nyito i itea, hani, lini na ngafhi.

Kha ri ḥwale

Talelani maṭaluli a re kha liṅwe na liṅwe ḥa haya mafhungo, ni tangedzele madzina ane a khou ḥaluliwa.

Ni ḫo kona u vhona liṭadulu ḥa vhusiku li na ḫaledzi dzaļo dzi no penya.

Ni bambele mađini a rotholelaho hu na mutsho u dudelaho.

Diani tshinwi lwanzeni lwa muvhala wa lutombo ni ḥanganedzwe nga ḫakalwanzhe ḥa mavhengevhenge.

Ni ḫe na maforokiki ni vhone zwiñoni zwa mafhondo zwi zwiṭahani zwazwo.

Divhanani na khonani ntswa ni tambe n̄ha ha khasili ya u fhufhela khulu.

Idani ni vhone miri milapfulapfu n̄ha hayo hu tshi tamba ḥoho dzi no silinga.

Tshimbilani na milambo i no elela muyani u no rotholela.

Idani ni le zwiñiwa zwi ḫifhaho zwo gotshiwaho muliloni u nyengaho.

- Ipfi liṅwe na liṅwe li thoma nga ḫederedanzi.
- Mbudziso i fhela nga tshigambudziso.
- Tshitatamennde kana ndaela zwi fhela nga tshiga tsha u awela.
- Garukela li fhela nga tshigagarukela.

Ndongazwiga

Vhalani mafhungo aya. Zwino a ḥwaluleni, ni tshi shumisa maᬁederedanzi one na ndongazwiga dzone.

imani roboto yo tswuka

ndi khou fa nga ndala wee

ni khou ya u gammabha nga tshikolo

ni songo pfuka phanda ha lori

ni songo tambela tsini na mulambo

ndi dzhesi ya nnyi iyi

hee vhanna vhonani ndau khulukhulu

peter na sam vho bambela vha ya lwanzheni nga fulwana

no vha no fara lwendo

ndo ya mavhengeleni nda renga malegere matshipisi na maapula

tanqanyisani makumba na swigiri ni shele mafhi

ndo ya vhugalaphukha nda vhona ndau na madagaladzhie thoho na mvuvhu

Kha ri nwale

Talelani lidadzisi li re fhungoni linwe na linwe ni tangedzele liti line la khou talutshedziwa (dadzisa).

Ra dzhena basini nga dakalofulu.

Ra vhona naledzi dzi tshi penya tađulu.

Ra enda ri tshi imba nga mafulufulu ro takala.

Ra tshimbila nga u ongolowa phakhani.

Ra dzula ro fhumula tsini na isha.

Ntsa ya mbo fhira nga luvhilo i tshi tsa.

Ra huwelela nga dakalo musi ri tshi vhona ndau.

Ndou ya fhira tsini hashu i tshi sunya.

TEACHER: Sign

Date

Kha ri vhale

NDAU

Ndau dzi wela fhasi ha tshigwada tsha zwimange. Ndau ya nduna i anzela u vhidzwa upfi ndi khosi ya muvhuso wa phuka. Ndau dzi zwima na u vhulaha dziñwe phukha dzi no nga ntsa na mbiđi. Dza tsadzi ndi dzone dzi no zwimesa. Dzi anzela u zwima vhusiku nga zwigwada. Ndau dzi takalela u dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula nga zwigwada.

NDOU

Nđou ndi dzone phukha khulwanesa shangoni. Dzi dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula dzi khomboni ngauri mbavanzwimi dzi dzi zwimela mañanga adzo. Nđou a dzi imi u aluwa vhutshiloni hadzo hoñhe. Nđou i shumisa musingo kha u panga midzi, mitshelo na mađi mulomoni. I ḫa zwiñiwa zwi no lingana 200 kg nga ḫuvha na u nwa mađi a ḫitha dza 190.

TSHUGULU

Tshugulu dzi dzula sananga. Ndi zwiłazwimela, zwine zwa amba uri dzi ḫa hatsi na mañari. Dzi pfana na u nwa mađi luvhili nga ḫuvha arali e hone, fhedzi arali hu na gomelelo dzi a kona u fhedza mađuvha maña kana mañanu dzi sa nwi mađi. Hu na tshaka mbili dza tshugulu – tshugulu ntswu na tshena. Fhedzi zwa vhukuma ndi uri a si ntswu kana tshena, dzi na muvhala wa girei. Tshugulu a dzi koni u vhona zwavhuđi, fhedzi dzi a kona nga maandarda u pfa nga fedā. Ndi khulwane vhukuma nahone dzi a kona u lelema 2 500 kg. Dzi dzulela u zwimiwa nga vhazwimi na nga mbavanzwimi vha tshi dzi zwimela mañanga adzo. Ri tea u tsireledza tshugulu kha mbavanzwimi.

Deithi:

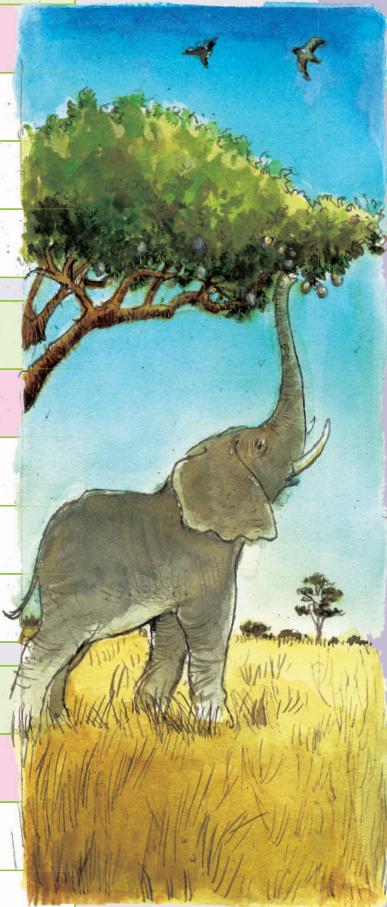

Kha ri nwale

Vhalani hafhu phara dzi no amba nga phukha tharu, ni dadze thebuļu i tevhelaho.

Dzi ḥa mini?

Ndau	Ndou	Tshugulu

Dzi dzula ngafhi?

Ndau	Ndou	Tshugulu

Ndi nga mini dzi khomboni?

Ndou	Tshugulu

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi aya na
ṭhalutshedzeo dzao.

zwiļazwimela

muthu a no zwima phukha zwi si
mulayoni

zwimamisi

zwipuka zwi no ḥa maṭari kana hatsi

mbavazwimi

feđa

munukho

zwipuka zwi no alusa vhana vhazwo
nga mafhi

Kha ri ambe

Ṭalutshedzani khonani yaňu
nga mbuno mbili dze na vhalo
dzi no kwama iňwe na iňwe ya
phukha idzi mbili.

TEACHER: Sign

Date

113

Kha ri ñwale

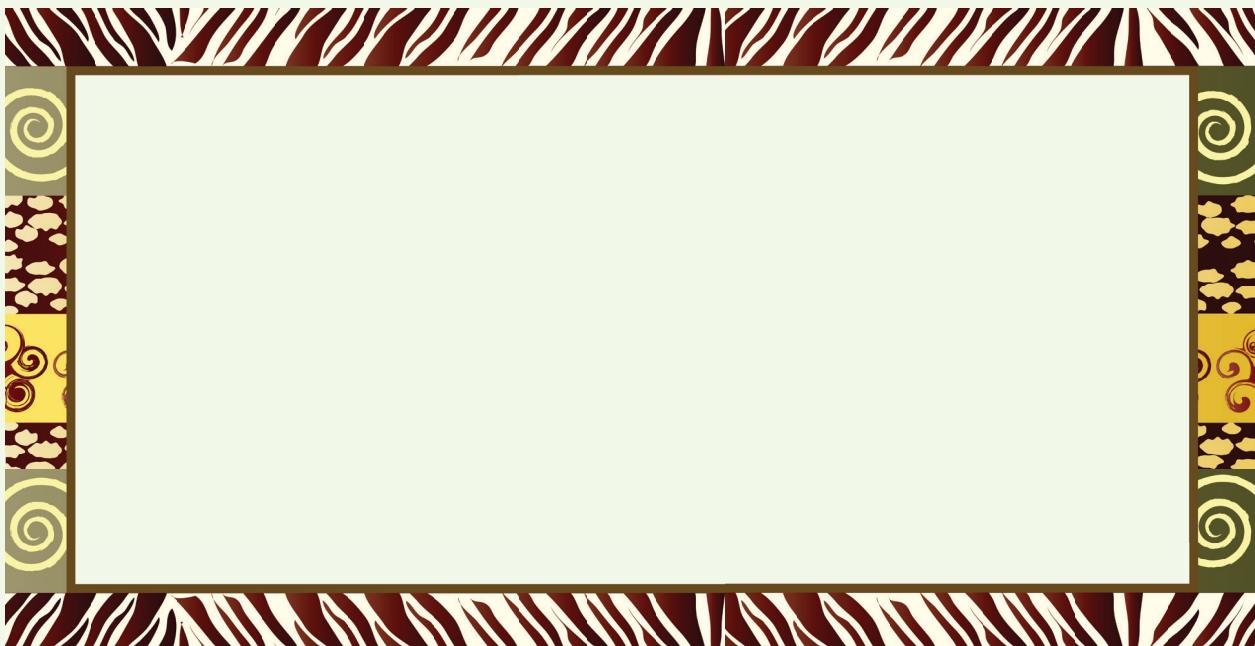
Ni khou ya u dizaina burotsha ya inwi muñe i no amba nga phukha. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho tsha phamfulethe uri tshi ni thuse. Siañari ña nga phanda li tea u vha na tshifanyiso tsha u kunga dzangalelo ña muvhali. Li tea hafhu u vha na na ñohwana i no kunga zwa ñi ralovho na kha lñuraselikungi kana tshiñogene - tsumbo, "Phulusani Tshugulu!" Olani tshifanyiso kha siañari ñinwe na ñinwe ni tshi sumbedza mihumbulu yanu. Kha siañari ña nga murahu, ñwalani dzina ñanu na nomboro ya founu, ngauri ndi inwi mudizaini wa phamfulethe.

3	2 Mafhungo matsivhudzi a no kwama phukha.	1
6 Kutsireledzele kwa phukha iyi.	5 Iyi phukha ndi nngafhani? Ndowelo yayo ndi ifhio? I ña mini?	4 Vhathu vha nga kona u vhona phuka iyi ngafhi?

Kha ri ite nyito

Zwino gerani siañari li re kha siañari li tevhelaho ni li pete li ite phamfulethe ya Garaña ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfulethe iyi nga vhudele.

1

SIAȚARI LA NGA PHANDA: petelani phanda

6

SIAȚARI LA NGA MURAHU: mafhungomatsivhudzi ng u
angaredza sa nomboro ya founu, qirese na qirese ya imejli.

5

115

2

3

4

U lavhelesa luambo

Ni kha di elelwa?

Liiti li sumbedza nyito fhungoni nahone li vha tshipida tsha nyito, lipfanisi la nefhongo na mudzi wa/tsinde la liiti. Zwivhumbeo zwao zwi a shanduka zwi tshi langwa nga zwifhinga.

Kha ri nwale

Talelani maiti, e tshipida tsha nyito, mafhungoni aya. Ni bule uri a kha tshifhinga tsho fhiraho kana tsha zwino naa.

Tshifhinga

Ndo ya tshikoloni.	
O ya ha dokotela.	
Vha ya kerekeni	
U khou tamba netibolo.	
Ndo la zwiliwa zwa u difha.	
U khou raha bola.	
U tshimbila nga bisi.	
Vhana vha tshikoloni.	
Tshikolo tsho dzhena nga matsheloni.	
O vhuya nga madekwana	
Dzo nwa madi mulamboni.	
Vha khou luka thovho.	

TEACHER: Sign

Date

117

Mutukana we a hana u guda

Kha ri vhale

Vhalelani litambwa nt̄ha ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Ni tea u vha na vhabvumbedzwa vha sumbe: Steve, Sam, Ann, Pam, Jabu na Mr Brown. Ni tea hafhu u vha na muanetsheli ane a do vhala zwipiða zwa tshiñori zwine zwa si ambiwe nga vhatambi.

Ndaela dza mabono na tshiteidzhi (dzine dza vhudza vhatambi zwine vha tea u ita) zwi ñwaliwa kha zwitange zwa zwikwea. Zwi anzela u vha zwi kha tshifhinga tsha zwino.

[BONO 1 Kìlasini ya Vho Brown. Vhana vhothe nga nn̄da ha Steve vha khou shuma vho fhumula. Vha khou ola mimepe na u ita notsi. Steve o dzula desikeni ya phanda, a tshi khou tamba mutambo wa Nintendo]

Muanetsheli: Vho Brown vha funza kiñasi ya musi tshikolo tsho no bva ya vhana vha no khou vhalela mulingo. Kiñasi ya hone a si ya khombekhombe nahone Vho Brown vho ñinetshedzela u thusa vhana kha zwine vha si zwi pñesese.

Steve: [U tingatenga a tshi sedza vhariwe vhana.] Ndi nga mini noþhe ni tshi khou ita zwa mushumo? Khezwi ni sa khou tamba sa nñe? Idani ri tambe Nintendo! Vhonani mutambo muswa we mme a nga vha nthengela nga Mugivhela. Khezwi ni sa litshi zwa u shuma ni ðe ri tambe roþhe?

Ann: Hai, ndi khou shuma, nñe. Mulingo u khou thoma vhege idaho zwino ndi fanela u vhala uri ndi phase. Na inwi itani ngauralo, Steve.

Steve: Hu si nñe, a thi na ndavha. Mulingo u tshee kule nahone hu tshee na tshifhinga tsha u vhala. Hee, Sam, idani ri tambe.

Sam: Ndi nga si kone. Ndi khou lingeda u vhala, mani wa hashu.

Steve: Litshani u ñiita tshimunabugu, Jabu! Sendelani ngeno ri tambe.

Jabu: Nga vhuya, Steve. Ndi khou lwa na u vhala Zwikili zwa Vhutshilo ndi tshi itela mulingo wa Lavhuñanu.

Steve: Khezwi khonani dzanga dici si na mulanga naa? Ni khonani ñe vhoiwe? Pam, inwi ni kona nga maanda mitambo. A ni ñodi u tamba?

Pam: Hai mani, Steve, hu si ñamusi. Arali na sa vhala ni ðo feila inwi.

Vho Brown: Steve, arali ni songo ñiimisela u vhala, ndi khwiñe ni tshi ya na dzula fhasi ha muri na tamba mitambo yanu ni litshe u khakhisa vhañwe.

Muanetsheli: Steve a mbo di bva afha kiłasini. A bva a tshi kokodza mukhwama wawe na dzhesi a ya a dzula fhasi ha muri. U ita a tshi imba zwenezwi a tshi khou tamba mitambo yawe. U khou diphiña nga maanda a tshi dihudza uri khonani dzawe dzi khou difhedzela tshifhinga nga u vhalela mulingo u tshee kule nga vhege mbili!

[BONO 2: Nga mulovha wa mulingo Steve a mbo dzhena afha kiłasini ya u vhalela a tshi vhonala e na mazhuluzhulu. A thoma u palapala mukhwamani wawe.]

Steve: Ndi khou humbela u thuswa. Ndi khou... khou... tea u vhalela mulingo wa matshelo fhedzi zwino ndo xedza bugu yanga. Eish... ḥamusi i nga vha i fhasi ha desike yanga. [A lavhelesa fhasi ha desike.] Hai, yo ngalangala.

[A dikekha ḥoho] Eish! Yoo! A huna ane a nga khadzimavho bugu?

Sam: A huna, Steve. No fhedza vhege mbili dzothe ni tshi khou tamba mitambo zwino ni vhona u nga ni nga vhalela mulingo nga ḫuvha ḥithihi? Hu na tshifhinga tsha u shuma na tsha u tamba.

Ann: Dzhiani mepe wa mihibulo wanga khoyu, Steve ni u shumise. Irini ndi ni sumbedze uri u shuma hani.

Steve: [A tshi khou lila] Hii! Hii! Ngoho hezwi zwithu zwi nga si dzhene ḥohoni nga ḫuvha ḥithihi! Ndi do feila ngoho.

Ann: Shhh, ni songo lila. Ndi do ni thusa.

Vho Brown: Litshani u lila ni tokomelwe, Steve. Tshifhingani tshi ḫaho ni do thoma u vhala musi mulingo u sa athu swika. Jabu na Sam, thusani Steve ni mu fhe notsi dza vhoiwe a vhale.

Steve: [A tshi dzungudza ḥoho] Tshililo! A zwi nga thusi tshithu. Ndo no lengesa. Ngavhe ndi si ite zwa u tamba musi vhoiwe ni tshi khou vhala.

Muanetsheli: Musi themo i no tevhela i tshi swika, Steve a shuma nga maanda. U vho ita tshuñwahaya yawe ḫuvha ḥinwe na ḥinwe nahone u tou diitela mimepe ya mihibulo yawe ene muñe. O guda pfunzo i no takadza. U vho zwi dihudza zwino uri "hu na tshifhinga tsha u shuma na tshifhinga tsha u tumba".

U elekanya nga litambwa

Kha ri nwale

Vhalani litambwa ili hafhu ni kone u fhindula mbudziso. Rerani ngadzo ni kha tshigwada tsha vhoiwe musi ni sa athu nwala phindulo.

Mulaedza wa litambwa ili ndi ufhio? Kopololani fhungo li no bva kha litambwa line ja ri vhudza uyu mulaedza.

Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?

U ri "kilasi yo vha i si ya khombekhombe" zwi amba mini?

Ri zwi divha nga mini uri Steve o guda pfunzo?

Tshītori itshi tshi a fana na zwīnwe zwītori zwine na zwi divha?

Ni kha di elelwa tshītori tsha nzie na lusunzi? Arali ni tshi kha di tshi elelwa, ni nga kona u bula uri zwītori izwi zwivhili zwi fana nga mini?

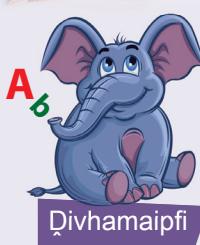

Kha ri ite nyito

Humbulani nga fhethuvhupo ha litambwa ili. Hu buliwa mabono mavhili. A oleni, ni dovhe ni sumbedzi mubvumbedzwa wa bono linwe na linwe.

Bono 1

Bono 2

Wanani maipfi litambwani ili a no amba zwi no fana na zwa maipfi a tevhelaho, ni a nwale zwikalani zwe na newa.

sedzasedza		dina	
ṭalaṭala		kokodza	

Deithi:

Kha ri ንwale Diiiteni Steve. Nweledzani zwe zwa bvelela kha inwi litambwani.

Tsha u thoma, Vho Brown vha vhe na kiłasi ya u vhala ine ra lugisela mulingo ngomu fhedzi nne

U bva afho, Vho Brown vha ri ndi bvele nn̄da zwino nda

Tsha u fhedza, nga mulovha ha mulingo, nda humbula u thoma u vhala fhedzi nda

Elekanyani nga maṭaluli ane a ṭalula Steve na Ann. A ንwaleni zwikhalani zwi re afho fhasi. Ro ni fha maṭaluli a si gathi uri a ni thusé.

Kha ri ንwale

ha bvafhi

u a bvafha

vhuthu

ha londi

Zwino ንwalani ታhalutshedzo pfufhi ya muñwe na muñwe wa havha vhabvumbedzwa.

TEACHER: Sign

Date

U ñwala litambwa

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala litambwa ni na khonani dzañu dza tshigwadani tsha vhoiwe. Dadzani tshati, ine ya ðo ni thusa u pulanelia litambwa. Ni kone u ñwala litambwa ñanu sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a li lavhelese. U bva afho ni humbele khonani dziñwevhuri vha vhale maambiwa a vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Tsha u fhedza, musi no no lulamisa mvetamveto yanu, ñwalani litambwa nga vhudele kha siañari ja seli.

- Shumisani mepe wa mihibuluka ha u pulanelia u ñwala tshirñwalwa itsi.
- Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a ni lavhelesele tshone
- Vusuludzani zwe na ñwala ni khakhulule he zwa tea • Zwi ñwaleni nga vhudele buguni yanu.

1

Vhabvumbedzwa vho fhambanaho ndi vhonnyi?

2

Vhabvumbedzwa vha difara nga ndilade?

3

Tshitorri tshi bvelela lini?

4

Mabono ndi afhio nahone hu bvelela mini kha bono liñwe na liñwe?

Thoho

Talutshedzani puloto.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

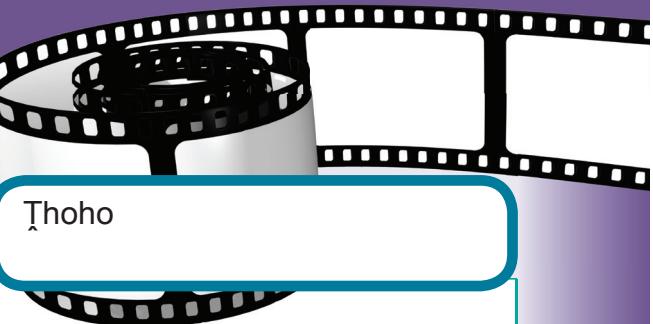

Deithi:

Kha ri nwale

Nwalani jitambwa lanu nga vhudele kha siatari heli. Ni elelwe u shumisa tshifhinga tsha zwino kha ndaela dza fhethuvhupo na dza tshireidzhi.

Thoho

Fhethuvhupo	
Vhaanewa	

TEACHER: Sign

Date

123

ALITHERESHENI

Ri anzela u nea vhabvumbedzwa vha litambwa kana filimu madzina a re na maledere a u thoma a no fana. Tshiñwe tshifhinga madzina aya a a seisa. Musi ri tshi dovhola maledere a u thoma a ipfi liñwe na liñwe, ri shumisa alitheresheni. Lavhelesani madzina ni vhone uri mibvumo ya u thoma i dovhololwa nga ndilade.

Mushengedzi Mudinda

Tshitekeshi Tshamaano

Talingwane Tovhowani

Randevhe Rammbuda

Veñeße Vele

Ramazwifhi Rudzani

Silingai Seani

Mmanga Mawelele

Ravhuhalu Ravhura

Kha ri ñwale

Shumisani alitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha litambwa lañu.

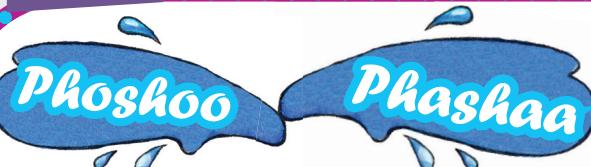

Anomatopia kana maedzamibvumo

Zwino humelani murahu kha litambwa li re kha bammbiri la u shumela la 120 ni talele maedza mibvumo othe a re hone. Musi ri tshi shumisa maipfi kha u edzisela mubvumo, ri vha ri tshi khou shumisa anomatopia. "Hii, hii" a edzisela u lila.

Kha ri ñwale

Lavhelesani tsumbo i re afho phasi, ni vhumbe maedzamibvumo añu inwi munę.

Pii! pii! pii!

U kungedzela litambwa lanu

Kha ri nwale

Itani phosita ya u kungedzela litambwa lanu. Shumisani alitheresheni kha madzina a vhabvumbedzwa vhanu. Shumisani na maedzamibvumo kha u kunga dzangalelo.

- Dzina la litambwa li fanela u nwaliwa nga maleddere madenya, matswu na a mivhala (rinani litambwa lanu dzina)
- Vhatambi ndi vhafhio litambwani ili

- Li do tambelwa ngafhi
- Deithi na zwifhinga zwa mačano
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa ili la amba ngazwo
- Tsivhudzo ya kubukele

Vhusevhedi ha u ita phosita
– Shumisani luambo lu re khagala.
– Fhambanyani maleddere na saizi dza maipfi, mafurase na mafhungo.
– Shumisani mivhala i no kunga mato.
– Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwi no talutshedza vhatu uri ndi litambwade.

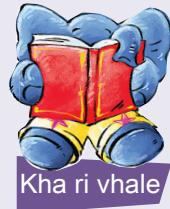
Lavhelesani phosita dze dza itwa nga khonani dzañu ni nange ine ya fhira dzothe.

TEACHER: Sign

Date

125

Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi

[BONO 1: Phakhani mulamboni. Hu na ḥafula fhasi ha muri. Muri wo khavhiswa nga mabaloni na zwikhavhis zwiṁwe. Hu na khekhe ya pinki ya ḫuvha ḥa mabebo n̄tha ha ḥafula.]

Muantsheli: Ndi ḫuvha ḥa mabebo ḥa vhufumithihi ḥa Tania. Muniwe wa vho rambiwaho ndi Lindi Myeza wa miṁwaha ya fumithihi, o ambara tshiambaro tsha phathini. Naho Lindi a tshi vhonala e ḫwana wa musidzana a re na miwaha ya fumithihi, ndi muhali nahone u a kona u shandukisa murunzi wawe wa vha na maanda na luvhilo.

Vhana: [Vha khou imba] *Happy birthday to you, happy birthday to you. Happy birthday dear Tania, happy birthday to you. Hip-hip hooray!*

Tania: Hu nga vha hu na mini ngomu ha mpho idzi dzi re afha? Ndo takalesa. A thi ḫivhi uri ndi nga vula ifhio u thoma.

Dan: Vulani yanga. Ndo ni rengela tshithu tshine na n̄ne nda nga ḫirengela.

Tania: Yoo, ndi modoro wa Lego, wo nakesa, Dan! Nga afha ndi bogisi ḥa pennde dza mađi. Yoo,yoo, ndi funa hani u ola! Iyi ndi kheisi ya penisela, ndo livhuha Ann, ni tou nga vha ni tshi zwi ḫivha uri yanga yo vundea.

Mary: Hei, Tania. Sori ndo lenga. Mpho yanga khei, ni nga humbulela uri ndi mini?

Tania: I phuphuledzea sa i re na vhuphuvhephuvhe. Yoo, ndi kutedibebe. Ku a takulea.

Sam: Hee, vhanna! Ndi mini tshila?

Muantsheli: Khathihi fhedzi, ha mbo bvelela mbava yo ambara bałakilava ya fhira i tshi doba mpho dzothé na khekhe.

- Vhana: [Vha a vhidzelela] Mbava asiyo!
- Muantsheli: Mme a Tania vha bva nduni.
- Mme: Ni songo ita hezwo iwe vhana! Ni do huvhala. Shavhelani ngeno!
- Mmbwa: Huu, huu!
- Lindi: [Maṭo awe a tshi duga mulilo ngeno a tshi khou tswukuluwa khofheni.] Zwithu zwo raliho zwi a ntsinyusa.
- Muantsheli: Musidzana Tshirunzi a mbo vha u a fhufha a tshi fhira vho rambiwaho a pfuka mulambo. A swika a thivha ila mbava nga phanda. Mbava ya mbo posa fhasi dzila mpho na khekhe. Zwa ita mashudu ngauri khekhe yo wa zwavhudī.
- Lindi: [O khaṭhamedza tshanda tsha uyu munna a tshi sombela murahu.] Vho lingedza fhedzi zwo bala. Ann, vhidzani mapholisa!

[BONO 2: Hu pfala u lila ha mathaela a goloi musi mapholisa vha tshi swika.]

- Pholisa: O shuma Lindi! No zwi kona hafhu. Kha ise phanda u lwa na vhuvemu.
- Mme: Khekhe khei vha le, Vho Pholisa.
- Pholisa: Kha vha ri ndi thome ndi valele hoyu muthu veneni.
- Mme: Yoo! Lo vha duvha liñwevho heli! Lindi, no vha ni sa athu mmbudza nga maanda anu mahulu ane na vha nao! Ndo vha ndi tshi ri ndi vhatukana fhedzi vhane vha vha vhahali vhahulu, zwino ndi vho zwi vhona uri matsina na vhasidzana ndi vhahali. Zwo ntakadza.
- Tania: Ndo takala nga maanda ndo wana zwifhiwa zwanga murahu, Lindi! Vhathu vhothe, kha ri ise phanda na phathi yashu. Kha ri thome nga u livhuha Lindi.
- Vhana: [Vha khou imba] Duvha ja vhahali kha inwi, duvha ja vhahali kha inwi. Duvha ja vhahali kha Lindi, duvha ja vhahali kha inwi.

U elekanya nga litambwa

Kha ri nwale

Itani litambwa ja dirama iyi ni kone
u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Mubvumbedzwa muhulwane
ndi nnyi?

Ndi zwifhio zwine a vha zwone
zwi re zwa tchipentshela?

Pfunzo ya tshītori itshi ndi ifhio?

Mvumbopfana ndi kuhumbulele ku
sa shanduki kwa uri vhathu vha
tshigwada tshigede vha a fana vhōhe.
Arali ni tshi vhona u nga vhasidzana
vha nga si vhe vhahali vhahulu,
ni tenda uri vhasidzana a vha na
nongo. Arali ni tshi tenda zwaari ndi
vhatukana fhedzi vha re na nongo, ni
khou shumisa mvumbopfana, ngauri
ni na lutendo lwauri a vha ofhi tshithu.

Ni vhona u nga ndi tshītori tsha vhukuma? Ngani?

Ndi vhabvumbedzwa vhafhio vhañwe vhane vha vha vhahali vhahulu? Ho andesa vha
vhanna?

Musidzana Tshirunzi u fana na vhahali vhañwe nga mini?

U zwi kona hani u shandula kuhumbulele kwa mvumbopfana (stereotype)

Kha ri ite nyito

Olani mabono
mavhili a ili
litambwa.

Kha ri nwale

Bono 1

Bono 2

Talutshedzani puloto

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

Nwalani thalutshedzo ya Lindi

MAFHUNGODAVHI

Ri lavhelesa mafhungodavhi: Phungodavhi li na nefhongo na nyito vhuvhili hazwo. Hu na tshaka mbili dza mafhungodavhi. **Fhungodavhitsinde**: Phungodavhitsinde li a kona u ima nga lothe sa phungo. Sedzani tsumbo: **Ri shuma mbalo**. **Fhungodavhi li sa kondi**: Phungodavhi li sa kondi a li koni u ima nga lothe. Tsumbo: musi ro no ja.

Kha ri nwale

Lavhelesani mafhungodavhi ni ambe uri a a kona u ima nga othe naa sa mafhungo a no pfala (ambani uri ndi mafhungodavhitsinde naa.)

Fhungodavhitsinde	Fhungodavhi li sa kondi
Ee, li a kona u ima nga lothe	Hai, a li koni u ima nga lothe

musi a tshi vhidzelela

Ndi takalela muzika

arali i tshi na

Ndo i wana

Kha Gireidi 4

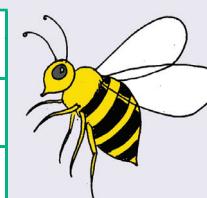
Ri khou humbula u ya bolani.

Musi filimu i tshi fhela

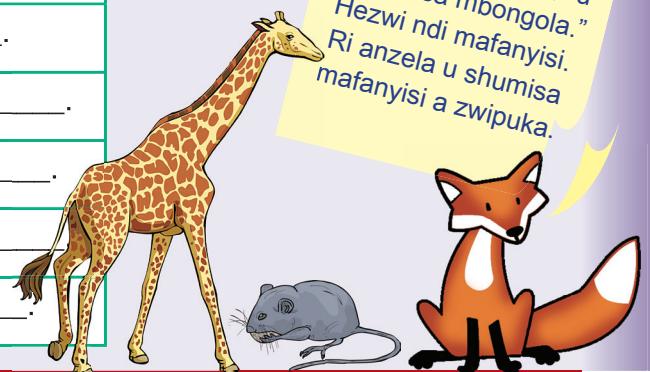
Fhedzisani mafanyisi aya a no amba ga zwipuka nge na a nwala tsini na dzina lone ja tshipuka.

U na luvhilo sa _____.
U ongolowa sa _____.
U na vhudele sa _____.
O lapfa sa _____.
U na maanda a no nga a _____.
U na vhumbulu sa _____.
U na tshikhuna sa _____.
U shuma sa _____.

Ri anzela u talutshedza tshithu nga u tshi vhambedza na tshirwe. tsumbo, arali muthu a tshi shumesa, ri nga ri, "u shuma sa mbongola." Hezwi ndi mafanyisi. Ri anzela u shumisa mafanyisi a zwipuka.

TEACHER: Sign

Date

129

**Inwi ni wa
tshipentshela.**

**Muvhili wanu
wothe ndi wa
tshipentshela.**

Muvhili wanu ndi wanu!

**Arali muñwe muthu a nga kwama
vhudzimu hanu, vhudzani vhañwe.**

**Arali muñwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhañwe.**

**Hune na nga founela hone ni tshi
toda thuso:**

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo
ya Vhana:**

012 393 2359/2362/2363

**A HUNA
MUTHU
o teaho u
kwama
vhudzimu
hanu.**

NDI A KONA

u vhala litambwa.

u vhala khungedzelo.

u vhala burotsha/
phamfulethe ya tsivhudzo.

u vhala litambwa a tshi
shumisa vhabvumbedza na
muanetsheli.

u tamba litambwa.

u fhindula mbudziso dzo
disendekaho nga burotsha.

u fhindula mbudziso
dzo disendekaho nga
khungedzelo.

u fhindula mbudziso dzo
disendekaho nga litambwa.

u dizaina burotsha.

u dizaina phositaro.

u fhindula mbudziso
dzo disendekaho nga
khungedzelo.

u dadza fomo.

u topola mañaluli na madzina.

u topola mañaluli a re
marivalwani.

u topola mañadzisi a maitele,
a tshifhinga na na fhethu.

u topola alitheresheni.

u topola maiti a finithivi
(mapfukeli)

u topola

u topola anomatopia.

u topola mafanyisi.

u topola maiiti na mañadzisi.

u livhanya maipfi na
thalutshedzo dza.

u livhanya maipfi na pfanywa
dza.

u ita ndongazwiga dzone
mafhungoni.

u shumisa maiti o teaho.

u shumisa tshifhinga tsho
fhiraho na tsha zwino.

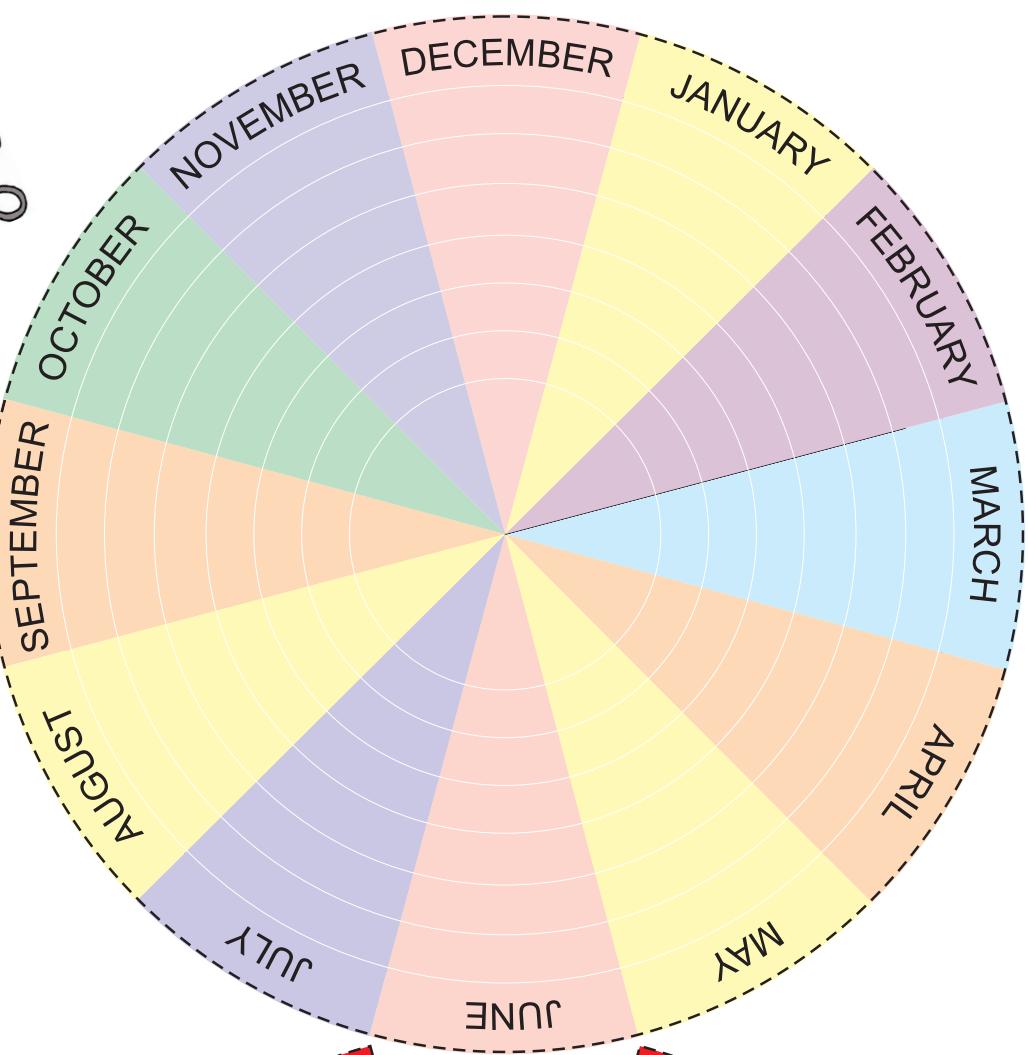
u ñwala thalutshedzo ya
muanewa/mubvumbedza.

u ñwala litambwa.

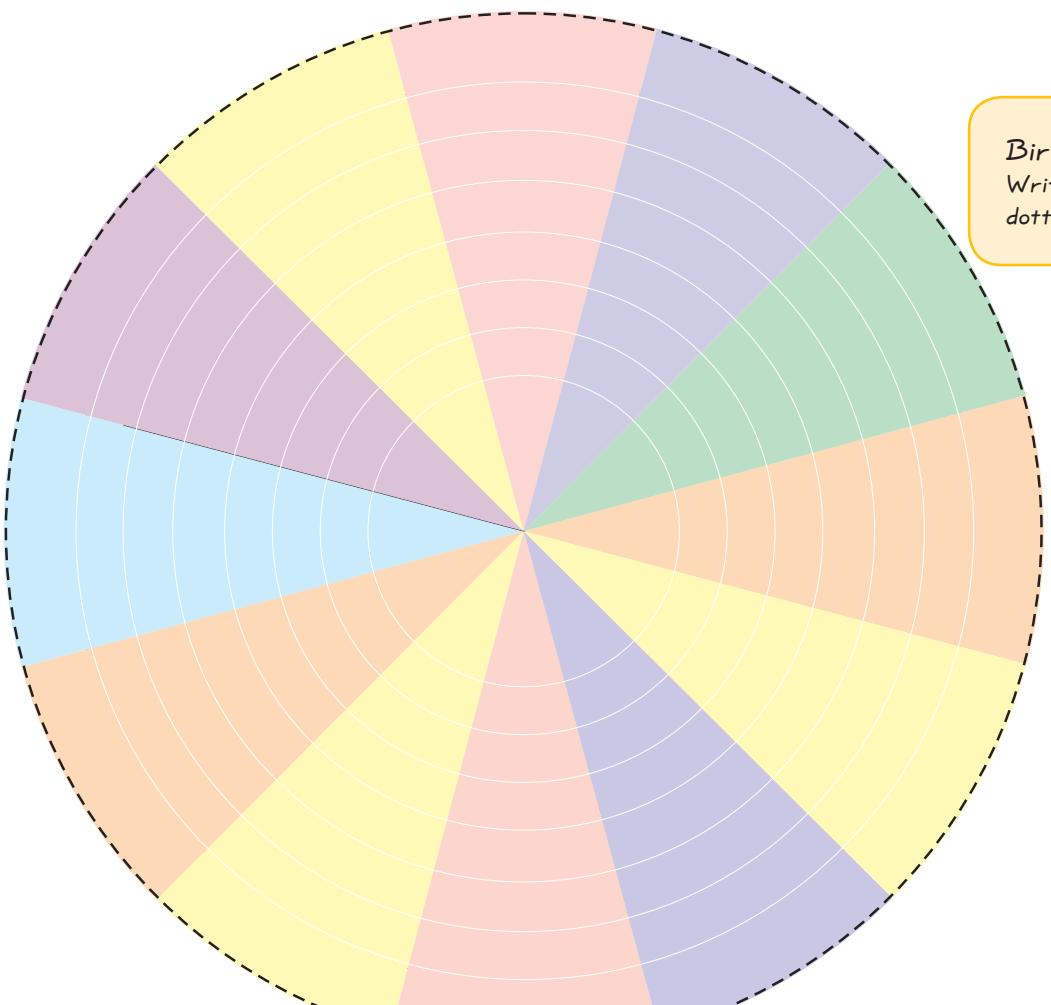

Birthday Wheel:
Cut out the two circles and the wedge shape. Put the top and bottom together using a split pin. Write the birthdays of your family and friends in the correct months on the birthday wheel.
On the back you can write the months in your first language.

Birthday Wheel:
Write the 12 months on the
dotted white line.

Step 1: Cut all around on the black line

DEF

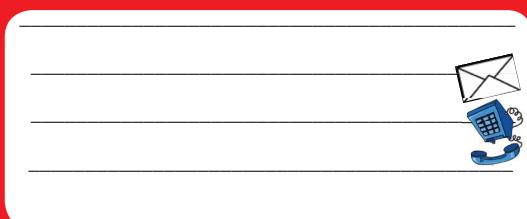
ABC

Step 2: Fold on the dotted line

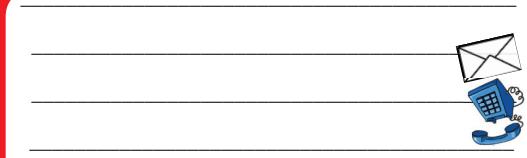
Step 4: Staple your book in the middle

Step 3: Fold on the dotted line

Step 5: Cut off on the yellow line

OPQR

STUV

KLMN

GHIJ

WXYZ

My Telephone and Address Book

This book belongs to:

_____